

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’DE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMEDE ÖNCÜ BİR

KURULUŞ: DİMES

Hazırlayan

Nazlı Sedef ÖZSOY

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR

TOKAT-2020

TÜRKİYE’DE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞMEDE ÖNCÜ BİR KURULUŞ:
DİMES

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: .../.../.....

Jüri Üyeleri (Unvan, Adı Soyadı)

İmza

Başkan: Doç. Dr. Ahmet Yüksel

Üye: Doç. Dr. İsmet Türkmen

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Hakan Yaşar (Danışman)

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
.../.../.... Tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü.....

Müdür

İmza

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAŞAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Türkiye’de Tarıma Dayalı Sanayileşmede Öncü Bir Kuruluş: DİMES” adlı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

28/08/2020

Tez Yazarı

Nazlı Sedef ÖZSOY

İmza

Şahsıma desteklerini esirgemeyen güzel aileme...

ÖNSÖZ

Tarım, Tarım Devrimi gerçekleştikten sonra insanoğlunun hayatta kalabilmek için uğraştığı en temel alanlardan biri olmuştur. Ayrıca Tarım Devrimi'yle birlikte insanlığın yaşamı siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel açıdan geri dönülmez ve radikal değişimler geçirmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte de modern ekonomilerin en temel sektörlerinden biri olan “tarıma dayalı sanayi sektörü” doğmuştur. Tarımsal ürünleri ham madde olarak kullanıp değişik işlemlerden geçirerek, nitelik ve niceliklerini iyileştirmek tarıma dayalı sanayinin alanıdır ve artık günümüzde bu iki sektör büyük ölçüde bütünleşmiştir.

Sanayi Devrimi'nden sonra birçok Batlı ülke gelişen sanayilerine paralel olarak tarıma dayalı sanayi sektöründe de ciddi ilerleme kaydetmiştir. Buna karşın Osmanlı Devleti sanayileşme sürecini tamamlayamadığı için bu alanda da kayda değer gelişme yaşayamadı. Lakin Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte bilhassa Mustafa Kemal Atatürk döneminde, devletçi ekonomi politikalarının neticesi olarak, bizzat dönemin hükümetleri tarafından birçok tarıma dayalı sanayi işletmesi kuruldu. 1950'li yıllardan itibaren kendini hissettirmeye başlayan liberal ekonomik anlayışla birlikte de özel sektör eliyle tarım ve sanayinin kesiştiği alanlarda önemli yatırımlar gerçekleştirilmeye başlandı. Bu sektörlerden biri de Mustafa Vasfi Diren tarafından küçük bir aile işletmesi olarak kurulan DİMES'ti.

1958'de Mustafa Vasfi Diren tarafından Diren Şarapları'yla Türkiye'nin tarıma dayalı sanayi sektöründe yer almaya başlayan DİMES, 2000'li yılların başında sektörün hemen her alanında faaliyet gösteren ve bünyesinde altı şirket barındıran büyük bir holdinge dönüştü.

Türkiye'nin ilk meyve sularını üreten DİMES, zamanla farklı alanlarda da üretime geçti. Bir yandan ilk kurulduğu yer olan Tokat'taki yatırımlarını artıran şirket diğer yandan da ülkenin farklı şehirlerinde de fabrikalar kurmaya başladı. Tamamen Diren ailesinin kendi öz sermayesiyle kurulan DİMES, günümüzde yurtiçi ve yurtdışı meyve suyu pazarında önemli bir yere sahip olup hem Tokat hem de ülke ekonomisine ciddi katkılar sağlamaktadır.

Kurum tarihi bağlamında kuruluşundan günümüze değin DİMES'in tarihinin ele alındığı bu çalışma giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Girişte, tezde kullanılan

temel kavramlar tartişılarak materyal ve yöntem ile ayrıca tezin amacı ve önemi hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarıma dayalı sanayileşmesinin tarihçesine değinilerek konunun daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. "Tokat ilinin tarihine, sosyo-ekonomik özelliklerine genel bir bakış" başlıklı ikinci bölümde, DİMES'in kurulduğu şehir olan Tokat'ın tarihi, coğrafi ve iktisadi özelliklerine değinilerek tarıma dayalı sanayi işletmeleri için potansiyeli ele alınmıştır. nc bölümde, DİMES'in kurucusu olan Mustafa Vasfi Diren'in biyografisine yer verilerek kaynakların elverdiği ölçüde DİMES'in tarihçesi anlatılmaya çalışılmıştır. "DİMES'in Tokat ve ülke ekonomisine katkıları" başlıklı dördüncü ve son bölümde ise bu kuruluşun hem bölge hem de ülke ekonomisine hangi alanlarda ve ne ölçüde katkı saptadığı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmada bana rehberlik edip, kıymetli vakitlerinden fedakrlığı esirgemeyen Sayın Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN'e teşekkürü borç bilirim. Değerli bilgilerini benimle paylaşan, büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenin en iyisini yapan, güler yüzü ve samimiyetini benden esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hakan YAşAR'a teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Bu süreçte her zaman yanımda olan ailem ve bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Nazlı Sedef ÖZSOY

ÖZET

İnsanoğlunun tarımla geçimini sağlamasından başlayıp Batılı büyük devletlerin ekonomik politikalarına da önemli yer veren tarım sektörü politik bir kavram olarak yerini korumuştur. Türkiye’de önemli bir kesim tarımdan geçimini sağlamıştır. Türkiye’nin kalkınması için öncelikli olarak tarımın geliştirilmesiyle işe başlanmıştır. Bu amaçla da tarıma dayalı sanayileşmenin kurulması için çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmada 1958-2000 yılları arasında faaliyet gösteren Dimes üzerinde durulmuştur. Bu amaçla ilk olarak tarımın genel çerçevesi çizilmiş ve devletin tarımı geliştirmek için yaptığı çalışmalara yer verilmiştir. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasından 2000 yılına kadar olan sürece genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tarımın ekonomiye ne gibi katkılarının olduğu sistemli bir şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada dönemin siyasi, ekonomik durumları üzerinde de durulmuştur. Mustafa Vasfi Diren tarıma dayalı sanayiye geliştirebilmek için devlet memurluğu görevini bırakıp yörenin narenciye üzümlerini değerlendirebilmek için şarap yapmakla işe başlanmıştır. Şarap sektöründe çeşitli yarışmalara katılmış olan Diren şarapları katıldığı her yarışmada kimi zaman ödüller kazanıp birincilikler elde etmeyi başaramıştır. Yine Mustafa Vasfi Diren, 1964 yılına geldiğinde de ilk defa meyve sularını cam şişelere koydurarak Türkiye’de pastörize meyve suyunu 14 çeşit üretmiş ve bir ilke imza atmıştır. Azimli ve çalışkan bir karaktere sahip olan Mustafa Vasfi Diren, Türkiye’nin ilk 500 firması arasına 1997 yılında girerek Dimes Gıda ve Ticaret A.Ş.’nin temelini attı. Yaratmış olduğu bir dünya markası sayesinde Mustafa Vasfi Diren, DİMES’in ürünlerini pazarlayarak Tokat’ta vergi rekortmeni olmuştur. DİMES şu anda dahi dünyanın en büyük 200 firmasından biri olmuştur.

Mustafa Vasfi Diren tarıma dayalı sanayiye geliştirebilmek için yörenin meyvelerini değerlendirerek DİMES’i bir dünya markası haline getirebilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tarıma Dayalı Sanayileşme, Tokat, Pastörize Meyve Suyu, Dimes Gıda ve Ticaret A.Ş., Mustafa Vasfi Diren

ABSTRACT

The agriculture sector, which started to provide a livelihood with the agriculture of human beings and gave an important place to the economic policies of the Western big states, has maintained its place as a political concept. a considerable part of Turkey lived on the agriculture sector. as a priority for the development of Turkey has started to work with the development of agriculture.

For this purpose, efforts have been made to establish industrialization based on agriculture. This study emphasized DİMES which was operating between 1958-2000. For this purpose, first of all, the general framework of agriculture has been drawn and the state's efforts to improve agriculture have been included. A general assessment was made throughout the Turkey's history from year 1923 to 2000. has been systematically evaluated how agriculture contributes to the economy. The study also focused on the political and economic conditions of the period. Mustafa Vasfi Diren leave the duty of a civil servant in order to develop the agriculture-based industry and started by making wine to evaluate the citrus grapes of the region. Diren has participated in various competitions in the wine industry and has managed to achieve first place from some of the competitions that he has participated in. Again, Mustafa Vasfi Diren put his juices in glass bottles for the first time in 1964 and produced 14 kinds of pasteurized fruit juices in Turkey and bring in something new. Mustafa Vasfi Diren who has determined and hard-working character, entered the top 500 firms 1997 in Turkey and laid the foundation of DİMES Food and Trade Inc. Thanks to a world brand he created, Mustafa Vasfi Diren became a tax record holder in Tokat by marketing DİMES' products. DİMES has been one of the 200 biggest companies in the world even now.

Mustafa Vasfi Diren was able to make the DİMES a global brand by evaluating the fruits of the region in order to develop the industry based on agriculture.

Keywords: Agriculture Based Industrialization, Tokat, Pasteurized Fruit Juice, Dimes Food and Trade Inc., Mustafa Vasfi Diren.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	İ
ÖNSÖZ.....	İİİ
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
GİRİŞ.....	1
A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TARIM, SANAYİ VE TARIMA	
DAYALI SANAYİLEŞME KAVRAMLARI.....	1
B. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ	3
C. MATERYAL VE YÖNTEM.....	4

BÖLÜM. 1

1.OSMANLI'DAN CUMHURİYETE TARIMA DAYALI	
SANAYİLEŞME.....	6
1.1. Osmanlı'da Tarıma Dayalı Sanayileşme.....	6
1.2. Atatürk Döneminde Tarıma Dayalı Sanayileşme.....	16
1.3. Atatürk Sonrası Dönemde Tarıma Dayalı Sanayileşme.....	22
1.4. Planlı Kalkınma Döneminde Tarıma Dayalı Sanayileşme.....	24
1.4.1. Plan, Kalkınma, Kalkınma Planı Nedir?.....	24
1.4.2. Planlı Kalkınmanın Dünyadaki Örnekleri.....	25
1.4.3. Türkiye'de Planlı Kalkınmaya Neden İhtiyaç Duyuldu?.....	26
1.5. Ekonomi Planlarında Tarıma Dayalı Sanayileşme.....	27

BÖLÜM. 2

2.TOKAT İLİNİN TARİHİNE VE SOSYO-EKONOMİK	
ÖZELLİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	28
2.1. Tokat'ın Kısa Tarihçesi.....	28
2.2. Tokat'ın Coğrafi Konumu, Yeryüzü Şekilleri ve İklim Özellikleri...	30
2.2.1 Coğrafi Konumu ve Yeryüzü Şekilleri.....	30
2.2.2. İklimi ve Bitki Örtüsü.....	32
2.3. Tokat'ta Tarım ve Sanayi Sektörü.....	33

2.3.1. Tarım Sektörü	33
2.3.2. Bitkisel Üretim.....	34
2.3.3. Tahıllar ve Endüstri Bitkileri.....	35
2.3.4. Sebzeçilik.....	38
2.3.5. Meyvecilik.....	39
2.3.6. Bitkisel Üretimin İl Ekonomisine Katkısı.....	41
2.3.7. Tarım İşletmeleri.....	42
2.3.8. Hayvancılık.....	42
2.3.9. Sanayi.....	43
2.3.9.1 İmalat Sanayi.....	45
2.3.9.2 Küçük Sanayi Siteleri.....	46
2.3.9.3 Organize Sanayi Bölgeleri.....	47
2.4. Madencilik.....	48
2.5. Sanayi Sektörünün İl Ekonomisine Katkısı.....	49
2.5.1 Sanayi Sektörünün Gelişme Potansiyeli ve Sonuçları.....	49
2.6 Ticaret Sektörü	50
2.7 Turizm Sektörü.....	50

BÖLÜM. 3

3.DİMES'İN KURUCUSU MUSTAFA VASFİ DİREN VE

DİMES'İN TARİHÇESİ.....	54
3.1. Mustafa Vasfi Diren'in Hayatı.....	54
3.1.1. Ailesi ve Çocukluğu.	54
3.1.2. Eğitim Hayatı.....	56
3.1.3. İş Yaşamı ve Kişiliği.....	56
3.2. DİMES'in Kuruluşu ve Tarihçesi.....	58
3.3. DİMES'in Şarap ve Meyve Suyu Üretimi Dışında Faaliyet Gösterdiği Diğer Alanlar.....	64
3.4. DİMES'in İdari Yapılanması: Aile Şirketinden Holdinge.....	65

BÖLÜM. 4

4.DİMES'İN TOKAT VE ÜLKE EKONOMİSİNE KATKILARI.....	68
4.1. DİMES'in Tokat ve Bölge Ekonomisine Katkısı.....	68
4.2. DİMES'in İstihdam'a Katkısı.....	71

SONUÇ.....	74
KAYNAKÇA.....	76
EKLER.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	98

GİRİŞ

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TARIM, SANAYİ VE TARIMA DAYALI SANAYİLEŞME KAVRAMLARI

1958’de Mustafa Vasfi Diren tarafından Diren Şarapları’yla Türkiye’nin tarıma dayalı sanayi sektöründe yer almaya başlayan DİMES, 2000’li yılların başında sektörün hemen her alanında faaliyet gösteren ve bünyesinde altı şirket barındıran büyük bir holdinge dönüştü. Bu çalışmada DİMES’in kurum tarihi işlenirken sık sık tekrarlanan kavramlar olacaktır ki, bu kavramlar arasında tarım, sanayi ve tarıma dayalı sanayileşme başı çekmektedir. Söz konusu kavramların kısaca açıklanarak hangi bağlamda kullanılacağına belirtilmesinin konuyu daha anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

Tarım, yaşam için gerekli ve yararlı bitkileri yetiştirmek amacıyla toprak üzerinde yapılan çalışmaların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Tarla kültürü anlamına gelen tarım, Latince’deki “ager” (tarla) ve “cultura” (kültür) sözcüklerinin bileşiminden “agricultura” şeklinde türetilmiş olup, Arapça bir sözcük olan ziraat anlamına gelmektedir. Tarım yeryüzünde en yaygın olan faaliyetlerden olup, gıda maddeleri ve giyim eşyası için gerekli olan hammaddelerin büyük bölümü bu faaliyetler sonucunda elde edilmektedir. Elde edilen ürünler ise tarımsal hammadde olarak adlandırılmaktadır.¹ Başka bir ifadeyle tarım, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, bunların kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, bu ürünlerin uygun koşullarda muhafazası, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanmasını ele alan bir sektördür. İnsan besini olabilecek ve ekonomik değeri olan her türlü bitkisel ve hayvansal ürünün bakım, besleme, yetiştirme, koruma ve mekanizasyon faaliyetlerinin tamamı ile durgun sularda veya özel alanlarda yapılan balıkçılık faaliyetlerinin tümüne de tarım denir.²

Tarım ülke nüfusunun yaşamını sürdürebilmesi, milli gelire ve istihdama katkısı, diğer sektörlerle hammadde ve sermaye sağlaması, ihracata doğrudan ve dolaylı olarak etkisi ve biyolojik çeşitlilik ile ekolojik dengeye olan katkısı nedeniyle tüm dünyada

¹ Ali Özçağlar, *Coğrafyaya Giriş*, Ümit Ofset Matbaacılık, İstanbul 2014, s. 129.

² <http://www.isg haftasi.gov.tr/sunumlar/23.pdf> (Erişim Tarihi: 24.05.2020)

vazgeçilmez bir sektör niteliğindedir. Bu nedenle tarım sektörü, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla, toplumun bütün kesimlerini yakından ilgilendirmektedir.³

Elde edilen tarımsal hammaddeler toplanarak üretim alanlarına yani sanayi faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlara getirilir. Bu üretim sahalarında birden fazla hammaddeyi çeşitli yollar ile işleyerek, işlenmiş madde yani “mamul madde” haline dönüştürme yöntem ve araçlarının bütününe ise sanayi denilmektedir. Bir başka deyişle hammaddenin ev, atölye veya fabrikalarda işlenerek yeni bir ürün haline getirilmesini kapsayan faaliyetlerin bütünüdür sanayi. Latince de sanayi kelimesi “industria” sözcüğü karşılanmakta ve iş ya da mesleğe uyum anlamı taşımaktadır. Fransızcadaki “industrie” sözcüğü ise hammaddelerin işlendiği ve mamul maddelerin üretildiği tüm işlemler kullanılmaktadır. Almancadaki “industrie” sözcüğü de modern çalışma yöntem ve teknikleri ile çağdaş makine kullanarak geniş ölçekli işlem yapma anlamındadır.⁴ Türk Dil Kurumunun hazırladığı *Türkçe Sözlük*’te de “ham maddeler işlemek, enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin bütünü, endüstri” olarak tanımlanmaktadır sanayi.⁵

Tarımsal ürünleri ham madde olarak kullanıp değişik işlemlerden geçirerek, nitelik ve niceliklerini iyileştirmek tarıma dayalı sanayinin alanıdır. Tarım ile sanayi sektörünün karşılıklı etkileşiminin var olması ve bu sektörlerin bütünleşmesinin gerekli olduğu, hammaddesinin büyük bir kısmını tarım sektöründen alan ve tarımsal hammaddelerle farkı hazırlama, işleme, muhafaza, ambalajlama ve diğer pazarlama hizmetleri uygulayarak ürünlerin nitelik ve niceliklerini değiştiren, yani hammaddeyi işleyerek mamul madde haline getirme sürecine tarıma dayalı sanayi denilmektedir.⁶

Tarım ve sanayi kesimleri birbirine neden sonuç ilişkileri ile bağımlıdır. Hiçbir ülkede tarımsal faaliyetlerin sanayiden bağımsız olarak modern yöntemlerle sürdürülmesi mümkün değildir. Tarımsal gelişme, dolaylı olarak sanayi teknolojisindeki ilerlemelere bağlı duruma gelmiştir. Tarım kesimindeki yatırımlarda, tarımsal

³Zeki Doğan, Seçkin Arslan, Ayberk Nuri Berkman, “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.8, 2005, s.5.

⁴Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1997, s. 473-474.

⁵*Türkçe Sözlük*, C.II, TDK Yayını, Ankara 1988, s.1254.

⁶Ali Ata Yiğit, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası 1923-1938”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (2), 2012, s.315.

sermayeden ziyade, sanayi kaynaklı sermaye egemen durumdadır. Gelişmiş ülkelerde sanayi üretiminin hızla artması, tarımsal hammadde ihtiyacını artırmıştır. Tüketici gelirlerinin yükselmesiyle sentetik mallara olan talep azalmaktadır. Sanayileşme yönündeki yapısal değişimin doğal sonucu olarak, tarımın ulusal gelirdeki payının azalması tarım sektörünün gerilediği anlamına gelmeyip öteki sektörlerin tarım sektörüne oranla daha fazla geliştiğini gösterir.

Tarımsal üretim yöntemlerindeki gelişmeler, sonuçta tarım nüfusunun gelirini ve işgücü verimliliğini artırmaktadır. Tarım kesimindeki nüfusun gelirinin artması sanayi ürünlerine ek talep meydana getirmektedir. Ayrıca tarımsal faaliyetlerde modern üretim yöntemleri kullanıldıkça artan işgücü verimliliği tarımsal istihdamı azaltmaktadır.⁷ Bu doğrultuda modern dünyada tarım ve sanayi sektörlerinin bir arada düşünülmesi artık kaçınılmaz bir hal almıştır.

B. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Amacı: Tarım ürünlerini hammadde olarak kullanıp değişik işlemlerden geçirerek nitelik ve niceliklerini iyileştiren sanayi dalı olarak tanımlanan “tarıma dayalı sanayi”, tarım ile sanayi sektörünün karşılıklı etkileşiminin gerçekleştiği ve bütünleşmesinin gerekli olduğu bir sanayi dalıdır. Tarıma dayalı sanayinin önemi, devletlerin bu yönde bir politika oluşturmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan kısa bir süre sonra hükümetler, bu sanayi dalının geliştirilmesine önem vermişler ve birçok işletmeyi ülke ekonomisine kazandırmışlardır. Özellikle nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığı Mustafa Kemal Atatürk Dönemi’nde (1923-1938) son derece gerçekçi bir yaklaşımla, tarıma dayalı sanayi politikası oluşturulmuş ve böylece acil kalkınma süreci başlatılmıştır. Bu sayede başta dokuma ve şeker sanayi olmak üzere, tarımla ilişkili yatırımlar yoluyla ekonomi giderek büyümüştür. Bununla birlikte daha sonraki dönemlerde bu politikadan nispeten vazgeçilmeye başlandıysa da özel sektörde ciddi atılımlar gerçekleşmiştir. Bu atılımlardan biri de DİMES (Dimes Gıda Sanayi Anonim Şirketi) ’in kurulmasıdır.

Mustafa Vasfi Diren’in 1958 yılında tamamen kendi öz sermayesiyle Diren Şarapları’nı üretmesiyle başlayan süreç 1963’te onun Türkiye’nin ilk meyve suyu

⁷ Cahit Aydemir, Murat Pıçak, “Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri”, *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 10, 129-147 (2008) , s.12.

üreticisi olması ve DİMES'in kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Başlangıçta Tokat'ın yerel bir firması olarak doğan DİMES 2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin en büyük meyve suyu üreticisi ve ihracatçısı olmuştur. Bu doğrultuda tezimizde DİMES'in tarihçesinin verilmesi ve kurucusu olan Mustafa Vasfi Diren'in biyografisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca DİMES A.Ş. ve bünyesinde yer alan şirketlerin özelde Tokat'ın genelde ise Türkiye'nin tarım ve sanayisine yaptığı katkı ile yarattığı istihdam olanaklarının tespit edilmesi de tezin amaçları arasındadır.

Önemi: Şarap, meyve suyu, süt ve süt ürünleri, gıda üretim ve ambalaj makineleri üreterek bugün yüzden fazla ülkeye ihracat yapan DİMES, faaliyet gösterdiği hemen her alanda hem Tokat'ın hem de Türkiye'nin öncü ve önemli kuruluşlarındandır. Türkiye'nin tarıma dayalı sanayiye geliştirerek kalkınabileceği iddiasıyla ve tamamen yerli sermaye ile kurulan DİMES, Tokat ili ve Türk ekonomisi açısından önemli bir değerdir. Bununla birlikte şimdiye kadar söz konusu kurumla ilgili akademik bir çalışma yapılmamış olması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu tezin gerek Tokat gerekse Cumhuriyet Dönemi Türkiye iktisat tarihine dair yapılacak çalışmalara kaynaklık teşkil edecektir. Bunun yanı sıra bir girişimcilik ve başarı hikâyesi olan DİMES tarihinin bundan sonra kurulacak benzeri işletmeler için önemli dersler taşıdığı düşünülmektedir.

C. MATERYAL VE YÖNTEM

“Türkiye’de Tarıma Dayalı Sanayileşmede Öncü Bir Kuruluş: DİMES (1958-2000)” başlıklı konunun yüksek lisans tezi olarak çalışılmasına karar verildiğinde çalışmanın çatısının büyük ölçüde DİMES'in kurum arşivinden sağlanacak belgelerle kurulması planlamıştı. Böyle bir planlamaya gidilmesinde DİMES'in yöneticilerinin gerekli belgelerin temininde yardımcı olacaklarına dair verdikleri şifahi bilgi etkili olmuştu. Buna rağmen teze başladıktan sonra kurumun geçmişe dayanan, istifade edilebilir bir arşivinin olmadığı tespit edildi. Bu nedenle DİMES ve tarihçesiyle ilgili söz konusu işletmenin kaynaklarından istifade edilemedi. Böyle bir arşivin olmayışında söz konusu kurumun bir aile şirketi olması ve kurumsallaşmasını 1990'ların ikinci yarısında tamamlamasının etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bazı istatistikî veriler de “ticarî sır” kapsamında değerlendirildiği için bizimle paylaşılmamıştır. Bununla birlikte

DİMES'te bulunan “Anı Defteri”nden azami ölçüde istifade edilmeye çalışılarak DİMES'in tarihine dair çeşitli fotoğraf ve dokümanlardan istifade edilebildi.

Mustafa Vasfi Diren'in biyografisi ve DİMES'e dair bilgilerin önemli bir kısmı söz konusu kuruluşun ikinci kuşak yöneticileri olan ve DİMES'in kurulup büyümesi sürecinin her aşamasında aktif görev alan Ali Rıza Diren ve Orhan Diren'le yapılan sözlü mülakatlardan elde edildi. Ayrıca koleksiyonların elverdiği ölçüde yerel ve ulusal süreli yayınlar da taranarak ilgili haber ve makaleler çalışmada kullanıldı. Telif ve tetkik eserler de tezin yazımında istifade edilen başka bir kaynak grubunu oluşturdu.

Bu tezin öncelikle bir kurum tarihi çalışması olması düşünüldüğünden kurum tarihi çalışmasına uygun bir metodoloji takip edilmeye gayret edildi. Türkiye'de kurum tarihi çalışmaları son yıllarda tarih araştırmacılarının dikkatini çeken alanlardan biri haline geldi ve bu çalışmaların sayısı 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren artmaya başladı. Genel olarak tarihin aktörleri devletler ve devlet adamlar, komutanlar, ordular ve sınıflar iken kurum tarihinin aktörleri, içinde bulundukları toplumlarla etkileşim içerisinde olan, belli bir büyüklüğün üzerinde, toplumda bir kişilik edinmiş kurumlardır.⁸ Dolayısıyla bu tezin temel aktörü ve öznesi de DİMES olacaktır. Bunun yanı sıra DİMES'in iktisadi bir kuruluş olması dikkate alınarak iktisat biliminin de kavramsal araçlarından istifade edilmiştir.

⁸ Gürkan Tekin, “Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 42, Kasım 2008, s.231-232.

BÖLÜM 1

1.OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TARIMA DAYALI SANAYİLEŞME

1.1.Osmanlı'da Tarıma Dayalı Sanayileşme

Genel olarak hem bitkilerden hem de hayvanlardan yapılan üretime tarım denir. Aynı zamanda tarım, insanların birtakım ihtiyaçlarını giderebilmek için hammadde kaynağını da oluşturur. Tarımsal faaliyetler ise insanların ellerinde mevcut olan ürünlerin işlenebilmesi ve pazarlanma imkânlarının bulunmasıdır. Tarımdan ekonomik kazanç elde edebilmek de tarımsal faaliyetler açısından tercihini iyi bir şekilde yapabilmektir.⁹

Tarım, tarih boyunca insanoğlunun varlığını sürdürebilmesi açısından önemli bir noktada durmaktadır. Çünkü insanlar gerekli gıdayı sağlayabilmek için tarıma ihtiyaç duymuşlardır. Söz konusu ihtiyacın karşılanması yanı sıra tarihi süreçte tarımsal faaliyetler bir bakıma da toplumların ve devletlerin ekonomik kazanç sağlamalarını beraberinde getirmiştir. Ayrıca tarım dünyada her geçen gün artmakta olan nüfusa paralel olarak önemini devam ettirerek korumuştur.¹⁰

Tarımın tarih boyunca çeşitli gelişim evreleri görülmektedir. Eski toplumlarda tarım daha ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte topraktan elde edilen verimin artırılmasına yönelik yöntemler zaman ilerledikçe hem gelişmiş hem de çeşitlenmiştir. Şüphesiz ki tarımsal faaliyetlerdeki çeşitlilik ve verimlilik Sanayi Devrimi ile birlikte ciddi bir sıçrama yaşamıştır. Bu doğrultuda tarımsal sistem sanayi sektörünün gelişimi ile daha da değişikliğe uğramıştır. Bu süreçte insanoğlunun kas gücü ile yapmış olduğu üretim de tamamen değişmiştir.¹¹

⁹Elmas Demircioğlu Karabıyık, *Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası Kapsamında Türkiye'nin Uyumu ve Ortak Tarım Politikasının Türk Tarım Sektörünün Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 3.

¹⁰ Mustafa Kılıç, *Tarım İşletmelerinde Tarımsal Faaliyet Standardı Çerçevesinde Maliyet Hesaplaması: Bir Tarım İşletmesinde Örnek Uygulama*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014, s. 1.

¹¹ Murat Yalçıntaş, "Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etkileri: Teknopark İstanbul Örneği", *Finansal Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi*, C. V, S. 10, Ocak 2014, s. 86.

Tarım ve tarımsal üretim; iklimi, coğrafyası, sosyo-ekonomik gelişim düzeyi birbirinden farklı olan ülkeler açısından ayrı öneme sahip olagelmıştır. Bununla birlikte devletler zaman içinde ortak noktalarda birleşerek tarımı geliştirmeye çalışmışlardır.¹² Tarımsal faaliyetler ister gelişmiş bir ülke olsun isterse de gelişmemiş ya da gelişmekte olan bir ülke olsun hepsi için önem arz etmektedir. Bu açıdan tarım, ülkelerin ekonomilerine yön veren önemli bir sektördür. Bununla birlikte tarımsal yapılanmada 18. yüzyıla kadar bakıldığı zaman pek ilerleme yoktur. Tarımda sadece hayvansal gübreler kullanılmış; verimliliği artırabilmek için çoğu zaman da nadasa bırakma işlemi uygulanmıştır.¹³

Tarih boyunca sanayileşme çalışmaları çok önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Birçok modernleşme yaklaşımına göre sanayileşme çalışmaları gelişmenin en modern şeklini temsil etmektedir. Sanayileşme çoğu devlet için de ekonomilerinin temel taşı haline gelmiştir ki, bu doğrultuda devletler tarımdan ziyade sanayileşmeyi önceliklendirmişlerdir. Gelişmiş bir ülkenin en temel ölçütü sanayileşme çabaları olurken gelişmemiş bir ülkenin de en temel ölçütü sanayileşmemesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda sanayi sektörü devlet tekelindeydi ve sadece devlet sanayiye geliştirmeye çalışıyordu. Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin o dönemlerde sadece devletin kontrolünde olmasının sebebi ise o zamanlarda özel girişimin yetersiz kalması özel sektöre yeterli teşviklerin olmamasıdır. Bir diğer sebep ise Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritesinin çok yetersiz kalmasıdır. Devlet o zamanlarda ise madencilik, ziraat ve harp sanayi gibi sektörleri merkeziyetçi bir şekilde geliştirmiştir. Devlet bu sayede fabrikalaşma çalışmalarına da ilk zamanlarda belirli yerlerde belirli şekillerde bir fabrikalaşmaya izin vermiştir. Sanayi sektöründe de bu şekilde bir yapılanma olması verimin de düşmesinin en temel göstergelerinden biri olmuştur.¹⁴

Osmanlı iktisadi, toplumsal, askeri ve mali sisteminin çerçevesini yüzyıllar boyunca Osmanlı toprak rejimi belirlemiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nde köylü, toprağın mülkiyetine

¹²Uğur Küzeci, *Türkiyede Uygulanan Tarım Politikalarının Dış Ticaret Üzerine Etkileri*, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011, s. 1.

¹³Zeki Doğan, Seçkin Arslan, Ayberk Nuri Berkman, "Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi Ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış", *Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S. 1, s. 31.

¹⁴Sefer Şener, "Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IX, S. 3, 2007, s. 57.

değil sadece bir kiracı gibi toprağı kullanma hakkına sahip olmuştur. Köylünün çıplak mülkiyeti, padişaha ait olan miri arazi üzerinde sahip olduğu tasarruf hakkı, babadan oğula geçen bir sistem içinde tezahür etmektedir. Eğer ölen kişinin oğlu yoksa kızı veya baba bir erkek kardeşi, tapu bedeli ödemek suretiyle arazi üzerinde yeni bir tasarruf hakkı elde edebilir. Ölen kişinin kızı veya baba bir erkek kardeşi bu haklarını kullanmak istemezse toprak, sırasıyla önce yakın akrabalarından birine ve eğer o da yoksa köyde toprağı ihtiyacı olanlara ve nihayet isteklilere kiralanır.¹⁵

Osmanlı Devleti ilk zamanlara bakıldığında bilindiğı üzere küçük çaplı bir tarım devletiydi. Osmanlı Devleti asırlar boyunca da bu geleneğini sürdürmüş başarılı bir şekilde politikalarını yürütebilmiştir. Osmanlı Devleti'nde tarım denilince küçük çaplı olan esnaf grupları akla gelmektedir. Küçük çaplı ticaret sektörlerinde de Osmanlı Devleti ekonomisini geliştirebilmiştir. Osmanlı Devleti yeni yerler fethedince doğal olarak da çok geniş coğrafyalara yayılmasına ve devletin o geniş coğrafyalara hükmetmesine neden olmuştur. Yine Osmanlı Devleti bir İmparatorluk olarak farklı meslek gruplarından yararlanmıştır. Osmanlı Devleti bu farklı meslek gruplarının el becerileri sayesinde çeşitli ürünler üretebilmiştir. Yine bu üretilen ürünler şehirler arasında olduğu gibi ülkeler arasında da değiş tokuş imkânına el vermiştir. Bu durum ülke ekonomisine de büyük katkı olarak geri dönmüştür. Bu durum Osmanlı Devleti'ne bir rekabet gücü oluşturmıştır. Bu rekabet gücü olarak da üstünlüğün Osmanlı Devleti'nde olmasının sebebi de kıtalararası çok geniş pazarlama imkânlarına Osmanlı Devleti'nin sahip olmasındandır. Osmanlı Devleti nispi ölçüde bir refah düzeyine bu şekilde o zamanlar ulaşabilmiştir. Devlet doğal olarak da böylece farklı milletlerin iş gücünden de yararlanabilmiştir.¹⁶

Osmanlı Devleti zaman içinde sınırlarını geliştirmiştir ki bu da çok çeşitli politikaları devletin geliştirmesine sebep olmuştur. Buna bağlı olarak da devlet çok çeşitli ticaret politikaları geliştirmiş ve de yenileme imkânına kavuşabilmiştir. Bu politikalara bağlı olarak da devletin özel önem verdiği diğer bir konu da yabancı tüccarlardı. Bu tüccarlar özel olarak Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde olmayan

¹⁵Ergül Ballı, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Tarım Politikaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 48.

¹⁶Ekrem Erdem, "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetleri ", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 48, Temmuz-Aralık 2016, s. 18.

ürünleri getiren tüccar kesimine kolaylıklar sağlar hale gelmiştir. Devlet hatta bu tüccar gruplarına çoğu zamanda ayrıcalıklar vermiştir. Batılı devletlerde ihracat önemli bir noktayken Osmanlı Devleti'nde ihracat çok sınırlı kalmış ve de gelişmemiştir. Osmanlı Devleti'nde ihracat bilhassa tarım alanında iç tüketim fazlası ürünün elde edilebildiği bolluk yıllarında gerçekleştirilebilmiştir. İç talebin karşılanması devletin önceliği haline gelmiştir. Bu durum ihracata yeteri kadar önem verilmemesi ya da çok az önem verilmesi noktasında bazı olumsuz durumları da beraberinde getirmiştir. Sanayileşme alanında sermaye birikimleri olumsuz şekilde etkilenmiştir. Batılı devletler de tersi yönünde davranışların yer alması ülkeden sermayenin çıkmasını hızlandırır hale getirmiştir. Sermaye girişinin iyice yavaşlamasının en temel sebebi ihracata gerekli önem ve değerin verilmemesidir. Yabancı devletlere, yabancı tüccarlara tanınan ve devam etmekte olan imtiyazlar devleti derinden sarsmış ve de sermayeyi olumsuz etkilemiştir. Sermayenin çok önemli kesimi bu ellerde toplanmış bu durum ekonomiyi çok derinden sarsmıştır.¹⁷

Osmanlı Devleti zaman içerisinde gelişmelere ayak uyduramamıştır. Avrupalı büyük devletlerde bir ilerleme görülmüştür. Gerek bilimsel açıdan gerekse sanayileşme açısından var olan gelişmeleri Osmanlı Devleti takip edememiştir ki bunun sonucunda devlete çok olumsuz bir takım yansımaları olmuştur. Giderek artmakta olan toprak kayıplarının da etkisiyle Osmanlı ekonomisi de gittikçe zarar görmüştür.¹⁸

Osmanlı Devleti zaman içinde ilerleyememiştir ve Avrupa'da var olan değişiklikleri zamanında görememiştir. Osmanlı Devleti'nde zaman içinde de zayıflama baş göstermiştir. Osmanlı Devleti hızlı bir şekilde Avrupa'daki gelişmelere ayak uyduramadığı için de topraklarını kaybetmeye başlamıştır. Devletin hızlı toprak kayıpları yüzünden ekonomisi iyice zayıflamıştır. Devlet artık gittiği savaşımlardan da eli boş dönmeye başlamıştır. Bir taraftan da Anadolu'nun durumu ortadadır. Celali isyanları ülkeyi büyük sıkıntılara sokmuştur. Bu Celali İsyanları sonucunda gerek sosyal gerekse ekonomik alanda yaşanan sıkıntılar devleti zor durumda bırakmıştır. Bu durum devletin toprak sistemini de olumsuz etkilemiştir ve bu sistem de de bozulmalar görülmüştür. Devletin vergiye ihtiyacı vardır. Vergiyi kontrol altında tutabilmek için de devlet çeşitli

¹⁷Şener, a.g.m., s. 58.

¹⁸Mete Cankaya, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sanayi, Bilim ve Teknoloji Yayıncılığı Örneği: Fen ve San'at Mecmuası", *Erdem (İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi)*, S. 74, Haziran 2018, s. 7.

yollar denemiştir. Ülke de iltizam uygulandığı için halk zor durumda kalmıştır. Ülkede tımar sistemi içerisinde iltizam gibi bir sisteme yer verilmiş olması halkı iktisadî manada daha da zorlaştırmıştır. Halkın yaşayabilmesi için şartlar sürekli zorlaşmıştır. Gerek üretim sistemi gerekse tüketim sistemi bu olumsuzluklar karşısında iyice bozulmuştur.¹⁹

17. yüzyıl ve sonlarında Osmanlı Devleti'nde gerileme görülmüştür. Osmanlı Devleti üstünlüğünü yavaş yavaş Batılı büyük devletlere vermeye başlamıştır. Savaşların kaybedilmesiyle askeri alanlar ve diğer alanlarda düzeltmeler olması gerektiği düşünülmüştür ki bunun için de çalışmalara başlanılmıştır. Bu durum devletin modernleşmesi ya da batılılaşması veya yenileşmesi şeklinde olmuştur.²⁰

Osmanlı Devleti'nde gerek askeri sisteminde meydana gelen zayıflıklar gerekse de devletin var olan dengesinin giderek değişmesi devleti derinden sarsmıştır ve hatta bu durum devletin giderek ekonomisinin güç kaybetmesine de sebep olmuştur. Batılı büyük devletler her açıdan Osmanlı Devleti'nden ileri bir durumdadır. Sanayi sektörü de Batılı büyük devletlerde önceden gelişmiştir. Batılı büyük devletlerin sanayilerini daha da geliştirmek ve de ilerletebilmek için güçsüz devletlere ihtiyaçları vardı. Osmanlı Devleti'nde devlet zaten tarımı çok eski yöntemlerle yürütüyordu ve devlet sanayisini geliştirememiştir. Azınlıkların etkisinin büyük oranda hissedildiği bir dönemdir. Osmanlı Devleti ekonomik açıdan güçlü devletlerle zaten kıyaslanamayacak kadar geriydi.²¹

Osmanlı devletinin geri kalmasının en önemli sebeplerinden bir de sanayileşme çalışmalarına gerekli önem ve de değerin verilmemiş olmasındandır. Batılı büyük devletler daha o dönemlerde sanayileşmelerine başlamışlar ve de tamamlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde ülkenin o dönemler ekonomik şartları iyi değildir. Devlet rekabet ortamı oluşturamamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Batılı büyük devletlerin pazarı

¹⁹ Adem Keleş, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008, s. 1.

²⁰ Uğurgül Tunç, *Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim, Sanat Ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 7.

²¹ Bünyamin Kuş, *Organize Sanayi Bölgelerinin Kentleşme Süreci İçindeki Yeri Ve Önemi: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi Örneği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2016, s. 26.

haline gelmesine sebep olmuştur. Gerek rekabete önem verilmemesi gerekse sermayenin olmaması gibi sebeplerle devlet duruma el atmış ve de alt yapısını oluşturmuştur.²²

Osmanlı Devleti'nde sanayi öncesi dönemde tarım hâkim unsurdur. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde vergilerde ona göre alınırdı. Osmanlı Devleti'nde yönetici kesime bakıldığında ise; kendilerine ait kaynaklarının olması zenginliklerinin göstergesidir. Buna bağlı olarak da ticaret önem kazanacaktır. Sanayiye duyulan önem de doğal olarak artacaktır.²³

Osmanlı'nın üretime ilişkin yüzyıllar boyunca geçerli olmuş olan genel politikası öncelikle İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak, sonra da diğer kentlerin ihtiyaçlarını hem kaliteli hem de ucuza mal etmektir. Bu doğrultuda uygulanan politikalar basitçe; bir bölgede üretimin asgari olarak köy ve kasabalarda yaşayanlara yetecek kadar, fazlasının ise kentlerde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar olmasına özen gösterilmiştir. Osmanlı'nın loncalarla yakın bir işbirliği içerisinde ağırlıklı olarak tarımsal ürünlere ve bunlara bağlı imalat sistemine dayalı ekonomik sistemi yüzyıllar boyu devletin işine yaradığından batı tipi sanayileşme uzun süre imparatorluk gündemine girmemiştir. İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin Sanayi Devrimi sonrasında büyük üretim birimleri kurup, bunun sonucunda başta kumaş ve diğer tekstil malları olmak üzere birçok malı çok düşük maliyetle üretilip Osmanlı pazarına sokmasına kadar da üretim biçimleri ve sanayinin mevcut yetenekleri pek sorgulanmamıştır.²⁴

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nde üretim önemli bir noktada yer alıyordu. Devletin temel amacı; o dönemlerde halkın refahını sağlamak ihtiyaçlarını bol miktarda karşılayabilmek olmuştur. Bunu yaparken de devlet yine halkı düşünmüştür ve de ucuzluk ve kaliteye büyük önem ve özen göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde genel bir görüş hâkim olmuştur. Bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin çok geri kaldığı görülmüştür. Kişisel olarak da şahısların elinde alet ve makineleri varsa atölyelerinde ihtiyaçlarını karşılayarak sınırlı da olsa üretimlerini yapabiliyorlardı. Osmanlı Devleti'nde yine batı ile tanışmadan önce loncalar bu tür çalışmaları çok iyi bir

²²Neslihan Karataş, "Ege Bölgesi'nde Sanayi Gelişim Süreci ve Mekansal Yansımaları-İzmir Örneği", *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.11, Yıl 9, Aralık 2006, s. 192.

²³Köktaş, *a.g.t.*, s. 97.

²⁴Mustafa Kurt, Baki Çakır, Kemal Demir, "Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç- Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C. XLV, 2016, s. 155.

şekilde yürütüyorlardı. Bu geleneksel üretim tarzı o dönem için çok önemli bir noktadaydı. İşlevi bakımından da geleneksel üretin tarzı çok iyi bir gelir kaynağı sağlıyordu.²⁵

Zaman ilerledikçe Osmanlı Devleti'nde de bazı değişimler mevcut olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yönetimde yaşanan bir takım sıkıntılar devleti olumsuz etkilemiştir. Bu durum Osmanlı tarım sistemini de çok olumsuz etkilemiştir. Uzun süren savaşların başarısızlıklarla sonuçlanması Osmanlı ekonomisini alt üst etmiştir. Bu durum devletin giderek toprak kaybetmesine yol açmıştır. Zaman içinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak Batıda yaşanan sanayi devrimi de devleti derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti bu durum karşısında Batılı devletlerle rekabet edemez hale gelmiştir. Bu durumdan kurtulabilmek için özellikle 19. yüzyılda devletin ciddi çalışmaları olmuştur. Devlet hızlı bir şekilde 19. yüzyılda sanayileşme çalışmalarına başlamıştır. Ekonomik açıdan da Osmanlı Devleti yeni kaynak arayışlarına başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde şirketleşme çalışmalarının temel amacı ise tamamen yerli sanayiye korumak içindir. Devlet sanayi mektepleri açmıştır. Yine bu şekilde devlet sanayi komisyonları kurmuştur. Devlet esnaf şirketleri kurarak tarımı daha da geliştirmeye çalışmıştır ve açılan uluslararası fuarlarda Osmanlı Devleti ürünlerini tanıtmaya imkânı bulmuştur. Demir yolları gibi pek çok sanayi faaliyetlerini bu dönemde Osmanlı Devleti gerçekleştirmiştir.²⁶

Osmanlı Devleti'nin genel olarak 19. yüzyıldaki durumuna baktığımız zaman her bakımdan bir gerileme dönemi olmuştur ki gerek siyasi gerekse ekonomik bakımdan devlet geri kalmayı engelleyememiştir. O dönemlerde sanayi yok denecek kadar azdı. Dokuma sanayisi o dönemlerde vardı ama o da ülkenin en temel ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Osmanlı Devleti'nde var olan sanayiler yine o zamanda tarım açısından yeterli değillerdi. Devletin temel geliri o dönemde tarımdan oluşmaktaydı. Ancak tarımdan elde edilmekte olan ürünler de çok yetersizdir. İstanbul gibi büyük şehirlerde bile ithal ürünler kullanılıyordu. Yine çoğu büyük şehirler ithal buğdaydan geçimini sağlamışlardı. Osmanlı Devleti'nde sanayileşme faaliyetlerinden Almanya, Fransa ve İngiltere gibi büyük devletlerdeki şekliyle söz edilemez ise de yine de devlette sanayileşme için büyük hamleler gerçekleştiği görülmüştür. Üretim açısından bakıldığın

²⁵Mustafa Kurt vd, "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması", *OTAM*, S. 40, Güz 2016, s. 247.

²⁶Erdem, a.g.m., s. 18.

da ise ithal yollardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Batılı büyük devletlerden getirilen mühendislerden yararlanılmıştır. Devletin de kendi çabalarıyla yapmış olduğu bir sanayileşme gayretleri de o dönem için vardır.²⁷

Osmanlı Devleti'nde devlet zaman içinde değişikliklere gitmiştir. Sanayileşmeye bakıldığında ise devlet canlı bir dönem içine girebilmiştir. Devlet çok sayıda fabrikalar kurmuş ve geçimini sağlayabilmek için temel ürünler üretmiştir. Osmanlı Devleti'nde devlet; temel ihtiyacı olan malları kendine yetecek şekilde karşılayabilmek için sanayileşme çabalarına büyük önem ve özen göstermektedir. Batılı devletlerin gerek üretim gerekse sanayileşmesi açısından üstünlüğün onlarda olmasından dolayı devlet bir takım önlemler alarak sanayileşme gayretlerine büyük önem vermiştir.²⁸

İnsanların bilinçleri arttıkça gerek pazarlarda gerekse gıda ürünlerinde güvenli olan ürünleri almaya çalışmışlardır. Bunlarda insanların kendi tercih sebeplerini oluşturmaktadır.²⁹

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda kısmen de olsa gerek sanayi alanında gerekse üretim noktasında bir takım yenilikler yapmayı başarabilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yine bu dönemde üretim olarak da bir artış görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde üretmiş olduğu ürünlerde kalite artışları da görülmektedir ki bunda da yine en büyük sebep Batılı büyük devletlerin üretimlerinin çok kaliteli olmasındandır. Devlet 19. yüzyıl boyunca giderek sanayileşmekte ve makineleşmeye büyük önem ve özen göstermektedir.³⁰

Osmanlı Devleti'nde yapabileceği ekonomik faaliyetlerin sınırlı kaldığı dönem 19. yüzyıl olmuştur. Yine bu dönemden itibaren de devlet tarıma dayalı sanayileşmenin gelişimine büyük önem göstermiştir. Devlet yöneticileri buna bağlı olarak da bir takım düzenlemelere gitmişlerdir. Devlet yöneticileri Osmanlı Devleti'nin var olan bütün kurumlarını modern hale getirmeye çalışmışlardır. Bunun içinde öncelikli amaçları yöneticilerin tarıma dayalı sanayiye geliştirebilmek ve de canlı tutabilmek olmuştur.

²⁷Burak Karaaslan, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti'nde Sanayileşme Gayretleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017, s. 62.

²⁸Kurt vd., a.g.m., s. 250.

²⁹Kemal Özkaçar, *Tarımda Globalgap Uygulamaları ve Bu Uygulamaların Türkiye Tarımı Ve Tarım Ürünleri Dışsatımı Açısından Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2011, s. 9.

³⁰Ayşe Feyza Şahinkuşu, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Türk Sanayinin Gelişimi İçin Yapılan Çalışmalar: 1930 Sanayi Kongresi Ve Sonrası*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 36.

Devlet yöneticileri yine gün geçtikçe çalışmalarını hızlı bir şekilde geliştirmeye başlamışlardır. Yöneticilerin öncelikli amaçları ziraat faaliyetlerine önem vermek olmuştur. Yöneticiler bu çalışma içinde bürokrasi oluşturma kararı almışlardır. Buradaki temel amaç ise üretimde maksimum verim elde edebilmek ve tarımsal ürünleri hızlı bir şekilde üreterek teşvikinin de sağlanabilmesidir. Bunun içinde kullanılan araç ve gereçleri daha modern hale getirmeye çalışmışlardır. Hammadde ihtiyacını da temin edebilmek için çeşitli girişimleri olmuştur. Bu ekonomik büyümenin önündeki en büyük engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu ekonomik büyümeyi bozacak durumlar tespit edilmeye başlanmıştır. Ekonomiyi geliştirip canlı tutacak teşvik edici çalışmalar yapılmıştır. Her açıdan bir modernleşme çalışmaları mevcuttur.³¹

“19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti’nde birçok alanda faaliyet gösteren fabrikalar kurulmuştur. Bu fabrikaların birçoğu kısa zamanda faaliyetlerine son vererek kapanmıştır. Bu bölümde incelediğimiz dört fabrika kuruldukları an itibariyle Osmanlı Devleti’nde ömürleri en uzun fabrikalar olmuştur. Aşağıda 19. yüzyılın ortalarında kurulmuş olan fabrikalara yer verilmiştir:

- Feshane-i Amire (1830)
- İslimiye Çuha Fabrikası (1830-1836)
- İzmit Fes İmalathanesi (1833)
- Dolmabahçe Fişenk Fabrikası (1837)
- İslimiye Şayak Fabrikası (1836-1840)
- Çubuklu Billur Fabrikası (1840)
- Bakırköy Demir Fabrikası (1840’lar)
- Bağdat Barut Fabrikası (1840’lar)
- Bulgaristan Gülle Dökme Fabrikası (1840’lar)
- Balıkesir Çuha Fabrikası (1842)
- Samakov Demir Tesisleri (1842)
- Zeytinburnu Demir Fabrikası (1843)
- Yedikule Şimendifer Fabrikası (1843)

³¹Adem Keleş, XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi Ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2008, s. 23.

- *Bakırköy İplik Bükme Fabrikası (1843)*
- *Beşiktaş Demir Döküm Fabrikası (1844)*
- *İzmit Çuha (Yün Kumaş) Fabrikası (1844)*
- *İzmit Kâğıt Fabrikası (1844-1846)*
- *Beykoz Çini Fabrikası (1845)*
- *Hereke Fabrika-i Hümayunu (1845)*
- *Hereke Çuha Fabrikası (1845)*
- *Yalıköşkü Makine Fabrikası (1845-1850)*
- *Çekiç Fabrikası (1852)*
- *Bursa İpek Fabrikası (1846)*
- *İzmir Muslin Boyama ve Basma Fabrikası (1847)*
- *Bakırköy Bez Fabrikası (1848-1850)*
- *İzmir Yağ Fabrikası (1850)*
- *Dolmabahçe Gazhanesi (1853)*
- *Bakırköy Levazimat-ı Umumiyye-i Askeriyye Bez Fabrikası (1855)*
- *İstinye Tersanesi (1856)*
- *İzmir Kumaş Fabrikası Basmahane (1861)*
- *Beylerbeyi Sarayı Gazhanesi (1862)*
- *Beykoz İspirmecet (Mum Yağı) Fabrikası (1863)*
- *Kula Mensucat (1866)*

Cebahane-i Amire (Savaş Mühimmatı İmalatı) (1868)266.”³²

Osmanlı İmparatorluğu’nda en fazla gelişmiş sanayi kolu dokumacılıktı. 19. yüzyıla gelinceye kadar bu alanda oldukça ileri bir seviyeye gelindi ve ihracat da yapıldı. Anadolu’da pamuk ipliği ve dokuma sanayi 17. yüzyıla kadar gelişti ve bu yüzyıldan itibaren, tekstil ürünleri ihraç edilmeye başlandı. Hatta İstanbul’da bir dokuma (1719) ve bir çuha ipekli dokuma fabrikası (1721) kuruldu. Önemli bir ihraç limanı olan İzmir’den İtalya, Fransa, İspanya, Venedik ve Ceneviz gibi ülke ve merkezlere dokuma, yün ve tiftik mamulleri dışsatımı yapılmaktaydı.³³

³²Karaaslan, a.g.t., s. 66-67.

³³Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVIII, S. 46, 2009, s. 56.

1.2. Atatürk Döneminde Tarıma Dayalı Sanayileşme

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1923'te kurulduğunda her açıdan yıkılma noktasına gelmiş bir ülkeyi eline almıştı. Osmanlı Devleti son dönemlerinde çok büyük zorluklar yaşamıştı. İktisadî açıdan sıkıntılarının yanında halk yoksulluk içindeydi. Savaşların uzun sürmesi devleti yıpratmıştı. Devletin sanayiye harcayacak maddi durumu yoktu. Devletin sanayileşebilmesi için dış güçlere ve onların desteğine ihtiyacı vardı. Ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu imtiyazlar Türkiye Cumhuriyeti'ni çok zor durumlara sürüklemiştir. Halkın bu imtiyazlara karşı yoğun olarak tepkileri olsa da sanayileşme noktasında bir adım atılamamıştır. Dış güçler bu imtiyazlarını hâlâ devam ettirebilmek istiyorlardı.³⁴

Türkiye Cumhuriyeti dönemine baktığımız zaman ise Osmanlı Devleti döneminden kalma bir takım sıkıntılarla uğraşmıştır. Yani o dönemden kalma tarımsal kalkınma için eski yöntemler kullanılıyordu. Doğal olarak savaştan yeni çıkmış olan Osmanlı Devleti zor şartlar altında olduğu için bu yeni dönem içinde bu zor sıkıntılı süreçler devam ediyordu. Savaş dolayısıyla var olan kaynaklarımız bitme derecesine gelmiştir ve ekonomi çöküş evresine ulaşmıştır. Bu noktada tarım için de gelecek vaat edilemezdi. Savaşlar neticesinde genç olan nüfusun yapısında da bir azalma görülmektedir. Bu da tarımda ve tarımda çalışan nüfus açısından olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir.³⁵

Devlet; o dönemlerde yani daha Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ekonomik açıdan bir bağımsızlık yarışına girmek istemiştir. Bunu sağlayabilmek için de devletin ilk önce temel sıkıntıları gidermesi gerekiyordu. Öncelikli olarak yine devlet çalışmalarını eğitim ve öğretim, sağlık gibi temel olarak giderilmesi gereken konularla uğraşmıştır. Ülkede ciddi iktisadî sıkıntılar vardı. Uzun süren savaşların etkisiyle ülke büyük sıkıntılar çekmiştir.³⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik yapı aynen devamını korumuştur. Cumhuriyet döneminin ilk dönemlerinde yine tarımla uğraşan kesim aynı kalmıştır.

³⁴Oğuzhan Küçük Demirkol, *II. Dünya Savaşı Ertesi Değişen Sanayi Politikaları Ve 1951 Sanayi Kongresi*, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 1.

³⁵Refik Aydemir, *Adalet Partisi'nin Tarım Politikaları (1961-1980)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018, s. 11.

³⁶Atiye Emiroğlu, Nezahat Koçyiğit, Senem Kesici, "Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 8, 2012, s. 79.

Uzun bir süre devlet Osmanlı Devleti'nden kalan borçları ödemekle uğraşmıştır. Azınlıklar çok uzun süre hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir. Zaman için de ekonomi başta olmak üzere hemen hemen her alanda kökten değişim yaşanmıştır. O dönemlerde elektrik bile doğru düzgün yokken elektrik köy kesimine kadar inmeyi başarabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin borçlarını devlet o dönemde kendi öz kaynakları ile ödeyebilmiştir. Devlette o dönemlerde gelişmeler oldukça değişmelerde olmuştur; köprüler yollar yapılmıştır ki bu yollar karayollarıdır.³⁷

Atatürk tarafından 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildi ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, cumhuriyetin ilanı ile kalkınma açısından yeni bir süreç de başlamış oldu. Ülke çok zorlu koşullar altında kurtuluş mücadelesi vermiş ve ülke savaştan da yeni çıkmıştır. Üretim kaynakları bitme noktasına ulaştığı gibi genç nüfusun önemli bir kısmı da büyük çaplı savaşlarda kaybedilmiştir. Bunun giderilebilmesi için öncelikli olarak kalkınma adımlarının atılması gerekmektedir. Bu noktada tarıma dayalı üretimin geliştirilmesi gereklidir. Çünkü kırsal da yaşayan %76'lık kesim vardır. Ekonomik açıdan nüfusun çoğunluğunun kırsalda yaşamasına bağlı olarak öncelikli amaç tarım sektörünün gelişmesi olmuştur. Tarımın gelişmesi için kırsal kesimin kalkınması atılacak en önemli adım olacaktır.³⁸

Sanayi devriminin insan ve de hayvan kavramlarıyla bir ilgisi yoktur. Makinelerin önemli olduğu, onların çalışmalarıyla ilerleyen, gücün onlarda olduğu, üretimlerin makine gücüne dayandığı sistem olmuştur.³⁹

Sanayi kavramı öncelikle ekonomik bir kavramdır. Sanayi bir maddenin çeşitli evrelerden geçirildikten sonra dönüştürülmesidir. Sanayi sektörünün diğer sektörlerle bağlantısı olduğu gibi hem daha hızlı hem de daha çeşitlilik oranı vardır. Sanayi sektörünün hem tarım sektörüne hem de hizmet sektörüne ayrı ayrı katkıları olmuştur ve de onların gelişmesini sanayi sektörü sağlamaktadır. İlk zamanlarda ekonomik sektörde tarımın katkısı daha fazla olmuştur. Zaman ilerledikçe gelişmelere bağlı olarak da tarım daha geri planda kalmış ve de yerini sanayi ve de hizmet sektörüne bırakmıştır.

³⁷ Serdar Öztürk, Fatih Yıldırım, "Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", Cumhuriyet Üniversitesi *İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, 2009, s. 146.

³⁸ Kasım Kaya, Gönül Sevinç, Veysel Asoğlu, M. Reşit Sevinç, "Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı İle Karşılaştırılması", *Kamu-İş*, C. XIV, S. 1, 2015, s. 64-65.

³⁹ Emre Berksun, *Sanayide Endüstri 4.0 Süreçleri: Çorum Sanayisinde Bir Uygulama*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018, s. 2.

Gelişmişliğin en temel odak noktasını da yine sanayi oluşturmaktadır. Bir ülkenin gelişebilmesi için önceliği sanayi olmuştur. Gelişimi tamamlamış bir ülkede sanayi sektörü kadar hizmet sektörü de önemlidir.⁴⁰

Sanayi sektörü, hammadde ve yarı mamulleri, üretim faktörlerini ele alarak taşınabilir ve kullanılabilir mamullere dönüştüren faaliyetlerin genel toplamı olarak açıklanabilir. Dolayısıyla sanayileşme, teknolojik gelişmelere uyum sağlayan bir devinim içinde ihtiyaçlara karşılık veren bir araçtır.

Türkiye’de sanayileşme politikaları kalkınmanın esas dayanağı olmasına rağmen, gelişmiş sanayi toplumlarıyla rekabet edebilecek seviye gelememiştir. Ancak Türkiye’nin sanayileşmede göstermiş olduğu performansı da görmezlikten gelmemek gerekir.⁴¹

Tarıma dayalı sanayileşme zaman içerisinde gelişmektedir. Nüfusun sürekli artmasına paralel olarak tarıma dayalı sanayide de gelişmeler görülmektedir. Bunda gelişen teknolojik faaliyetlerin ve de büyümekte olan pazarların rolü vardır. Bu sistem gerek tarıma gerekse de hayvancılık ve gıdaya ihtiyaç duymaktadır. Tarıma dayalı sanayi politikasının en önemli özelliği ise yüksek kalitede üretimin artması tarımın ve sanayinin içi içe yani birbirini destekleyip kaynaşması gerek iç gerekse dış pazarlarda gelişimini sağlayabilmektir. Bu şekilde sanayi işlerse çiftçiler ekonomik olarak güçleneceklerdir. Buna bağlı olarak da çok çeşitli istihdam alanları oluşacaktır. Çiftçiler gerek kıtılıklardan gerekse fiyatların aşırı derecede yükselmesinden korunacaklardır. Gerek stoklar yapılarak maddi olarak kayıplar önlenebilecektir. Bu şekilde rahat ve huzurlu bir ortamın sağlanması ile çiftçiler zorlanmayacaktır.⁴²

Osmanlı Devleti döneminden Türkiye Cumhuriyeti dönemine baktığımızda devlet ekonomik olarak güçlü bir ekonomiden ziyade zayıf bir ekonomi anlayışını ele almıştır. O zamanlarda Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısı çökmüştür ve de savaşlarda devleti yıpratmıştır. Devlet o zamanda ağır dış borçların etkisi altındadır. Devletin zaten ekonomik yapısı o dönemde tarım ağırlıklı idi. Tarımın temel taşı da hem

⁴⁰Derya Yakıcı Öksüz, *Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde Savunma Sanayinin Rolü*, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak 2018, s. 7.

⁴¹Kerem Özen, *İmalat Sanayisi’nde Ar-Ge Harcamaları’nın Ücrete Etkisi: Türk İmalat Sanayi Örneği*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2017, s. 29.

⁴²Ali Ata Yiğit, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. XIII, S. 2, 2012, s. 316.

insan hem de hayvansal güce dayanmaktaydı. Uygulanan yöntemler, eski usul üzereydi. Ticari faaliyetler de daha çok azınlıkların egemenliği altındaydı. Atatürk dönemi Osmanlı Devleti'ne göre daha iyi bir noktadadır. Atatürk var olan ekonomiyi daha da canlandırmaya çalışmıştır. Çünkü ekonomi nerdeyse çökme durumundadır. Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik model, gerek sermayeden gerekse teşebbüs girişimlerinden tamamen yoksundur. Atatürk, çağdaşlık düşüncesini devletin tüm kurumlarına yerleştirmeye çalışmıştır.⁴³

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1938 yılları tarıma önem verildiği dönem olmuştur. Bu dönemde yani Atatürk döneminde tarıma dayalı sanayileşmenin gelişebildiği dönem olmuştur. Atatürk bunun için büyük çalışmaları ele almıştır çünkü o dönemlerde nüfusun azımsanamayacak kadar büyük bir çoğunluğu kırsal kesimde yaşıyordu. Öncelikle şeker ve dokuma sanayini geliştirilerek işe başlanmıştır. Atatürk tarıma yapılan yatırımlara öncelik vererek, ekonomiyi de hızlı bir şekilde canlandırarak ekonomiyi ayakta tutmayı başaramıştır. Çok çeşitli sektörlerde ilerleme kaydedilebilmiştir. Hammadde ulaşım ve de pazarlama sahalarını genişleterek büyük çaplı bir birikim elde edilmiş oldu.⁴⁴

Atatürk iktisadi bir kongrenin toplanmasına karar vermiştir. Ülkenin var olan kaynaklarının belirlenmesi, gerek siyasi gerekse ekonomik bağımsızlığın sağlanması, stratejik kalkınma planlarının belirlenmesi için Osmanlı'dan kalma dış borçlar sorununa da bir çözüm yolu bulmak amacıyla bu kongrenin toplanmasına karar vermiştir. Yabancılar tarafından tanınan imtiyazlarda bu kongrede ele alınmıştır. Bu kongrede liberal ekonomik kararlar alınmıştır.⁴⁵

“Özetle Atatürk ekonominin gelişmesi için alınması gereken öncelikli önlemleri şu şekilde sıralamıştır: Meslek örgütleri ve kredi kuruluşlarının kurulması, var olanların güçlendirilmesi, makineleşmeye önem verilmesi, ekonominin güçlendirilmesi için birlikte çalışılması, yurdun kendi kendine yeterli hale gelmesi, üretimin arttırılması ve düzenlenmesi, ithalat ve ihracat dengesinin sağlanmasıdır.

⁴³ Murat Koçtürk, Meryem Gölalan, “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, C. XLV, S. 2, 2010, s. 49.

⁴⁴ Yiğit, a.g.m., s. 316.

⁴⁵ İstiklal Yaşar Vural, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, Nisan 2008, s. 79.

İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey “kongrenin toplanma amacını; yurdun gelişmesi için alınacak ekonomik tedbirlerin belirlenmesi ve T.B.M.M.’ye bildirilmesi olarak belirtilmiştir. Konuşmasında ilk defa karma ekonomiden bahseden Mahmut Esat Bey “yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-ü şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti bunu istilzam ediyor. Hülasa bazı hususatta iktisadiyatımız devletleştirme usulünü takip edecek, bazı hususatta iktisadi teşebbüslerini şahsi teşebbüslere terk edecektir” demiştir.

Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa ise alınması gereken ekonomik önlemler arasında tarımsal ürünlerin korunması, üretimin arttırılması, yolların yapılarak ihracatın sağlanması ve israfın önlenmesi üzerinde durmuştur.

1135 kişinin katıldığı çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcileri yer almıştır. Bu grupların genel kurula getirdiği öneriler kongre çalışmalarına esas oluşturmuş ve ekonomik ihtiyaçları açıklayan bir bildiri şeklinde T.B.M.M. Başkanlığı ve Başbakanlığa sunulmuştur.”⁴⁶

Yine iktisat Kongresi’ne bir rapor sunuldu. Küçük çaplı üretim faaliyetleri ile kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti için büyük çaplı ve daha gelişmiş bir üretimin yapılması kararı alındığı gibi bu şekilde hem ailelerin ihtiyaçları daha iyi sağlanmış olacak hem de ülkenin gelişmesine büyük çaplı bir katkı sağlanmış olacaktı. Ham maddenin de yine kendi ihtiyaçlarımız doğrultusunda yetiştirilmesi tarıma dayalı sanayi faaliyetlerinin gelişmesi için büyük bir adım oluşturacaktı. Yine buna bağlı olarak da çeşitli kooperatiflerin kurulması kararları alınmıştır ve bunu içinde kredi kooperatifleri desteklenmiştir. Yine İtibar-ı Ziraat Birlikleri 21 Nisan 1924’te kurulmuş oldu. Köylüye gerek daha iyi bir yaşam sürmeleri için gerekse üretim yapmış oldukları üründen daha iyi verim almaları için Ziraat Bankasına bağlı Birlikler ile kredi verilmesi yoksul köylü için tarıma dayalı sanayinin de gelişmesi için büyük bir adımı teşkil etmektedir. Ancak bu şekilde gelişme elde edilememiştir sebebi ise faizin artışına engel olunamamasıdır. 1929 yılında bu birlikler de kaldırılmış oldu. Satış kooperatiflerinin teşvik edilmiş

⁴⁶ Karahan, a.g.t., s. 19.

olmasından istenen sonuçlar alınabilmiştir. Çeşitli kooperatif ve birliklerinin kurulması bunlardan biridir. 1937’de Tariş ve 1938’de Fiskobirlik gibi kooperatifçilik çalışmalarının kurulmuş olması bu yapılmış olan politikanın başarılarını göstermektedir.⁴⁷

Sanayi ve ekonomiyi daha iyi şartlara taşımak için önemli adımlar atılmıştır. Daha cumhuriyetin ilk dönemlerinde 1923 tarihinde toplanmış olan I. İktisat Kongresi’nde çok ciddi adımlar atılmıştır. Sanayiye daha iyi şartlarda ilerletebilmek için özelleştirme çalışmaları gündeme gelmiş ve de sanayi için özelleştirme desteklenmiştir. Bunun için de 1927 tarihinde Teşvik-i Sanayi Kanunu gündeme getirilmiştir. Bu kanunla özelleştirme çalışmalarını gerçekleştirebilmek için yatırımcılar desteklenmek istenmiştir. Bunun için çalışmalara başlanılmıştır.⁴⁸

Türkiye sanayisi, Atatürk’ün desteğiyle beraber ivme kazanmış ve 17 Şubat 1923 yılında İzmir’de “I. İktisat Kongresi” toplanmış ve özel girişimcilere yol açan 10 yıllık “Liberal Dönem” başlamıştır. Bu dönemde Ekonomi ve sanayi adına yön vermek ve desteklemek için özel teşebbüsler dışında sermayeye ve üretime yönelik destekler için kurumlar oluşturularak Serbest Ekonomi Politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu sırada devlet de bazı yatırım ve teşviklerde bulunmuştur. Ülke genelinde farklı bölgelerde tesisler ve kurumlar açılmıştır. Devletin teşvik ve desteğiyle; 1924 yılında Anadolu Demiryolları ile Ergani Bakır İşletmeleri devletleştirilmiş, Türkiye İş Bankası, 1925’de Sanayi ve Maadin Bankası, Ankara Orman Çiftliği, 1926’da Devlet İstatistik Enstitüsü kurulmuştur. 26 Kasım 1926 yılında Türkiye’nin ilk şeker fabrikası olan Alpullu ve 17 Aralık Uşak Şeker Fabrikaları açılmıştır.

1927’de Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi, Bursa ve Bünyan Dokuma Fabrikaları, 1928’de Ankara Çimento Fabrikası açılmış, Ticaret ve Ziraat Vekâletleri birleştirilerek İktisat Vekâleti kurulmuş, 1929’da Gümrük Tarifesi Kanunu çıkarılmış, İstanbul Ford Otomobil Montaj Fabrikası, 1931’de Merkez Bankası, 1932’de Kırıkkale Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesinde demir çelik fabrikası (Bu yıldan sonra toplam 12 ilde Kırıkkale dâhil Karabük, Zonguldak, İstanbul, İzmir, Hatay,

⁴⁷Yiğit, a.g.m., s. 319-320.

⁴⁸Cem Özkurt, *Endüstri 4.0 Perspektifinden Türkiye’de İmalat Sanayinin Durumu: Sakarya İmalat Sanayi Üzerine Bir Anket Çalışması*, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 9-10.

Bursa, Samsun, Kocaeli, Sivas, Tekirdağ, Çanakkale’de demir çelik fabrikaları) kurulmuştur.⁴⁹

1.3.Atatürk Sonrası Dönemde Tarıma Dayalı Sanayileşme

Türkiye’de sanayi sektörü ve tarım sektörü, birbiri ile bir uyum içinde çalışan ayrı sektörlerdir. Buna eşlik eden pazarlama ise üretici kesim açısından büyük bir önem taşımaktadır. Pazarlama imkânlarının sağlanması ve parasal temin, ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesine olanak sağlamaktadır.⁵⁰

Tarımsal kalkınma açısından bakıldığında zaman gelişebilmenin en temel ölçütleri arasında tarımsal nüfuslanmadan elde edilen gelirle birlikte mevcut işgücünün de verimli olması gerekmektedir. Tarımda nüfuslanma arttıkça sanayiye ihtiyaç olmakla birlikte sanayiden elde edilen ürünlere de talep artmıştır. Modern üretim araçlarının kullanımı üretimde arzı artırdığı gibi istihdam olanaklarını da kısıtlamaktaydı ve bu durum tarım sektörü için de geçerliydi. Bu şekilde devam etmesi tarımda işsizliği meydana getirmiştir. Sanayide ucuz olarak çalışan işsiz kesim ortaya çıkmıştır. Sanayi sektörü genel olarak hammaddeyi tarımsal sektörden sağlamaktadır dolayısıyla da sanayi ve de tarımsal sektörü birbirinden ayrı düşünülemez. Bu iki sektör birbirlerini bütünleyen sektörler olmuşlardır.⁵¹

Yine baktığımız zaman sanayi ve tarım sektörlerine mevcut işgünün nitelikli olması da önem verilen konular arasındadır. Verimliliğin yani tarımdan elde edilmekte olan mevcut gelirlerin artması için işgücünün de verimli ve de nitelikli olması gerekmektedir. İşgücü verimli olmadığı durumlarda ücretlerde düşüklük gözlenmiştir. Bu durum toplumsal açıdan sorun olabilmektedir. Bu da sınıfsal bir bilincin oluşmasına engel oluşturmıştır. Süreklilik sağlanamayan bir işçi sınıfının olması ekonomiye zarar vermiştir. Zaman ilerledikçe de bu duruma bir son verilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu durum mevsimlik işçi sınıfı ile ilgilidir. Bu noktada değişim gereklidir. Bunun için de bu tip uygulama yerine işgününün daha nitelikli olmasına bu durumdan da vazgeçmeye başlanılmıştır. Bunun için uzun çabalar gerekmiştir. Zamanla her şey rayına

⁴⁹ Mesut Doğan, “Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 28, Temmuz 2013, s. 213.

⁵⁰ Nevin Demirbaş, Duygu Tosun, “Türkiye’de Tarımın Sanayi İle Entegrasyonu (Ortaya Çıkan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri)”, *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 2, 2005, s. 27.

⁵¹ Cahit Aydemir, Murat Pıçak, “Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2008, s. 130-131.

oturabilmiştir ki 1950 sonralarında bu işe ciddi önem verilmiştir. 1950 dönemi yoğun hareketlenmelerin olduğu bir dönemdir.⁵²

14 Mayıs 1950 seçimleri Türk siyasi tarihinde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bu seçimlerle birlikte, Türkiye’de Cumhuriyetin ilanını takip eden 27 yıllık süreçte devam eden tek parti dönemi son bulmuş ve demokrasi tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Bununla birlikte, Demokrat Parti (DP) öncesi dönemde uygulanan ekonomi politikaları da DP’nin iktidara gelmesiyle birlikte büyük ölçüde değiştirilmiştir. Bu dönemde, ekonomi politikası olarak, karma ekonomi modelinde çok fazla bir değişiklik yapılmadan, yeni görüş ve yaklaşımlar uygulanmaya başlanmış, özel teşebbüsün geliştirilmesine önem verilmiştir. DP daha muhalefetteyken, devletçiliği ve devletin iktisadi hayata müdahalesini eleştirmiştir. Bu çerçevede, iktidarın ilk yıllarında, ekonomide serbestleşmeyi (liberalizasyonu) artıracak önlemler almıştır. Bu kapsamda, ithalat 1950’de %60-65 oranında serbestleşmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmış, özel kesimin daha rahat kredi alabilmesi için banka kredi faizleri indirilmiş, KİT’lerin özelleştirileceği belirtilmiştir. Ne var ki, 1950 yılı Türkiye ekonomisi tarihi açısından önemli bir tarih olmakla birlikte, DP’nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılı arasında da 1954 yılı da ayrıca vurgulanması gereken bir yıldır. Uygulanan iktisat politikaları açısından 1954 yılına kadar liberalizasyon politikaları, ancak 1954 yılından sonra ise devletçi ve müdahaleci iktisat politikaları uygulanmıştır.⁵³

Demokrat Parti, CHP’nin aksine daha liberal eğilimdedir. Demokrat Parti’nin programında da devletçilik vardır. Fakat bu biraz değişiktir. Liberal sistemin daha önemli olduğunu dile getirmiştir. Ülkede iş alanlarının kısıtlı olduğunu hayatın iyice pahalılaştığını dile getirmiştir. Devletçi girişimleri olduğu kadar daraltmaya çalışmıştır çünkü önemli olan liberal girişimlerdir. Yine Demokrat Parti’nin on yıl iktidarı vardır ki bu on yıllık iktidarı döneminde ise hiçbir kamuya ait malların satılmadığını da görmekteyiz ve de yenileri de alındığı açık bir şekilde görülmektedir.⁵⁴

⁵² Ahmet Makal, “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü Ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. LVI, S. 3, s. 105.

⁵³ Zahide Sungur, “Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları Ve Etkileri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, S.14, 2015, s. 2.

⁵⁴ Savaş Sertel, M. Bora Sanyürek, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Verdor Raporu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IX, S. 42, Şubat 2016, s. 749.

Demokrat Parti'ye genel olarak baktığımızda en önemli üzerinde durduğu konu ziraat olmuştur ve de bu konuya ayrı bir özen ve de önem göstermiştir. Kalkınmasının ana politikası da yine ziraata verdiği önemde yer almaktadır. Ülkede o zamanlara bakıldığı zaman tarımda çalışan çoğunlukta bir kesim vardı ki bu da köylü kesimini teşkil etmektedir. Çünkü kırsal kesimde yaşayanların tek uğraş alanı da buydu ki öncelikle ve de tek olarak ziraat kesiminin geliştirilmesi ve de iyileştirilmesi temel amaç olmuştur. Başbakan Adnan Menderes bu konunun üzerinde çok durmuştur. Adnan Menderes eski iktidarları eleştirmiştir. Onları gösterişe düşkün olarak kabul etmiştir ve de aşırı pahalıya kaçmakla suçlamıştır. Geriye dönük zirai faaliyetlerle ülkenin gelişemeyeceğini, gelişmiş olsa bile ekonominin iyice güçsüzleşeceğini dile getirmiştir. Gerçeğin sadece bundan ibaret olduğunu o dönemler de bir lider olarak dile getirmiştir. Celal Bayar da ziraat konusunda 1 Kasım 1950'de mecliste zirai faaliyetler için önemli çalışmaların yapıldığını 25 yıldır bu işlerin gelişmesi için zirai faaliyetlerin arttırıldığını dile getirmiştir.⁵⁵

1.4. Planlı Kalkınma Dönemi'nde Tarıma Dayalı Sanayileşme

1.4.1. Plan, Kalkınma, Kalkınma Planı Nedir?

Plan kelimesine genel olarak bakıldığında; kelimenin temelinde disiplin vardır. Gerek ekonomi bilimi olsun gerekse siyaset ve hukuk bilimi olsun planlama sürecinin içerisinde yer almaktadırlar. Türkiye'de plana ihtiyaç duyulmasının temel sebebi ise siyasette istenilen bir takım beklentilerin bilim ve de teknik açılardan bir planla bağlantı kurulmak istenmesi ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum sanıldığı gibi iyi bir sonuçla neticelenememiştir. Çünkü bu durum hem politik hem sosyal şartların zaman içerisinde değişmesi ile birlikte farklılıklara neden olmuştur.⁵⁶

Kalkınma kelimesi ise; gelişmekte olan ülkelerin gelişimini tamamlamış olan ülkelerin seviyesine ulaşabilmek için almış oldukları dış yardımların da etkisiyle ekonomik durumlarını düzeltebilme çabaları içerisine girmeleridir. Yenileşme sürecini gerçekleştirebilmek için de ekonomik durumun düzeltilmesi ve var olan gelirlerin arttırılması olarak tanımlanmaktadır. Yine kalkınma kelimesi dünyadaki değişimlere

⁵⁵Duygu Yılmaz, *Demokrat Parti'nin Tarım Politikasının Aydın Ölçeğinde Değerlendirilmesi (1950-1955)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2012, s. 60.

⁵⁶ Ekiz Cengiz, Ali Somel, "Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi", *A.Ü. SBF Mülkiye Dergisi*, C. 31, S. 256, Ocak 2005, s. 97.

paralel olarak halkın durumunun daha iyi olması ve toplumsal açıdan da istenilen ölçekte büyümenin gerçekleşmesidir. Kalkınma planı ise; ülkenin mevcut olan ekonomik durumunu tamamen ya da belirli bir kısmını iletmeyi, geliştirmeyi hedef alan plan doğrultusunda farklı nitelik kazandırabilmek olarak tanımlanmıştır. Kalkınma ise, ilerleme, sanayi, büyüme kelimeleri ile bir bütünleşme sağlamıştır. Bu kavramlar zaman içerisinde birbirinin yerine de kullanılmıştır.⁵⁷

1.4.2. Planlı Kalkınmanın Dünyadaki Örnekleri

1929 Ekonomik Krizi Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. 1929 Ekonomik Krizi yani Büyük Buhran Amerika'dan sonra diğer büyük devletleri de etkisi altına almıştır. 1929'da gerçekleşen bu kriz sebebiyle dünyadaki en büyük alacaklı devlet haline gelmiştir. Amerika'da sanayi ve otomobil alanındaki değişmelere bağlı olarak ekonomide bir canlılık görülmektedir. Ancak Ekim ayının 1929'unda New York Borsası'nda aniden çöküşler yaşanmıştır. Toplumların zenginliğinde azalmalar görülmüş ve tüketim nerdeyse durma noktasına gelmiştir.⁵⁸

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin yaklaştığı dönemlerde dünya ekonomisine yön veren büyük devletler, almaları gereken önlemleri almamışlardır. Bu devletlerden İngiltere ve ABD, ekonomik kriz karşısında aciz kalmıştır. Ayrıca bazı gelişmiş ülkelerin de ekonomik yönden kendi ulusal çıkarlarını korumaya yönelmesi sonucu krizin etkileri büyümüştür. 1929 Dünya Ekonomik Krizi, başta İngiltere ve ABD'de olmak üzere, büyük çaplı işsizlik, fiyat düşüşleri ve mali krizler şeklinde kendini göstermiştir. Diğer taraftan ABD'de 1922'den beri istikrarlı olan, 1925'te hafif bir düşüş kaydeden toptan eşya fiyatları 1929–1932 arasında üçte bir oranında düşmüştür. Tüm faaliyet alanlarında işsizlik oranı 1930'da 3 milyon iken 1931'de 6 milyona, 1932'de 10 milyona, 1933'te ise 13 milyona çıkmıştır. Ayrıca ABD'de ithalat 1929'da 4,4 milyar dolar iken, 1932'de 1,3 milyar dolara, ihracat ise 1929'da 5,2 milyar dolardan 1932'de 1,6 milyar dolara düşmüştür.⁵⁹

⁵⁷ Altuğ Ortakçı, “Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kültür ve Kültürün Korunması Üzerine Bir İnceleme”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, yıl: 10, Aralık 2017, s. 1726-1727.

⁵⁸ Abdulkadir Buluş, Esra Kabaklı, “1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. X, S. 19, 2010, s. 1-2.

⁵⁹ Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XX, S. 1, 2010, s. 430.

1929 Ekonomik Krizi Amerika'dan sonra Avrupalı birçok devleti de etkisi altına almıştır. Avrupalı devletler Amerika'dan yüklü miktarda borçlar almış ve bu borçları geri ödeyememişlerdir. Bu Büyük Buhrandan en çok etkilenen devletlerden biri de Almanya olmuştur. Almanya ekonomisini ayakta tutabilmek için gerek İngiltere gerekse Amerika'dan krediler almıştır. Almanya da bu kredilerin kesilmesi ile üretimde bir sakinlik yaşanmıştır. Bunun sonucunda da üretim durgunlaşmış, işsizlik çoğalmış, ekonomik yapı giderek dar bir alana hapsedilmiştir. 1929 Ekonomik Krizinden etkilenen diğer bir ülkede Fransa olmuştur. Fransa kendi sanayisi daha yeni gelişme aşamasında olduğu için kredilerden de az yararlanmıştır. Fransa diğer ülkelere nazaran bu Büyük Buhrandan az zararla çıkmıştır. Bu buhran, Avrupalı devletleri planlı bir döneme geçmeye zorlamıştır.⁶⁰

1.4.3. Türkiye'de Planlı Kalkınmaya Neden İhtiyaç Duyuldu?

Tarım sektörü öncelikli olarak ihtiyaçların en temelini giderilmesiyle ilgili faaliyetler yürütür. Türkiye de ekonomisini kalkındırabilmek için tarım sektörüne yönelmiştir. Tarımın gelişmesi için ise uygun iklim koşullarına ihtiyaç duyulmaktadır.⁶¹

Türkiye de sanayinin giderek gelişmeye başlaması tarıma verilen önem ve değeri azaltmamıştır. Bilakis sanayi alanındaki gelişmeler tarıma dayalı sanayinin gelişimini de hızlandırmıştır.⁶²

Teknolojik değişimler ve gelişmelere bağlı olarak üretimde bir planlama gerekmektedir. Hem kalite hem maliyeti açısından önemli bir noktada yer almaktadır. Gelecekte önemli kararların alınabilmesi için planlı bir döneme ihtiyaç vardı.⁶³

Türkiye parasal sıkıntılarla mücadele etmektedir. Türkiye'nin sanayileşebilmesi için girişimci bir sınıfa ihtiyacı vardır ve bu girişimci sınıf daha o zamanlar oluşmamıştır. Yine devlet sanayi için yeterli sermayeyi de sağlayamamıştır.⁶⁴

⁶⁰Mehmet Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilgi*, S. 26, Bahar 2003, s. 79-80.

⁶¹Hasan Gökhan Doğan, *Türkiye Tarım Havzaları Üretim Ve Destekleme Modeli Kapsamında Yeşilirmak Tarım Havzasında Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin Arz Duyarlılıkları*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2014, s. 1.

⁶²M. Metin Artukoğlu, *Tarımsal Kredinin Tarım Sektörünün Gelişmesindeki Önemi Ve Manisa Merkez İlçe Tarım İşletmelerinde Tarımsal Kredi Kullanımının Analizi*, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bornova 1993, s. 1.

⁶³Nurullah Ekmekçi, *Sanayi İşletmelerinde Üretim Planlaması Ve Doğrusal Programlama İle Bir Sanayi İşletmesinde Optimizasyon Uygulaması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2015, s. 2.

Türkiye'nin dönemin şartları çerçevesinde kamuya yönelik harcamaların artması ve yıllık bütçelerdeki uzun dönemli politik kavramlar bir takım düzenlemelerin oluşmasını sağlamıştır. Ekonominin giderek zayıflaması bunun için de ekonomiyi düzeltmek için bir plan yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Buna bağlı olarak 1961 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.⁶⁵

1.5. Ekonomi Planlarında Tarıma Dayalı Sanayileşme

Türkiye ekonomisini geliştirebilmek için Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlamıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uzun mücadeleler sonucunda istenilen başarıları elde edebilmiştir. Türkiye'nin ekonomisi o zamanlar tarıma dayanmaktadır. Türkiye'nin yavaş yavaş bu özelliklerinde gelişmeler görülmüştür. Türkiye modern bir ülke olma yolunda önemli bir adım daha atmış oldu. Türkiye'nin sanayisi daha kurulma aşamasında olsa bile iyi bir geleceğe adım atmıştır. I. Ziraat Kongresinde ülkenin geri kalmışlığı açıklanmıştır. Köylü kesiminin pazarla olan ilişkisi sadece zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadardı. Köylü kesimi yoksuldu ve geri kalmıştır. Özel kişilerin durumları da bundan farklı değildi. Özel kişilerin kendi şirketleri de çok geri durumdaydı. Görülüyor ki yine I. Ziraat Kongresi genel olarak zirai faaliyetler üzerine toplanmıştır.⁶⁶

Türkiye'nin tarıma dayalı sanayisini geliştirebilmek için ekonomide planlı bir kalkınmaya gitmesi gerekiyordu. Türkiye sadece ekonomisini kalkındırmak amacıyla bu yola girmemiştir. Türkiye'yi bulunduğu durumdan daha ileri bir seviyeye götürebilmek için çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'nin tarıma dayalı sanayisi için tarımı geliştirmesi gerekiyordu. Bunun için de gıda sektörünü geliştirmek gerekliydi. Tarıma dayalı sanayinin gelişmesinde en temel etken ise şeker pancarı ve pamuk oldu. Bu iki sektördeki gelişme zamanla ithalatı azaltmış, ihraç edilebilir seviyelere ulaştırmıştır. Bunlara bağlı olarak gittikçe başarılı sonuçlarda elde edilmiştir. Tarım, sanayi sektörü için hammadde yetiştirir hale gelmiştir.⁶⁷

⁶⁴Emine Pancar, "Demokrat Parti Döneminde Elazığ'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (1954-1957)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X, S. 23, 2013, s. 218.

⁶⁵Davut Arpa, *Türkiye'de Sanayileşme Sürecinde Organize Sanayi Bölgeleri Ve OSB Uygulaması*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2014, s. 11.

⁶⁶Hüseyin Topuz, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. 3, 2007, s. 383.

⁶⁷Yiğit, a.g.m., s. 323-324.

BÖLÜM 2

2.TOKAT İLİNİN TARİHİNE VE SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Tokat'ın Kısa Tarihçesi

Tokat şehri; çeşitli maden yatakları, zengin su kaynakları ve bitki örtüsü ile coğrafi konumundan kaynaklı olarak zengin bir Anadolu şehridir. Ayrıca, jeopolitik konumu nedeniyle de önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Bir şehrin coğrafi faktörleri ile insan unsuru yakından ilgilidir. Bu doğrultuda coğrafyanın yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği; tarım ve ticarete uygunluğu oranın tarihini de şekillendirir. Tokat'ta çeşitli uygarlıklar kurulmuş ve çok çeşitli toplumlar bu şehirde yaşamıştır. Tokat'ta yaşamış olan bu medeniyetler yaşadıkları dönemlerde çeşitli kültürel mirasları da bırakmışlardır.⁶⁸

Tokat şehrinin ismi konusunda çok çeşitli söylentiler mevcuttur. Paul Wittek, Tokat isminin Dokeia'dan geldiğini söylemiştir. Dokeia; o dönemin Bizans şehirlerinden herhangi birinin ismidir. Diğer bir görüş ise; Sargon Erdem tarafından Wittek'in görüşünden esinlenerek "Tokat'ın bir çanak şehir olduğunu ve etrafı dağlarla çevrili her an sel sularının etkisinde bir şehir" diyerek Dokeia'nın Tokat olduğunu dile getirmiştir.⁶⁹

Tokat ili, Anadolu'nun doğu ve güney kanadına giden çok çeşitli yollar üzerinde kurulmuştur. Dolayısıyla Anadolu'da tarih öncesinde kurulmuş pek çok kadim medeniyetten izler taşır. Örneğin, Hititlerin gelenek ve göreneklerinin izlerini Tokat ilinin çevresinde bulmak mümkündür. Tokat'ta Hitit yerleşim yeri olan bir miktar höyük (alçak tepeler) kurulmuştur. Örneğin, bu yerleşim yerlerinden biri olan Tozanlı Vadisi, Hıdırlık'tan itibaren doğuya gidildikçe daralır, Gümenek'ten itibaren ise genişlemektedir. Hititlerin tahmini yerleşim yeri ise, Tozanlı vadisine hakim olan bir yer veya Kazova da olabilir.⁷⁰

⁶⁸Sümeýra Göral, *Tokat Müzesi'ndeki Grek ve Roma Dönemi Altın Takıları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s. 3.

⁶⁹ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, 1.Baskı, Tokat 2005, s. 7.

⁷⁰ Ersal Yavi, *Tokat*, Tokat Otelcilik Turizm A.Ş., Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul 1986, s. 13.

Tokat şehrinin Hitit ve Frig yerleşim yerlerinden biri olduğu görüşü hâkimdir. Çünkü Hitit ve Frig kültürü, M.Ö. 2000-600 yıllarında bölgeye yayılmıştır. Tokat şehri bir geçiş güzergâhında yer aldığı için doğuya ve güneye gidişler kolaylaşmıştır. Yine Tokat şehrinde M.Ö. 4. yüzyılda çeşitli medeniyetlerin varlığı görülmektedir. Bu medeniyetler; Helen, Pers, Pontus, Bizans ve Roma medeniyetleridir. Dolayısıyla Tokat şehrinde ilk yerleşimler Eski Tunç Çağı'na dayanmaktadır.⁷¹

Tokat şehrinin Türklerin hâkimiyeti altına alınması ise, 1071 Malazgirt Savaşı'nın hemen sonrasında olmuştur. Bu savaş sonucunda Emir Danişmend şehri fethetmiştir. Daha sonra bu şehir çeşitli saldırılara maruz kalmış ve çeşitli devletlerin egemenliği altına girerek varlığını sürdürmüştür. Selçuklu Devleti, İlhanlılar ve Eretna Devletleri bunlar arasında yer almaktadırlar. Osmanlı Devleti döneminde ise Yıldırım Bayezid tarafından *Darünnasr* adı verilen şehir 1398 yılında fethedilmiştir.⁷² Daha sonra 1402 yılındaki Ankara Savaşı ile Yıldırım Bayezid, Timur'a yenildiğinde Osmanlı Devleti Fetret Devri'ne girdi ve Anadolu'da bir istikrarsızlık dönemi başladı. Timur, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki topraklarını Yıldırım Bayezid'in dört oğlu arasında bölüştürerek Semertkant'a geri döndü. Fetret Devri'nde Samsun, Niksar, Tokat ve Sivas taraflarında ortaya çıkan yerli Türkmen beyleriyle çarpışmak zorunda kalan Çelebi Mehmed, söz konusu beyleri itaat altına almayı başardı. Sonuç olarak kısa zaman içerisinde bölgede istikrar sağlayan Çelebi Mehmet, 1403 yılında Amasya ve Tokat taraflarına tamamen hâkim oldu.⁷³

Fatih Sultan Mehmed döneminde, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan tarafından Tokat şehri büyük bir yıkıma uğratıldı. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin Otlukbeli Savaşı'nı kazanmasıyla bölgede istikrar tekrar tesis edildi. II. Bayezid devrine gelindiğinde Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in Tokat civarında olması, Şiiliğin Tokat ve çevresinde yayılmasına neden olmuştu. Bölgeye askerî kuvvet gönderen Osmanlı Devleti isyanları bastırdıysa da daha sonra da şehirde Celali İsyanları baş gösterdi.⁷⁴ Söz

⁷¹Sinan Çakan, *Tokat'taki Osmanlı Dönemi Dini Yapılarında Yer Alan Süslemeler*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2019, s. 4.

⁷²Metehan Şahin, Türker Şimşek, "17-19. Yüzyıllarda Tokat'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk İdare Dergisi*, S. 486, 2018, s. 300.

⁷³Necdet Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyeti'nin Yeniden Tesisi", *Türkler Ansiklopedisi*, c. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 222.

⁷⁴Ali Açık, "Tokat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırma Merkezi, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, s. 220.

konusu isyanlar Tokat ve çevresinde güvenlik sorunlarına yol açmış ve bu karışıklıklar XVII. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.⁷⁵

Tokat, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra XV. yüzyılın ilk yarısında idarî açıdan Rum Vilayeti sınırları içinde yar almıştır. 1580’lerde sekiz nahiyenin bağlı olduğu bir kaza olan Tokat, XVIII. yüzyılın sonlarında da Sivas eyaletine bağlı Tokat, voyvodalık şeklinde idare edilmiştir. Tanzimat Dönemi’nde önce muhassıllık olan Tokat, 1864 yılından sonra uygulamaya konulan vilayet nizamnameleriyle kaymakam idaresinde yönetilmeye başlanmıştır.⁷⁶ 1880-1920 yılları arasında sancak statüsünde olan Tokat’ın merkez kaza dışında Erbaa, Niksar, Zile ve 1908’den itibaren de Reşadiye olmak üzere dört kazası vardır.⁷⁷ 1921-1923 yılları arasında liva olan Tokat Cumhuriyet döneminde ise vilayet statüsü kazanmıştır.⁷⁸

2.2. Tokat’ın Coğrafi Konumu, Yeryüzü Şekilleri ve İklim Özellikleri

Bir bölgenin veya coğrafi bir sahanın tarımsal özelliklerini ve buna bağlı olarak tarıma dayalı sanayileşmesini belirleyen en temel unsurların başında coğrafi konumu, yeryüzü şekilleri ve iklim özellikleri gelmektedir. Zira yetiştirilebilecek tarım ürünlerinin türünü ve miktarını bulunan yerin coğrafi konumu, iklimi ve yüzey şekilleri belirler. Bunun yanı sıra üretilecek ürünün/mamul maddenin pazara ulaştırılması açısından da coğrafi konum önemlidir. Bunun için Tokat’ın da bahsedilen özellikleri hakkında genel bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

2.2.1. Coğrafi Konumu ve Yeryüzü Şekilleri

Tokat şehri Anadolu’da Karadeniz’in orta bölümünde yer alır. Ayrıca, 39°51'-40°55' kuzey enlemleri ve 35°27'-37°39' doğu boylamları arasındadır ve ilin kapsadığı alan 9.958 kilometrekaredir. Karadeniz Bölgesi’nde yer alan ilin komşuları ise batıda Amasya, güneybatıda Yozgat, güneydoğuda Sivas, kuzeyde Samsun ve kuzeydoğuda Ordu illeridir. Tokat şehrinin yükseklik konumu 188 ve 2.870 arasında değişkenlik göstermektedir. Tokat’ta yer alan dağlar Çamlıbel ve Akdağ’dır. İlin önemli yer şekilleri yüksekliği sürekli artan sıra dağlar, yer alan alüvyonlu düzlükler, Çekerek, Tozanlı ve

⁷⁵ “Tokat”, **Yurt Ansiklopedisi**, s.7083-7084.

⁷⁶ Esat Aktaş, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009, s.17-18.

⁷⁷ Ali Açık - Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, C.1, Tokat 2005, s.25.

⁷⁸ Tayyip Gökbilgin, “Tokat”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 12, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 411.

Kelkit sularının havzalarıdır. Bu havzaların yükseklikleri ise şu şekildedir: Tozanlı 500-550 metre, Çekerek 900 metre, Kelkit 300-350 metre.⁷⁹

Şarap ve meyve suyu üretimi alanında Türkiye'nin öncü işletmelerinden olan DİMES, bilhassa kuruluşunu takip eden ilk yıllarda Tokat ve çevresinde bulunan ovalarda yetişen meyveleri işlemiştir. Tokat özellikle sebze ve meyve üretimi için oldukça elverişli ovalara sahiptir. Bunlardan Kazova, Tokat Turhal arasında yer almaktadır ve Yeşilırmak tarafından sulanmakta olup 20.000 hektardır. Omala Ovası, Gümenek regülatörü ile Omala köyü arasında kalmaktadır ve 3.200 hektar genişliğindedir. Turhal Ovası: Turhal ve civarında, Yeşilırmağın geniş kıvrımlar yaparak Amasya istikametinde daraldığı, Dazya deresi önlerine kadar devam eden 4.500 hektar genişliğinde bir ovadır. Niksar Ovası, Kelkit Irmağı'nın Fatlı kesiminde, Mansap istikametinde, Talazan köprü boğazına kadar devam eder, 8000 hektar genişliğindedir.: Kelkit ırmağının Tepekışla önünden başlayan Erbaa Ovası, Kale boğazına kadar devam eder ve 6.500 hektar genişliğindedir.

Artova Ovası, Günçalı köyü boğazından başlayarak, Çekerek Suyu'nun Çamlıbel bucağını takiben, Sulusaray önlerine kadar devam eden büyük bir ovadır. 15.000 hektar genişliğindedir. Zile Ovası ise 2.000 hektarlık Maşat Ovası, 2000 hektarlık Iğdır ovası ve Yeşilırmak'ın kolu Hotan deresinin iki yanında yer alan, 6000 hektarlık ovalarla birlikte toplam 10.000 hektardır.⁸⁰

Tokat'ın etrafı dağlarla çevrilidir. Tokat'ta bu dağlar arasından inen bir dere vardır ki bu derenin iki yamacına Tokat şehri kurulmuştur. Bu dereye ise Kızıl-iniş ya da Tokat Suyu denilmektedir. Bu derenin şehir içindeki kısmına ise Behzat Deresi adı verilmektedir. Tokat'ın batı kısmında Zile ilçesi, kuzey kenarının batısına doğru ise Turhal ilçesi vardır. Tokat, dört tarafa açılmış olan bir yol güzergâhından meydana gelmiştir. Tokat'ta Gökdere üzerinden Suşehri ve Reşadiye'ye ulaşılır. Tokat'ın batısında ise; Ladik, Taşova, Erbaa ve Niksar vardır. Tokat'ın tek gelişim sahası ise kuzeyinde yer alan ovasıdır. Tokat'ın yeni mahalleleri Yeşilırmak etrafında toplanırken eski mahalleleri kale etrafında toplanmıştır.⁸¹

⁷⁹Serap Duran, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 12-13.

⁸⁰<https://tokat.tarimorman.gov.tr/Menu/31/Yoremiz> (Erişim Tarihi: 24.05.2020)

⁸¹Beşirli, a.g.e., s. 8.

2.2.2. İklimi ve Bitki Örtüsü

Türkiye'nin genel olarak iklimi ve bitki örtüsü çok çeşitlilik göstermektedir. Tokat şehri de klasik bir Orta Karadeniz şehri olup doğal olarak da şehirde Karadeniz ikliminin özellikleri görülmektedir.⁸² Tokat şehri yine Karadeniz'in orta bölümünde bir geçit bölgesidir. Tokat'ın batı tarafı çok rutubetli rüzgârların etkisi altındadır. Tokat kış mevsiminde İzlanda alçak basıncının etkisi altında kalmaktadır. Tokat'ta oluşan rüzgârlar Konvektif veya Oroğrafik nedenlerle dolu, yağmur, kar gibi yağışlara neden olmaktadır. Tokat'ta değişik iklim şartları görülmektedir. Bu durum Tokat'ın Karadeniz ikliminin tesiri altında kalmasındandır. Tokat'ın yine Orta Anadolu Dağları ile bir sınırı bulunmaktadır. Bu durum Terme-Sivas çizgisinin alçaldığı alanlarda denizel etkilerin içeriye girmesine neden olmaktadır. Tokat şehrinin bir geçit alanı olmasından ötürü denizel tesirlerin Çekerek ırmağına kadar girmesini sağlamıştır.⁸³

Tokat'ın iklimi; Karadeniz iklimi ile iç Anadolu'daki step iklimi arasında bir geçiş iklimi özelliği taşır. Genel olarak yaz mevsimi alçak alanlarda sıcak-kurak, yüksek yerlerde serin yer yer yağışlı, kış mevsimi soğuk ve kar yağışlıdır. Tokat'ın iklim özelliğinde denize olan uzaklığın ve yüksekliğin etkisi önemlidir. Bu nedenle ikliminde kuzeyden güneye doğru önemli farklılıklar görülür. Güneye doğru kış mevsimi daha sert bir karakter gösterir. Tokat Meteoroloji istasyonunda yapılan kayıtlar esas alındığında son 38 yıllık istatistiklere göre iklimle ilgili bazı özellikler şöyledir: En soğuk ay ortalama 1,8 C ile Ocak, en sıcak ay ortalama 21,8 C ile temmuz ayı olmuştur. Ölçülen en sıcak gün 18 Temmuz 1962 yılında 40,0 C, en soğuk gün ise Ocak 1972 yılında -23,4 C olmuştur. Yıl içinde sıcaklığın 30 derecenin üstüne çıktığı günler 36'dır. 20 C'nin üstüne çıktığı günler ise 176'dır. Isının ortalama 0 C'nin altına düştüğü günler 60'dır. İlin yıllık ortalama sıcaklığı 12,8 C'dir.

Tokat merkezinin yıllık ortalama yağış tutarı 444,4 mm'dir. En fazla yağış 58,0 mm ile Mayıs, 53,7 mm ile nisan aylarında en az yağış ise 8,6 mm ile ağustos ayında görülür. Ortalama kar yağışlı günlerin sayısı 13'tür. Karın ortalama yerde kalma süresi ise 21 gündür. İlçelerdeki yıllık yağış miktarı da şöyledir: Turhal 413,3 mm, Pazar 448,6

⁸²Saniye Demir, İrfan Oğuz, Ömer Faruk Cibra, "Tokat İlindeki Uzun Yıllar Yağış Parametrelerinin Cligen Yağış Modeli İle Değerlendirilmesi", *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, S. 3, 2018, s. 320.

⁸³*Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat 1973 İl Yıllığı*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Ltd. Şirketi Matbaası OFSET Tesisleri, Ankara 1973, s. 36-37.

mm, Zile 450,7 mm, Artova 533,9 mm, Sulusaray 436,0 mm, Erbaa 585.3 mm, Niksar 508,7 mm ve Reşadiye 458,5 mm'dir..⁸⁴

Tokat'ta bitki örtüsü; maki ve çeşitli ağaçlardan oluşmaktadır. Tokat'ta yeryüzü şekillerine göre bitki örtüsü de değişiklik göstermektedir. Yine bu şehir de 1000 m den sonra kayın ormanları görülmektedir. Erbaa ve Niksar ovalarında kuzeye doğru gürgen, meşe, karaçam ve kızılçam görülmektedir. Yine Karadeniz de ormanların tahribi ile oluşan maki vejetasyonu vardır. Tokat'ta görülen makiler Erbaa ve Niksar havzaları ve Kelkit Vadisi'nde görülmektedir. Buralarda görülen makiler genelde çalı topluluklarıdır. Bunlar Akdeniz ikliminin baskınlığından dolayı maki olarak adlandırılmaktadır. Erbaa ve Niksar ovalarının güney kesiminde sandal, mermez meşesi akçakesme, kızılçam, sumak ve karaçalı melengiç görülmektedir. Kazova da meşe ormanları ve seyrek ardıç, yağışların az olmasından dolayı görülmektedir.⁸⁵

2.3. Tokat'ta Tarım ve Sanayi Sektörü

2.3.1. Tarım Sektörü

Tarım sektörü her ülke için önemlidir. İnsanoğlunun hayatta kalabilmesi için de ihtiyaç duyduğu temel üretim biçimidir. Tarım sektörü geçmiş yıllarda istenilen oran da gelişme sağlayamamıştır. Bunun da en temel sebebi, toprağın nadasa bırakılması, toprağa her yıl farklı bitkilerin ekilmiş olmasıdır. Bu yöntem de tarım üretiminin sınırlı kalmasına neden olmuştur.⁸⁶

Tokat şehri, tarım bakımından çok uygundur. Akarsuların zenginliği sayesinde verimli ovalarda çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Şehrin en önemli akarsu kaynağını ise, Yeşilırmak ve kolları oluşturmaktadır. Bu kollar ise, Kelkit, Kozanlı ve buna bağlı derelerdir. Yeşilırmak bazı dereleri de bünyesine katarak Almus Barajında birleşmektedir. Bu sularla Omala ve Kazova ovaları tamamen sulanmaktadır. Yeşilırmak son olarak da Karadeniz'e dökülür.⁸⁷ Tokat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nün güncel verilerine göre Tokat ili topraklarının % 39'u orman ve fundalıklarla % 38'i ekili - dikili

⁸⁴ <https://tokat.tarimorman.gov.tr/Menu/31/Yoremiz> (Erişim Tarihi: 24.05.2020)

⁸⁵ Serhat Uslu, *Tarih Öncesi Çağlarda Tokat'ın Tarihi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014, s. 28.

⁸⁶ Doğan vd., *a.g.m.* s. 31.

⁸⁷ Sedat Karaman, "Tokat ili Toprak ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açısından Değerlendirilmesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 1, 2006, s. 44.

alanlarla, % 12'si çayır ve meralarla kaplıdır. Sadece %1,9'u ise tarıma elverişsiz alanlardan oluşur.⁸⁸

2.3.2. Bitkisel Üretim

Her bölgenin ve her yörenin toprağının kendine özgü kullanım biçimleri vardır. Yüzey toprağının kendine has bir takım özellikleri toprağın vasıflarını etkilemektedir. Bir ürünün olgunlaşmasında; hava, su ve toprak önemlidir. Bu özellikler sağlanamazsa topraktan istenilen oranda verim elde edilemez.⁸⁹

Tokat ilinde bitkisel üretimin önemli boyutta olduğu söylenebilir. Çünkü ekonomik faaliyetlerinin büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. İlde bir geçiş iklimi havası olduğundan sebzeçilik ve meyvecilik alanında gelişim meydana gelmiştir.

Tarımı belirleyen en önemli unsur, toprak ve iklim özellikleridir. İlde çeşitli toprak grupları oluşmuştur. Bunun sebebi ise, topografya ve topraktaki ana maddelerin farklılıklarından kaynaklanmaktadır. İlde tarım yapılan alanlar: Kelkit vadisi, Tozanlı (Yeşilirmak) ve Çekerek vadileridir.

“Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 60 no’lu il raporuna göre, Tokat ilinde hakim toprak grubu 617.269 hektar ile kahverengi orman toprağıdır. Bunu 125.689 hektar ile kireçsiz kahverengi orman toprağı, 81.625 hektar ile kestane rengi topraklar, 59.508 hektar ile alüvyal topraklar, 32.439 hektar kolüvyal topraklar, 24.137 hektar diğer toprak tipleri oluşturmaktadır. Genel itibariyle toprak tarıma elverişlidir. Tarım İl Müdürlüğü 2005 yılı verilerine göre; ilin toplam yüzölçümü 998.242 hektardır. Toplam yüzölçümünün, %31,9’unu işlenen tarım arazisi, %13,2’sini çayır ve mera arazileri, %38,7’sini orman arazisi ve %5,3’ünü tarıma elverişli boş alan oluşturmaktadır.”⁹⁰

⁸⁸ <https://tokat.tarimorman.gov.tr/Menu/31/Yoremiz> (Erişim Tarihi: 24.05.2020)

⁸⁹ Betül Özenli, *Balıca Mağarası Tabiat Parkı Ve Çevresinin (Akdağ Pazar/Tokat) Bitki Biyoçeşitliliği İle Toprak İlişkilerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri Ve Uzaktan Algılama Teknikleri Kullanılarak Araştırılması*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2015, s. 5.

⁹⁰ Serap Duran, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 48.

2.3.3. Tahıllar ve Endüstri Bitkileri

Tokat'ta en fazla verim alınan bakliyat nohuttur. Buna karşın fasulyenin ekim alanları daha geniş olduğundan nohuttan daha fazla hasılat alınmakla birlikte fasulyenin değeri nohuttan daha azdır. Yine Tokat'ta 1909 da pamuklu dokuma sanayi gelişmiştir. Ancak pamuk ekim alanı kısıtlı kalmıştır. Sanayi bitkilerine bakıldığı zaman en verimli olan mahsul tütündür. Pahalılığı en yüksek olan ürün ise afyon olmuştur.⁹¹

Tokat'ın Erbaa ilçesinde yetiştirilen tarım ürünlerinden tahıl, üzüm, tütün ve pamuk önemli sırada yer almaktadır. Niksar ilçesinde pirincin yetiştirildiği de görülmektedir. Yetiştirilen tahılların içerisinde buğday başta gelmektedir. Tokat'ta meyve bahçeleri ve buna ek olarak üzüm bağları da görülmektedir. Bir de Tokat şehrinin kendine has elması vardır. Reşadiye ilçesinde de buğday, armut ve elma yetiştigi görülür. Kazova'da tahıl yerine şeker pancarı yetiştirilmiştir ki bunun sebebi; Almus barajının tamamlanmış olmasıdır. Yine Tokat ve Turhal ilçesinde üzüm bağı ve elma yetiştirilmiştir. Zile ilçesinde üzüm ve şeker pancarı üretilmiştir. Ancak, Zile ilçesinde şeker pancarı üretimi üzüm üretiminden daha önemli olmuştur. Yine Zile ilçesinin bağları da mevcuttur.⁹²

1980'li yıllara kadar olan süreçte yani 20. yüzyılın ilk yarılarında Tokat şehrinde tütünün tarımı yapıldı. Bu tütün yanıcı özelliğe sahip olup çok çeşitli tütünlerin karıştırılmasıyla meydana gelmiştir. Bu tütünlerin tek alıcısı o yıllarda tekeldi. Bu tütünü tüccar satın almadığından, ürünlerini Tekel'e satmak zorundaydılar. Ancak tekelin alacağı tütünde bazı özelliklerin bulunması gerekiyordu. Bir tütünün boyu 7 cm eni ise 4 cm olmak zorundaydı. Geriye kalan tütünün yaprakları çiftçilerin ellerinde kalırdı. Ancak bu elde kalan tütün tekrar işlenerek sigaranın içindeki tütün haline de getirilebilirdi. Yine bu tütünler elde sigara yapmak için de kullanılıyordu. Bu sigaralar fabrikalarda yapılan sigaralara göre daha ucuzdu. Durumu düşük olan insanlar bu tütünlerden yapılmış sigaraları kullanırlardı.

⁹¹Özlem Akyüz, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Geçmişten Günümüze Tokat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 74-75-76-77-78.

⁹²Uslu, a.g.t., s. 28-29.

Tozanlı Deresi'nde yaşlı ceviz ağaçları bulunurdu. Tozanlı Deresi; Almus ilçesi ile Reşadiye ilçesi arasında yer alır. Bu ağaçlar kesilerek Ceviz kütüğü elde edilirdi. Ceviz ağaçları zamanla azaldığı için bu işe de rağbet azalmıştı.

Mahlep⁹³ Tokat'ın yakın bölgelerinde yetişirdi. Kara ve sarı mahlepler susuzluğa dayanıklıdır. Tokat'ta ticarete konu olan mahlep türü sarı mahleptir. Bunlar dallarından ayıklanıp kurutulurdu.⁹⁴

Tokat şehrinde yetiştirilen ürünler arasında afyon da yer almaktadır. Tokat ve Amasya şehirlerinde üretilen afyonlar, morfin olarak bilinmiş ve ince mal olarak tanınmıştır. Tokat ve Zile'de afyon alım merkezleri kurulmuştur. Ziraat Bankası tarafından 1936'da üreticiden doğrudan alımının yapılacağı yerler olarak geçmiştir. Çay üretimi de Tokat şehrinde vardır. Ancak, çay üretiminin Tokat şehri için ekonomik bir değeri bulunmamaktadır. Tokat şehrinin çayla tanışması çok eskilere kadar gitmektedir. Erbaa ilçesinin Canpolat ve Hacıali köylerine Kırım Savaşı sonrasında iskân edilmiş olan muhacirler çay tarımını başlatmışlardır. Çay, ilk olarak güneşte kurumaya bırakılarak pazarlanmıştır. Bu ürün sonralarda sevilmeğe başlayınca Mekteb-i Tıbbiye bu bitki için bir inceleme yapmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda bu bitkinin çay olmadığı fakat zararlı bir yanının da bulunmadığı tespit edilmiştir. Daha sonraları bu bitkinin diğer çayla karıştırılmaması için "*Tokat çayı*" adı verilmiştir. Bu çaya hiçbir müdahale yapılmadan doğal haliyle satışı yapılmıştır. Tokat Çayı'nın İstanbul'a da 5-7 ton civarlarında satışı gerçekleşmiştir.⁹⁵

Çay, 1891 tarihli bir arşivde, Tokat ilinin bazı bölgelerinde kendiliğinden yetişmiş olan çaya rastlanılmıştır. Yapılan incelemelerde sınırlı sayıda yetiştirildiği öğrenilmiştir. Tokat çayı olarak bilinen ürün başka yerlere gönderilmesi önceden serbest iken sonrasında yasaklanmıştır. Daha sonra bu çay, Kafkasya'dan gelen Rusya çayı ile söz konusu olan çay karşılaştırılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda Tokat çayının adı

⁹³ Mahlep; gülgiller familyasından boylu çaylı veya 8-10 m'ye ulaşan, kışın yaprağını döken bir ağaç türü. Yapraklar dairemsi ya da geniş yumurta biçiminde, boyları 3-6 cm, kenarları dişli, alt yüzlerinde ana damar boyunca tüyler vardır. Güzel kokulu çiçekleri beyaz renklidir. Küçük veya 5-6 mm büyüklüğündeki meyve olgunlaşınca siyah bir renk alır.

⁹⁴ Metin Gürdere, *20.yüzyılda Tokat II.Cilt Bir Şehrin ve İnsanlarının Hikayesi Sosyal Hayat*, Es-Form Ofset, Tokat 2017, s. 137-141-143.

⁹⁵ İsmail Özer, *Türkiye Şehir Tarihi Araştırmaları: Tokat (1923-1950)*, Gece Kitaplığı, Birinci Basım, Ankara 2016, s. 158-159-160. Tokat Çayı'nın Osmanlı dönemindeki serüveni için ayrıca bkz: Edip UZUNDAL, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya Sancağı*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2017, s. 312-313.

geçen çaydan daha kaliteli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çayın sağlığa hiçbir zararının olmadığı hatta ilaç yapımı için bile kullanılmıştır. Tokat çayının kullanılabilmesi amacıyla gümrükten geçmesi için izin istenilmiştir. Bu konu görüşüldükten sonra çayın hem kullanımına hem de gümrükten geçişine izin verilmiştir.⁹⁶

Tokat şehrine genel olarak bakıldığı zaman; çalışan nüfusun çok az bir kısmı tarımla geçimini sağlamaktadır. Tokat'ta çok önceleri hatta tarihi devirlerde bile yerleşme yeri için uygun bir yer olmuştur. Tarımsal çalışmaların Tokat şehrinde gerilemeye uğramasının en temel sebebi ise sosyo-ekonomik yapının zamanla değişimlere uğramasıdır. Şehirselleşme ve ona bağlı olan tesis alanları tarımsal alanlara doğru gelmektedir. Bu durum, Tokat şehrinde tarımsal yapının gerilemesine neden olmuştur. Yine Tokat'ta tarımda çalışan kesimin yoğunlukta olduğu yerler ise Yeşilova, Topçam, Gezirlik, Güneşli, Doğancı Bağları olmuştur. Tokat'ta tarımla uğraşan iki kesim görülmektedir. Fazla bir büyüklüğü olmayan araziler üzerinde oturan ve sebze ve meyvecilikle uğraşan kesimdir. Diğerisi ise, şehir merkezinde yaşamını sürdüren köylerde ekip dikme çalışmaları yapan kesimdir. Yeşilirmak nehrine yakın olan Behzat deresinin oluşturmuş olduğu alüvyal ovalar Tokat'ın önemli tarım alanlarını oluşturmuştur. Bir çöküntü ovası olan ve Tokat'ta yer alan Kazova, gelir getiren önemli bir tarım havzası olmuştur.⁹⁷

“Her türlü tarım yapılabilen bereketli ovalar, ilin dört bir yanına dağılmıştır. Kazova; Tokat Turhal arasında yer alan ve Yeşil Irmağın suladığı ova 20 000 hektardır. Omala Ovası; Gümenek regülatörü ile Omala köyü arasında kalan, 3 200 hektar genişliğindeki sulak alandır. Turhal Ovası; Turhal ve civarında, Yeşil ırmağın geniş kıvrımlar yaparak Amasya istikametinde daraldığı, Dazya deresi önlerine kadar devam eder ve 4 500 hektar genişliğindedir. Niksar Ovası; Kelkit ırmağının Fatlı kesiminde, Mansap istikametinde, Talazan köprü boğazına kadar devam eder, 8 000 hektar genişliğindedir. Erbaa Ovası; Kelkit ırmağının Tepekışla öniinden başlayıp,

⁹⁶ Aktaş, a.g.t. s. 152-153.

⁹⁷ Çiğdem Ünal, *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Aktif Yayınevi, 1. Baskı, Erzurum 2004, s. 131-132.

Kale boğazına kadar devam eder ve 6 500 hektar genişliğindedir. Artova Ovası; Günçalı köyü boğazından başlayarak, Çekerek suyunun Çamlıbel bucağını takiben, Sulusaray önlerine kadar devam eden 15 000 hektar genişliğinde büyük bir ovadır. Zile Ovası; 2000 hektarlık Maşat ovası, 2 000 hektarlık İğdir ovası ve Yeşilırmak'ın kolu Hotan deresinin iki yanında yer alan, 6 000 hektarlık ovalarla birlikte toplam 10 000 hektardır. Bu ovalarda tahıl, şekerpancarı, tütün başta olmak üzere her çeşit meyve, sebze ve ayçiçeği yetiştirilmektedir.”⁹⁸

2.3.4. Sebzeçilik

Tokat ilinde sebze üretimi yoğun olarak yapılmaktadır. Karadeniz'in ılıman ikliminin de etkisi ile birlikte su kaynaklarının da varlığı sebze üretimini arttırmıştır. Özellikle ilçelerde Niksar, Erbaa ve Turhal gibi ilçelerde pazarlamaya yönelik sebzeçilik çalışmaları yapılmıştır. Buralarda farklı türden sebzeler üretilmiştir. Biber, domates, lahana, turp, havuç, marul yetiştirilmeye başlanmıştır. Domates sebze üretimi açısından en fazla üretime sahip olan ürün olmuştur. Birim alanda elde edilen verim sayesinde yöre ekonomisine de büyük katkısı olmuştur. İlde giderek kavun, karpuz ve fasulye üretimlerinde de ciddi artışlar meydana gelmiştir.⁹⁹

Tokat ilinde kuru soğan, domates ve fasulye sebze türleri içerisinde ilk üç sırayı aldığı görülmektedir. Kuru soğan, domates, kavun, hıyar, patlıcan, kabak ve fasulyede Tokat ili şartlarında birim alandan alınan verimin dünya ve Türkiye ortalamalarının üzerinde olduğu, karpuz ve biberde ise Türkiye ortalamalarının altında kaldığı dikkat çektiği görülmektedir.¹⁰⁰

Sebze üretimi yoğun bir şekilde Tokat şehrinin ilçelerinde yapılmaktadır. Bu sebze üretim alanları ise, en iyi şekilde Erbaa, Niksar ve Turhal ilçelerinde üretilmektedir. Bu üretilmiş olan sebzeler çeşitli yollarla değişik illere gönderilmiştir.

⁹⁸Mehmet Kilci, *Tokat İli Niksar İlçesi Ceviz Üretim Ve Pazarlama Yapısı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2015, s. 21.

⁹⁹Serap Duran, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s.55-56.

¹⁰⁰T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Tokat İli Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Rekabet Analizi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tokat 2011, s. 8-9.

Kamyonlara yüklenilerek Erzurum, Kayseri, Sivas, İstanbul ve Ankara gibi illere sevki gerçekleştirilmiştir. Bu sebzelerin satış fiyatlarının düşük olmasının sebebi ise, ambalajsız bir şekilde karışık bir kalitede gönderimi gerçekleştiği içindir. Çeşitlerinin bol olması ve kalitesinin oldukça fazla olmasına rağmen, bu sebzeler organizasyonunun eksik olmasından dolayı değerinin çok altında satışları yapılmıştır. Bundan dolayı üretici kesimde emeklerinin karşılıklarını alamamışlardır. Özel ve çeşitli resmi sektörler satışların daha faydalı olabilmesi için çeşitli çalışmalar yapmışlardır. İstihsal ve istihlak kooperatifi ve çok yönlü kalkınmanın büyük hizmetleri olacaktır.¹⁰¹

İlde sebze tarımı ile uğraşan işletmelerde kadın çalışanlar da yer almaktadır. Özellikle işletmelerin tamamına yakını küçük aile işletmesi olması nedeniyle aile içindeki kadınlar; tohum ekimi, fide dikimi, budama, askıya alma, çapalama, sulama, hasat ve benzeri kültürel işlemlerde etkin olarak görev almaktadırlar. Bununla beraber bu kadınlar üzerinde yapılan anket çalışmaları sonucunda eğitim ve kurslara katılmadıkları dikkat çekmektedir. Bu durumun temel sebeplerinden biri toplumda kadının yeri ve kadına bakış şeklidir.¹⁰²

“Tokat’ta meyve üretimi kadar sebze üretimi de verimlidir. Tokat Teknik Ziraat Teşkilatı sebze üretiminin verimliliği için çalışmalar yapmıştır. Ev kadınları için salça ve konservecilik konusunda öğretici bir kurs açmayı kararlaştırıp gerekli çalışmaları yapmıştır. Kursu katılan ev kadınları sebze meyve konserveleriyle domates salçasının nasıl yapıldığını öğrenmişlerdir. Bu teknik çalışmalar yıldan yıla artarak devam etmiş, 1972 yılında Tokat’ta TÜRSANT Meyve Suyu ve Konserve Fabrikası kurulmuştur.”¹⁰³

2.3.5. Meyvecilik

Türkiye’nin %33’lük kısmı ile sebze ve meyve yetiştiriciliğine uygundur. Tokat ili de bu yüzdelik dilim içerisinde yer almıştır. Tokat ilinde üretilen ürünler ise incir, kayısı, içde, fındık, erik, üryani eriği, elma, dut, badem, ceviz, ayva, kızılıçık, kiraz, şeftali, kestane, zerdali ve vişnedir. Tokat ilinde ilk meyvecilik çalışmalarını yapan kişi

¹⁰¹Tokat İl Yıllığı- 1967, s. 48.

¹⁰²Tokat İli Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Rekabet Analizi, s. 20.

¹⁰³Fatoş Öksüzaşıklı, *Cumhuriyet’in İlanından Üçüncü Planlı Döneme Kadar Türk Tarım Politikalarının Tokat İli Örneğinde Değerlendirilmesi*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2019, s. 91.

Tokat Valisi Rami Bey olmuştur. Rami Bey Ziraat bahçesi oluşturmak için çalışmalarına başlamıştır. 1926 yılında da Ziraat Müzesi oluşturmuştur. Merkezi Tokat ili olan 1955 yılında bağ ve bahçe mahsulü meyveleri satın almak için Tokat Bağ ve Bahçe Mahsullerini Değerlendirme Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. Bu sayede Tokat'ın meyvelerini pazarlama payı artacak, bu meyvelerin tanıtılması da sağlanmış olacaktır. Meyve suyu, şarap tesisleri ve konserve fabrikaları kurularak meyvelerin üretimi de gerçekleşmiş olacaktır.¹⁰⁴

Tokat'ta yetiştirilen armut, kiraz, erik ve kayısı türlerinde birim alandan elde edilen verimin dünya ve Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu, üzüm, elma, şeftali ve vişne türlerinde ise Türkiye ortalamasının altında kaldığı dikkat bilinen bir gerçektir. Cevizde ise verimin Türkiye ortalamasının üstünde, ancak dünya ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Tokat ili, ülke genelinde belirli ürünlerde söz sahibi olmakla beraber, bu ürünlerin yaş meyve ve sebze ihracatındaki payı yok denecek düzeydedir.¹⁰⁵

Tokat ilinin önemli bir özelliği de meyve üretiminin yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Uzak yerlere gönderilmesi sıkıntı olan meyveler ise çürümeye terkedilmiştir. Bu ürünlerin Artova ve Sivas'tan başka satış yerleri yoktur. Tokat şehrinde en fazla meyve üretimi elma olmuştur. Ankara Ziraat Enstitüsü Profesörü 24 Eylül 1935 yılında Tokat iline gelmiş ve tetkikler yapmıştır. Ulaştığı sonuç ise Tokat ilinin elmasının yeterince bilinmediği, ilin kendini yeterince tanıtamadığı ve bu ilde yetiştirilen elmaların ülke çapında farklı isimler şeklinde satıldığını dile getirmiştir.¹⁰⁶

“Tokat elma üretiminde oldukça verimlidir. Tokat'ta mevcut olan elma çeşitleri: Bodur, Yaz Şekeri, Kepek Misket, Amasya Misket, Hacılar, Pervizoğlu, Yağlı Kızıl, Demir, Elifli, Şakırdaklı, Buzağı Burnu, Ayvani ve İngiliz'dir. Bunlar haricinde 32 cins elma yetişmektedir²³¹. Misket elması olarak bilinen elma

¹⁰⁴ Öksüzaşıklı, a.g.t., s. 85-86.

¹⁰⁵ Tokat İli Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Rekabet Analizi, s. 10-11.

¹⁰⁶ İsmail Özer, *Türkiye Şehir Tarihi Araştırmaları: Tokat (1923-1950)*, Gece Kitaplığı, Birinci Basım, Ankara 2016, s. 160-161.

çeşidinin büyük bir kısmı Tokat'ta yetişmekte, 1,5-2 milyon kiloya kadar elma üretilmektedir."¹⁰⁷

Tokat şehrinde meyve bahçelerinin yoğun olarak varlığını koruduğu yerler, Almus, Zile, Niksar, Erbaa ve Turhal ilçeleridir. Bu meyveler daha çok ticari gelir getirmek için üretilmiştir. Ayrıca, diğer ilçe ve köylerde ihtiyacı karşılamak için meyve üretimi yapılmaktadır. Ayrıca bu meyve bahçeleri, 7.210 hektarlık bir alana sahiptir. Bu bahçeler Teknik Ziraat Müdürlüğünce kurulmuştur. Ülkemizin de en iyi meyve üretim merkezi haline gelmiştir. Bu bahçelerde gerek cins olarak gerekse çeşitleri bakımından en iyi şekilde planlanmış meyveler mevcuttur. Tarım Bakanlığı'nın kontrolü altında çiftçiler tarafından gerekli bakımları yapılmaktadır. Şehirde meyve üretimi gün geçtikçe artmıştır. Tokat Bahçe Kültürlerinin meyveye verdiği önemin yanı sıra özel teşebbüsün de verdiği önem değerlidir. Meyvecilik beraberinde fidan yetiştiriciliğini de getirmiştir. 200.000 adet in üstünde fidan üreticileri Tokat iline fidanları sevk etmişlerdir.¹⁰⁸

"1938 yılında fidanlıkta yetiştirilen 12.500 akasya ve akçaağaç fidanı ile 2 000 kadar kayısı, vişne ve kiraz fidanı halka ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Özellikle bu yıl içerisinde Erbaa'nın, Tekke nahiyesinin Teneke, Darma, Dereli köyleri ile Destek köyü misket elması yetiştiriciliğinde ileri gitmiştir. Bu hususla Erbaa'ya 3529 armut, 77 elma, 952 kiraz, 802 mahlep, 179 ayva, 1229 erik, 158 şeftali, 22 zerdali, 789 dut, 204 nar, 379 incir, 1068 ceviz ve 5020 adet fındık fidanı dikilmiş ve 1827 armut, 3003 elma, 221 kiraz, 20 vişne, 119 dut, 240 erik ağacı aşılanmıştır. Erbaa'da bu gelişmeler üzerine belediye tarafından 1.800 m² lik fidanlık oluşturulmuştur. Tokat merkez fidanlığın genişletilebilmesi için 300 dönüm daha istimlak edilerek fidanlık arazisi 800 dönüme çıkartılmıştır."¹⁰⁹

2.3.6. Bitkisel Üretimin İl Ekonomisine Katkısı

Bitkisel üretim tarım ürünlerinin üretimine çok büyük katkı sağlamaktadır. Tokat şehrinde en fazla üretim ise tarla ürünlerinden yapılmaktadır. Bunlar ise, endüstriyel bitkiler, baklagiller, tahıllar, yumru bitkiler ve yağlı tohumlar olmuştur. Bunları da sırası ile sebze ve meyve üretimi izlemiştir. Tokat şehri bölge ve ülke ekonomisine dair en

¹⁰⁷ Öksüzaşıklı, a.g.t s. 86.

¹⁰⁸ Tokat İl Yıllığı- 1967, s. 47-48.

¹⁰⁹ Öksüzaşıklı, a.g.t, s. 87.

fazla katkıyı sebzeçilik alanında yapmıştır. Bitkisel üretimin Karadeniz Bölgesine katkısı %10 iken, ülkeye sağladığı katkı ise % 1,2 olmuştur.¹¹⁰

2.3.7. Tarım İşletmeleri

*“Tarımsal İşletme: Yasal durumu ne olursa olsun, sahip olduğu, ortakçılık, yarıcılık ya da kiralama şeklinde işlediği arazinin büyüklüğüne bakılmaksızın kendi adına bitkisel üretim yapan ya da küçükbaş veya büyükbaş hayvan besleyen yahut hem bitkisel üretim hem hayvancılık yapan tek yönetim (tek yönetim bir birey ya da hane halkları, bir kooperatif, şirket ya da devlet kurumu gibi tüzel kişi olabilir) altındaki ekonomik birimdir.”*¹¹¹

Genel olarak bitkisel ürün yetiştiren bütün işletmeler, büyükbaş ve küçükbaş hayvanları olan bütün tarımsal işletmeleri kapsamaktadır. Büyük tarımsal işletmeler, nüfus kriterine bakılmamıştır ve bütün ülkede sayıma dâhil edilmiştir. Küçük tarımsal işletmeler ise, nüfus sayımı sonuçlarına göre bakılarak 50 binden az bütün yerleşim yerlerinde kurulmuştur.¹¹²

Tokat ilinde çoğunlukla küçük çaplı tarım işletmeleri vardır. Nüfus artışına paralel olarak arazilerin bölünmesiyle beraber araziler parçalanmıştır. Bu durumu makineleşmeyi engellediği için işgücü fazlası dolayısıyla da gizli işsizliği ortaya çıkarmıştır. Tarımsal verim azalırken de tarımsal üretimde azalmıştır.

*“Ülke genelinde olduğu gibi Tokat ilinde de tarımsal üretimle uğraşan işletme sayısı oldukça fazladır. 2001 genel tarım sayımına göre ildeki işletme sayısı 60.789 adet olup, bu işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarı 2.145.325 dekadır. İlin tarımsal işletmeleri, Türkiye’deki tarımsal işletmelerin %2’sini oluşturmaktadır.”*¹¹³

2.3.8. Hayvancılık

Tokat ilinde büyükbaş hayvanın sayısı toplamda %15 civarındadır. Bununla birlikte süt üretimi de büyükbaş hayvanların artmasıyla %62’lik bir büyüme gerçekleşmiştir. Süt üretimindeki bu artışın sebebi ise büyükbaş hayvancılık yapan

¹¹⁰Serap Duran, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 59.

¹¹¹Yurdakul Saçlı, *Türkiye’de Tarım İstatistikleri Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2009, s. 52.

¹¹²Saçlı, a.g.r., s. 18.

¹¹³Duran, a.g.t. s. 61.

işletmelerin kültür ırkı hayvanlarını üretime yönlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sayede kültür ırkı büyükbaş hayvan sayısı 2,65 katına çıkmıştır. ¹¹⁴

Hayvancılık sektörüne bakıldığı zaman ise; hayvancılık tarım sektörünün ana kollarındandır. Ekonomik olarak ise hayvancılık; evcil hayvanların büyütülüp yetiştirilmesi, bakımının yapılması ve de beslenmesidir. Hayvancılığın payı, Türkiye ve diğer pek çok ülkede tarımsal gelir açısından inkâr edilemeyecek oranda fazladır. Bitkilerden elde edilen ürünlerle hayvanların beslenmesi işletmelere karlılık sağlamıştır. Gerek büyükbaş gerekse küçükbaş hayvanların beslenmesinde fiğ, korunga ve yonca bitkilerinin katkıları fazla olmuştur. Verimi yüksek kültür ırklarının ihtiyaçları olan yemin karşılanması açısından önemlidir. ¹¹⁵

İlde hayvancılık azımsanmayacak oranda artış göstermiştir. 1939 yılında Kazova İnekhane, Tarım Bakanlığı'nın kontrolü altında kurulmuştur. Bu kurum, inek cinslerini ıslah etmek için kurulmuştur. Bu inekhane, Almus Barajı kurulmadan önce ciddi zarar görmüştür. Bu zararın en büyük sebebi, Yeşilirmak'tan gelen taşkınlardır. 1967 yılında araziler ıslah edilmiş ve araziden daha iyi istifade edilmeye çalışılmıştır. Tokat ilinin sınırları içerisinde yer alan bu inekhane, 10.000 dekarlık bir alanı kapsamaktadır. ¹¹⁶

“Tokat ilinde bitkisel ve hayvansal üretim desteklemelerinin dışında toplam 17 milyon TL destekleme ödenmiştir. Bu desteklemelerin %43,65’ini genç çiftçi desteklemeleri ve %22,01’ini genel bütçe kaynaklı projelere verilen desteklemeler oluşturmaktadır.” ¹¹⁷

2.3.9. Sanayi

Tokat ili kurulduğu coğrafya itibariyle verimli topraklar içerisinde yer almıştır. İçerisinde önemli su kaynaklarını bulundurduğu için önemli bir tarım merkezi olmuştur.

¹¹⁴Dokap Bölgesi Tarımsal Üretim ve Tarımsal Sanayi Yatırım Potansiyeli Araştırma Projesi, Dokap Bölgesi Tarımsal Üretim ve Tarıma Dayalı Sanayi Envanteri, Mart 2019, s. 179.

¹¹⁵Nihat Akboğa, *Kuraklığın Tokat İli Merkez İlçedeki Yem Bitkileri Üretimi Ve Koyun Yetiştiriciliği Yapan İşletmeler Üzerindeki Etkileri*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2016, s. 24.

¹¹⁶ *Tokat İl Yıllığı- 1967*, s. 49.

¹¹⁷Dokap Bölgesi Tarımsal Üretim ve Tarımsal Sanayi Yatırım Potansiyeli Araştırma Projesi, Dokap Bölgesi Tarımsal Üretim ve Tarıma Dayalı Sanayi Envanteri, Mart 2019, s. 188.

1927 yılında ilde 32.090 çiftçi vardı. Toplam 136.234 çalışan nüfus 116.144'ü yani %85.2'si ziraat ile uğraşırlardı. Bu durum sebebiyle de ilde 862 işyerinin 342'si tarım ve tarıma dayalı sanayi dallarında faaliyetlerini göstermişlerdir.¹¹⁸

Sanayi faaliyetleri, insanoğlunun her zaman için önemli faaliyet alanlarından birini oluşturmuştur. Müreffeh bir hayat seviyesine ulaşmanın en temel yolu da ekonomiyi canlı tutmaktan geçmektedir. Önce, sanayinin geliştirilmesi, sonra kalkınma faaliyetlerine başlanması gerekir.

Sanayi; toplumların dikkat çeken bir kalkınma ölçütü olmuştur. Bunun da sebebi; çalışan nüfusa daha iyi istihdam alanları yaratmasıdır. Yine sanayi sektörü; aşırı derecede artan nüfus yapısına paralel olarak işsizliği de önler. Sanayi; sosyal refah alanı sunan, adaletli gelir dağılımı sağlayan bir sistemdir. Dolayısıyla sonuçları bakımından şehirleşmenin artışı da beraberinde getirir. Tokat şehrinde de bunun benzeri durumların olduğu görülmektedir. Tokat şehrinde ilk olarak şehirleşme çalışmaları görülmüş; ardından şehrin merkeziyet gücü artmış ve genişlemiştir.¹¹⁹

Tokat ili 1990 yılında tekstil sanayisi ile tanışmıştır. İlin ekonomisine büyük bir canlılık karmıştır. Geniş istihdam olanaklarına da el vermiştir. 1996 yılında I. Derece Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamına alındı. Bu sebeple de ilde sanayi yatırımları ilerlemiştir. 1998 yılında çıkarılmış olan 4325 OHAL Yasası ile getirilmiş olan teşvik çalışmaları ve daha sonraki yıllarda yaşanacak olan ekonomik krizler sanayi yatırımlarını azaltmıştır. Çeşitli krizlerden sonra ilde, sanayici ve küçük esnaf zor durumda kalmıştır. Bununla birlikte 53 sanayi kuruluşu kapanmış üretimde azalmalar meydana gelmiştir. 1475 kişi bu işletmeler kapandıktan sonra işsiz kalmıştır.¹²⁰

Artık günümüzde Tokat, Türkiye'nin ekonomik bakımdan önemli bir şehri değildir. 19. yüzyılın ortalarında sanayi üretimi yoğun olarak yapılmaktaydı. Hatta bu

¹¹⁸ İsmail Özer, *Türkiye Şehir Tarihi Araştırmaları: Tokat (1923-1950)*, Gece Kitaplığı, Birinci Basım, Ankara 2016, s. 152.

¹¹⁹ Çiğdem Ünal, *Şehir Coğrafyası Açısından Tokat*, Aktif Yayınevi, 1. Baskı, Erzurum 2004, s. 105.

¹²⁰ Serap Duran, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 80.

faaliyetleri dolayısıyla Anadolu'da büyük bir üne de sahip olmuştur. Zamanla şehirde, transit taşımacılık sayesinde ham ipek işlenmesi önemli hale gelmiştir.¹²¹

2.3.9.1. İmalat Sanayi

Türkiye'de tarım ve sanayi sektörlerinin birlikte gelişebilmesi için bu iki sektör arasında bir uyum olmak zorundadır. Türkiye'deki sanayi sektörü çoğunlukla tarım sektörüne dayanmaktadır. Yine Türkiye'de tarım sektörünün ülkeye sağlamış olduğu ekonomik katkılar inkâr edilemez. Önceden sadece tarım sektöründe çalışan kesimin oranı fazlayken; sanayileşme faaliyetleri ile bu oranda azalmalar görülmüştür. Köyden kente göçün azımsanmayacak boyutlara ulaşması, Türkiye'de tarımda çalışan kesimin yerini, sanayide çalışan kesime bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Tarıma dayalı sanayi işletmeleri; hammaddesi tarıma dayanan işletmelere denilmektedir. Bu tarıma dayalı sanayilerin hammaddesi ülke içerisinde karşılanmaktadır.¹²²

Tokat şehrinin iklimsel özellikleri bakımından tarım için elverişli olması beraberinde sanayileşme çabalarını getirmiştir. İç Anadolu ve Karadeniz iklimlerinin etkisi altında kalmış olmasından dolayı çok çeşitli tarım ürünleri yetişmektedir. Önde gelen tarım ürünleri arasında; şeker pancarı, tütün, tahıl ürünleri vardır. Bunların yanı sıra bahçecilik ve bağcılık çalışmaları da gelişmiştir. Maden cevheri açısından ise, Turhal ilçesinde Antimuan çıkarılırken; Artova ilçesinde kömür çıkarılmaktadır. Sanayi henüz gelişme evresinde olup; Tokat Sigara Fabrikası ve Turhal Şeker Fabrikası önceden açılan sanayi kuruluşları arasındadır.¹²³

Temeli 7 Ekim 1933'te atılmış olan Turhal Şeker Fabrikası'nın açılış tarihi 19 Ekim 1934'tür. Fabrikanın kurulmasındaki temel amaç; Türkiye'nin şeker ihtiyacının istenilen oranda karşılanması ve milli ekonomiye katkı sağlamasıdır. Fabrikanın başlıca üretimi; küp şeker, kristal şeker, küp tozu, ve melastan oluşmaktadır. Fabrika 1975 yılına gelindiğinde 60.000 ton pancar işleyebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Türkiye'de şeker fabrikalarının ihtiyacını karşılayabilmek ve makinelerin tamirini yapabilmek için

¹²¹Murat Hanılçe, *1812-1813 Tarihli (16 Numaralı) Tokat Şer'iyi Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 77.

¹²²İbrahim Apaydın, "Türkiye'de Tarımın Sanayi ile Entegrasyonu Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", 1. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 5-7 Eylül 2012, s. 1060-1061.

¹²³T.C. Tokat Valiliği Milli Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğü, M.E G.S.B Tanıtım Rehberi, Hizmete Özel, Mart 1988, s. 5. Tezin yazıldığı 2020 yılı itibarıyla Şeker Fabrikası özelleştirilmiş, Sigara Fabrikası özelleştirildikten sonra kapatılmıştır.

1934'te fabrikanın yanı sıra makine atölyeleri de faaliyete geçmiştir. Pancar ziraatı; yeni ekim sahalarının açılmasıyla beraber 59.622 ton pancar işleyerek modern usullerle kullanılmıştı ve bu sayı giderek artış göstermiştir.¹²⁴

Verimli topraklar üzerinde kurulan Tokat şehrinde tarıma dayalı sanayileşme çalışmaları kamu tarafından gerçekleştirilmiştir. 1934'te Turhal Şeker Fabrikası kurulmuş ve de işletmeye açık hale gelmiştir. Yine 1930 tarihinde Tokat ilinin yeraltı kaynakları belirlemek ve bu kaynakları çıkartarak işlemek amacıyla Kuşoturağı Mermer Ocağı, Turhal Antimuan Maden İşletmesi ve Artova Kömür İşletmeciliği kurulmuştur. Tokat şehrinde gıdaya dayalı sanayi faaliyetlerinden sonra diğer gelişen sanayi dalı ise toprağa ve taşa dayalı sanayi sektörü olmuştur. Yine sebze ve meyve üretimini arttırmak için meyve suyu ve salça üretimine dayalı TÜRŞANT 1950'lerde faaliyete geçmiştir. Erbaa ilçesinde 1969 da TİMTAŞ (Tuğla ve Kiremit Fabrikası) kurulmuştur. Şeker Fabrikası'ndan sonra gelen ikinci kamu yatırımı olan Tokat Sigara Fabrikası ve Erbaa Tekel Yaprak Tütün İşleme Tesisleri 1985'te açılmıştır. 1990'da tekstil sektörü faaliyete geçmiştir. Bu sektör, 1994 yılından sonra ekonomiye canlılık kazandırdığı gibi önemli yatırımlara da katkı sağlamıştır.¹²⁵

Tokat şehrinde imalat sanayisi gelişmemiştir. 1973 ve 1980 arası dönem devletin kalkınma odaklı yatırımlar yaptığı bir dönem olmasına rağmen şehirde kayda değer gelişmeler olmamıştır. Özel sektör ise, yatırımını tarıma dayalı sanayinin yanı sıra kiremit ve tuğla üretimine yapmıştır. Taşa toprağa dayalı sanayiye canlandırmaya çalışmışlardır. 1970'li yıllarda kamunun tarıma dayalı sanayiye ek olarak sanayi dışı çalışmaları da olmuştur. Ancak, bu yatırımlardan da istenilen başarılar çeşitli nedenlerden dolayı sağlanamamıştır. Şehirde küçük sanayiler gelişmektedir. Bu sanayiler doğrudan üretim ve tarımla ilgilidir.¹²⁶

2.3.9.2. Küçük Sanayi Siteleri

“Küçük Sanayi Siteleri, ülke ekonomisine katkıları yanında istihdam imkanı sağlama yönünden de önem arz etmektedir. Ülkemizde çarpık

¹²⁴Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat 1973 İl Yıllığı, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Ltd. Şirketi Matbaası OFSET Tesisleri, Ankara 1973, s. 322-323-324.

¹²⁵Serap Barış, “21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. VII, sayı: 1, 2019, s. 111-112.

¹²⁶Yurt Ansiklopedisi,(Türkiye, İl İl: Dünyü, Bugünü, Yarını, Anadolu Yayıncılık A.Ş.), C. X, s. 7137.

*sanayileşmenin önlenmesi ve sanayi yapılaşmalarının disipline edilmesi, birbirini tamamlayıcı ve birbirinin yan ürününü teşvik eden sanatkarların bir arada ve bir program dahilinde üretim yapmalarıyla üretimde verimliliğin ve kar artışının sağlanması, sağlıklı, ucuz, güvenilir bir altyapı ve ortak sosyal tesisler kurulması amacıyla yönelik olarak küçük sanayi kuruluşları uygulamalarına, planlı kalkınma dönemi olan 1960'lı yıllarda başlanmıştır. İlk Küçük Sanayi Sitesi 1965 yılında Sivas'ta kurulmuştur. 1965 yılında başlatılmış olan uygulama sonucu bugün gelinen noktada, 2004 yılı sonu itibarıyla, toplam 86.666 işyerinden oluşan 386 adet küçük sanayi sitesi hizmete sunulmuş ve yaklaşık 520.000 kişiye, daha sağlıklı şartlarda çalışma imkânı sağlanmıştır.*¹²⁷

Küçük sanayi kollarının büyük bir kısmı elektrikle çalışmaktadır. Bunlar, Tokat şehrinin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Diğer şehirlere ve ülkemizin pek çok bölgesine ihtiyaç duyulan mallar gönderilmiştir. Kamyon karoserleri, termosifonlar, ağır sanayi presteri, büyük bakır kazan, elektrikli matkaplar, çeşitli traktör vagonları, harman makinaları bu mallar arasındadır.¹²⁸

Tokat şehrinde, başta merkez olmak üzere Turhal, Niksar, Erbaa ve Zile ilçelerinde faal olan 5 adet küçük sanayi sitesi vardır ve işyeri sayısı 1322'dir. Zile Küçük Sanayi sitesinde 395 işyeri, Turhal Küçük Sanayi Sitesinde 239 işyeri, Niksar Küçük Sanayi Sitesinde 354 işyeri vardır. İl olarak toplam sayıları ise 2602'ye ulaşmıştır.¹²⁹

2.3.9.3. Organize Sanayi Bölgeleri

Sanayinin daha düzenli bir şekilde idare edilebilmesi için sanayiye aynı sahada toplamayı ifade etmektedir. Dünyada ilk organize sanayi bölgesi 1896'da İngiltere'de görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı da 1960 yılından itibaren bunu uygulayabilmişlerdir. İlk olarak organize sanayi bölgeleri kavramının 1961 yılında ortaya çıkmıştır. Kalkınma planlarında sürekli bir şekilde sanayinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Hem sanayileşmeyi teşvik eden, hem de sanayileşmenin daha

¹²⁷ Serap Duran, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2006, s. 87.

¹²⁸ *Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat 1973 İl Yıllığı*, s. 330.

¹²⁹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Tokat İl Yıllığı 1998*, s. 145.

planlı bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayan yerler, organize sanayi bölgeleri olarak adlandırılır. Daha dengeli bölgesel kalkınmayı ifade etmektedir. Yine bu organize sanayi bölgeleri, ortak bir alan içerisinde birbirleri ile etkileşim halinde olan fabrikalar içerisinde toplanmaları şeklinde de tanımlanmaktadır.¹³⁰

Organize Sanayi Bölgeleri'nin Tokat ilinde tamamlanması 1992 tarihinde denk gelir. Sonrasında bu sanayi bölgeleri yatırımcılarında hizmetine sunulmuştur. Sanayileşmeyi daha modern hale getirebilmek amacıyla kurulmuştur. Tokat'ta kurulduğu gibi bu sanayi bölgeleri ilçelerde de yaygınlaşmıştır. Turhal, Zile, Niksar ve Erbaa ilçelerinde de Organize Sanayi Bölgeleri kurulmuştur. Bunlara ek olarak da Sulusaray, Pazar, Reşadiye ve Almus ilçelerinde de sanayinin küçük işletmeleri kurulması için çalışmalar başlatılmıştır.¹³¹

Sanayi Bakanlığına göre; Tokat merkezde yer alan Organize Sanayi Bölgesinde, öne çıkan sektörler dokuma, giyim, gıda ve orman ürünleri olmuştur. Erbaa Organize Sanayi Bölgesinde, demir-çelik, gıda ve dokuma olmuştur. Niksar Organize Sanayi Bölgesinde sadece gıda olmuştur. Zile Organize Sanayi Bölgesinde, makine ve gıda olmuştur. Turhal Organize Sanayi Bölgesinde ise, kâğıt ve gıda sanayisi olmuştur. Tokat ilinin ekonomik yapısında tarım, sanayi, tarıma dayalı sanayi ve hayvancılık yer almıştır. Şehrin ekonomisinde önemli bir yeri olan sektörler ise, hazır giyim sektörü, tekstil dokuma, gıda sanayisi, orman ürünleri sanayisi, toprağa dayalı sanayi gibi dallar gelmektedir. Şehirde ilk sıralarda gelen sektörler arasında, tekstil ve hazır giyim sanayisi, mermer ve maden sanayisi, taş ve toprak sanayi, gıda ve de içki sanayisi yer almaktadır.¹³²

2.4. Madencilik

Tokat ili maden kaynakları bakımından çok zengindir. Bunda da Tokat'ın jeolojik yapısının etkisi vardır. Maden kömürü, demir, çinko, kurşun, antimoan, amiyant, bakır, krom, manganez yoğun olarak çıkarılmaktadır. 1970'lerde Artova ilçesinde, Maden Export Limited Şirketi tarafından yılda 15.000 ton krom çıkartılmaktaydı.

¹³⁰ H. Ahmet Alpat, *Organize Sanayi Bölgeleri ve Tokat Organize Sanayi Bölgesi Uygulaması*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Mayıs 2000, s. 3-4.

¹³¹ <http://www.tokattso.org.tr/?pnum=59&pt=Tokat+Ekonomisi> (03.02.2020)

¹³² Salih Barışık, Rüştü Yayar, Türker Şimşek, Neslihan Kılınç, *Tokat İlinde İç Göç ve Nedenleri Tokat Ekonomisi, Türkiye'de İç Göç Süreci, Tokat İli İç Göç Analizi, Göçü Azaltacağı Düşünülen Öneriler*, Kitapana Basım Yayın Dağıtım Bilişim, 1. Basım, İzmir 2016, s. 33-34.

Çıkarılan krom madeni o tarihlerde İtalya, Batı Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç edilmekteydi. Ayrıca, ilçede, Orko Krom Limited Şirketi adlı başka bir şirket yılda 5-10.000 ton krom çıkartmaktaydı. Söz konusu krom cevheri, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Almanya'ya ihraç edilmekteydi. Artova ilçesindeki maden kömürü sahaları ise önceden terkedilmiştir. Daha sonra 1972 yılında tekrar başlatılmıştır. Gelecekte ihtiyacı karşılayacağı tahmin edilmektedir. Almus'ta bakır madeni aranmış ve bulunmuştur. Ancak, henüz işletmeye elverişli hale getirilememiştir.¹³³

2.5. Sanayi Sektörünün İl Ekonomisine Katkısı

Sanayi olarak Tokat şehrinde ihracat, istihdam ve üretim olarak ciddi atılımlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Turhal Şeker Fabrikası'nın, 1934 yılında kamunun desteği ile kurulması sonucu Türkiye'nin ilk şeker fabrikalarından biri açılmıştır. Ancak, buna rağmen Tokat şehrinde sanayi alanında ciddi bir gelişme olmamıştır. Küçük çaplı sanayileşmeler şehirde vardır. 1960'lı yıllarda hidroelektrik santralleri ve Almus Barajı açılmıştır. Yine 1983 yılında faaliyet gösteren Sigara Fabrikası açılmış olsa da sanayide ciddi gelişmeler olmamıştır.¹³⁴

2.5.1 Sanayi Sektörünün Gelişme Potansiyeli ve Sonuçları

Sanayileşme faaliyetleri, Organize Sanayi Bölgeleri'nin kurulması ile gelişmiştir. Bu sistemin ülke ekonomisine daha fazla katkı vermesi için ihracat, üretim ve istihdam açısından desteklenmesi gerekir. Tokat şehri, göstermiş olduğu performanslarla sanayisini geliştirmeye yönelik çaba harcayan bir şehir olmuştur. Türkiye genelinde işletmelerin iç dinamiklerinden kaynaklı sahip oldukları ciddi sorunlardan Tokat şehrinde de vardır. Ekonomi alanında yapılan kurumsal ve hukuki düzenlemeler yeterli düzeyde değildir. Bun durumun ortaya çıkardığı birtakım sıkıntılar genellikle ekonomiyi sarsmış ve de istikrarsızlığa yol açmıştır. Türkiye'de bütün illerde potansiyel bir gelişme sağlanabilmesi için ekonomik ihtiyaçlar dikkate alınarak belirlenmesi gerekir. Gelişmiş ülkelerin yapmış olduğu gibi bütün sektörlerde faaliyete geçmek yerine ihtiyaç duyulan sahalarda işletmelerin kurulması gerekir. Bu şekilde de düzenli bir gelişme elde

¹³³ Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat 1973 İl Yıllığı, s. 357.

¹³⁴ <http://www.tokattso.org.tr/?pnum=59&pt=Tokat+Ekonomisi> (03.02.2020)

edilecektir. Tarıma Dayalı Sanayileşme açısından Tokat şehri avantajlı konumdadır. Bu sayede şehrin tarımsal potansiyelinde de bir hareketlenme olacaktır.¹³⁵

Tarıma dayalı sanayileşme, gelişmiş ülkelerin kalkınmasında olduğu gibi tarım toplumlarından sanayi toplumlarına geçmede önemli bir adım olmuştur. Tokat ili tarım açısından verimli bir iklim bölgesidir. Bu bölgede tarıma dayalı sanayileşmede ciddi atılımlar mevcuttur. KOBİ niteliğinde işletmeler desteklenmiştir. Bunun da sebebi ise, ulusal fondan, AB ve Dünya Bankası'ndan sağlanmış olan hibe ve kredi programlarıdır. KOBİ, Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmelere verilen isimdir.¹³⁶

2.6. Ticaret Sektörü

Ticari açıdan Tokat şehri, ticari faaliyetlerin canlılığı, sanayi tabanlı üretimdeki çeşitlilik ve üretim hacmi açısından uluslararası üne sahip bir şehir olmuştur. Son dönemlerde gelişen üretim ise, ağırlıklı olarak basma ve pamuklu dokuma üzerinedir. Pamuk, Tokat'a Adana ve Batı Anadolu'dan getirilip işlendikten sonra ticareti yapılırdı.¹³⁷

“Tokat’ın ticari açıdan zenginleşmesini sağlayan başka bir olgu 1617 yılında valide sultanlara ait has haline getirilmesidir. Bu durum, şehrin ekonomik yönden gelişmesini hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Örneğin; Yazmacılık sadece Tokat’ta yapılmasına izin verilen bir üretim dalıdır. Buna ek olarak merkezi yönetim bu “Has”ın gelirlerinin düşmemesine özel bir önem vermiştir. Örneğin; (H.1232) M.1817 yılında vergiden kurtulmak amacıyla Zile ve Niksar yörelerine giden ve oralarda üretim yapmaya başlayan ustaların geri getirilmeleri emredilmiştir.”¹³⁸

Tokat şehrinde, günümüzde halen önemi devam eden zanaat ve meslekler arasında mutafılık, bakırcılık, saraçlık, dokumacılık gibi zanaatlar vardır. Yazmacılık zanaatı bugün hala şehirde önemini korumaktadır. Yazmacılık yüzyıllar boyunca şehrin

¹³⁵Yusuf Tuna, “Tokat İli’nin Ekonomik Gelişmesinde Sanayi Sektörünün Yeri ve Önemi”, *Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesi*, Seminer, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Tokat, 1998, s. 97-98.

¹³⁶ Nuray Kızılaslan, Funda Tetik, “Tarımsal Kobi’lerin Kalkınmadaki Rolü (Tokat Merkez ve Niksar İlçeleri Örneği)”, *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, S.2, 2013, s. 75.

¹³⁷ Mehmet Fatih Kılınç, *Tokat’ın Milli Mücadele’ye Katkıları*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018, s. 22.

¹³⁸ Nurcan Abacı, *1812 Tarihli Şer’iye Siciline Göre 19. Yüzyılın Başında Tokat Şehrinin Sosyo-Ekonomik Durumu*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1994, s. 73-74.

önemli bir ticari geliri olmuştur. Zamanla değer kaybına uğrayan zanaatlar ise, semercilik, saraçlık, nalbantlık, urgancılık, mutfaklık ve ata arabacılığıdır. Bazıları ise, tamamen yok olmuşlardır. Bunlar arasında ise, kündekarlık, oymacılık, lögüncülük, keçecilik zanaatlarıdır. Gelişme gösteren zanaatlar ise, elektrik, oto tamirciliği gibi teknolojiye paralel ilerleyen zanaatlardır.¹³⁹

Ticaret ve Sanayi Odası hem bir mesleki kuruluş hem de ticaret ve sanayinin faaliyetlerini düzenleyen sektördür. 8 Haziran 1924 tarihinde sanayi ve ticaret odası Tahir Rüştü Baç ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Bu sektör sayesinde Tokat ilinin tanıtımı gerçekleşmiştir. Tokat ilinin çeşitli mamulleri gerek iç, gerekse dış piyasada tanıtılma imkânına kavuşmuştur. Bu çalışmalar sırasında yayım konusuna da önem verilerek bunun içinde *Tokat Ticaret ve Sanayi Odası Gazetesi* kurulmuştur. Tokat şehrinin ekonomik kalkınmasında tarım ve sanayi sektörünün katkısı büyüktür.¹⁴⁰ “Odaya kayıtlı üyelerin çoğunluğu, kasap, bakkal, canlı hayvan tüccarları, keresteci, müteahhit, taşıyıcı, oto tamircisi gibi mesleklerle meşgul kimselerdi. 1938’te söz konusu odaya üye olanların sayısı 1400 civarındaydı. “¹⁴¹Tokat’ta çeşitli sektörlerde (gıda, kimya, tekstil, madencilik-mermer ve orman ürünleri) faaliyet gösteren firmaların yatırım teşviklerinden yararlanma durumunu analiz etmektedir.¹⁴²

2.7. Turizm Sektörü

“Tokat İli Karadeniz Bölgesi illeri içinde yüzölçümü bakımından 9.958 km² ile 4. büyük ildir. Coğrafi olarak önemli bir yer olmasının yanında, aynı zamanda tarihi olarak da önemli bir geçit kuşağında yer alan yerleşim yeridir. Tokat gerek doğal gerekse tarihsel alanda birçok turizm çeşitliliğini barındıran Anadolu kentidir. Doğal oluşumlarıyla birçok etkinliğin ilgi odağı olan Tokat, turizm aktiviteleri için tercih sebebi olmaktadır.

¹³⁹Zekeriya Kaya, *Tokat’ta Zanaatlar ve Meslekler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 1990, s. 10.

¹⁴⁰*Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat 1973 İl Yıllığı*, s. 322.

¹⁴¹Yahya Mustafa Keskin, *XX. Yüzyılda Tokat’ın Sosyal ve Kültürel Yapısı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999, s. 108.

¹⁴²Rüştü Yayar, Yusuf Demir, “Bölgesel Kalkınma ve Yatırım Teşvikleri: Tokat İlinde Bir Uygulama”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.39, Ocak-Haziran 2012, s. 120.

Tokat ve çevresi birçok özgün doğal, tarihi ve kültürel özellikleri değişik alternatif turizm hareketleri için yüksek potansiyel içermektedir.”¹⁴³

Tokat şehrinin turizm potansiyeli çok yüksektir. Şehir, yıllar boyu çok çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Asırlık tarihi kalıntıları olsun çeşitli arkeolojik kalıntıları olsun gezilecek görülecek yerler arasındadır. Termal zenginlikleri, fosil mağaraları ile tam bir tarih şehridir. Tokat şehrinde gezilip görülecek yerler ise, Tokat Kalesi, Meydan Camii, Bey Sokağı Evleri, Ulu Camii, Ali Paşa Camii, Behzat Camii, Taşhan, Hıdırlık Köprüsü, Bedestenler, Latifoğlu Konağı bunların yanın da Pazar’da; Ballica Mağarası, Mahperi Hatun Kervansaray’ı, Niksar’da Çöreği Büyük Camii, Niksar Kalesi, Leylekli Köprü Zile’de; Maşathöyük ören yeri, Zile Kalesi Erbaa’da; Silahtar Ömer Paşa Camii gibi eserler önemlidir. ¹⁴⁴

Tokat şehri, kış turizmi açısından Almus Baraj Gölü, Kaz Gölü, Çamiçi Yaylası, Zinav Gölü, Selemen Yaylası önde gelen yerler arasında olmuştur. Şehirde termal turizm faaliyetleri de görülmektedir. Reşadiye Kaplıcaları ve Sulusaray bunlar arasındadır. Bu turizm faaliyetleri yeteri kadar şehirde gelişmemiştir. Çalışan eleman sayısının azlığı, konaklama tesislerinin ve elemanlarının çok yetersiz kalması, alt yapı yetersizlikleri ve gerektiği kadar yatırımın yapılmamış olması kış turizminin gelişmemesinin en önemli sebeplerini oluşturmaktadır. ¹⁴⁵

Yayla Turizminin olduğu yerler: Topçam, Selemen, Batmantaş, Dumanlı, Buğalı, Çamiçi, Akbelen, Bozcalı, Kızılcaören, Çevreli yaylalarıdır. Tarım ve Çiftlik (Agro) Turizmi; Niksar İlçesi Şıhlar Köyü ve Serenli Beldesinde yapılır. Hava Sporları Turizmi; Turhal ilçesi Şenyurt Köyü Mercimek tepesinde yamaç paraşütü yapılmaktadır. Av Turizmi; Beşören Devlet Avlağı, Niksar Devlet Avlağı, Planlanan Devlet Avlakları Topçam ve Başçiflik’te yapılır. Mağara Turizmi; Ballica, Devini, İnkaya, Çermik, Tilkidibi, Deliklikaya, Kokurdan’da yapılır. Sportif Olta Balıkçılığı; Göllü Köy, Gödölüş, Kurt, Almus Baraj Gölü, Düden Gölü, Kemer Gölü’nde yapılır. Trekking, Niksar İlçesinde 6 parkurda yapılmaktadır. Rafting; Reşadiye ve Niksar ilçesinde yapılmaktadır. Kaplıca-Şifalı sular; Sulusaray, Reşadiye, Beşören maden suyudur. İnanc

¹⁴³Nuray Kızılaslan, Tayfur Ünal, “Tokat İlinin Ekoturizm/Kırsal Turizm Potansiyeli ve SWOT Analizi”, *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, sayı:9, 2014, s. 48.

¹⁴⁴Tayfun Berk, Davut Tunçbilek, Niyazi Can, Erdoğan Müftüoğlu, Bektaş Esen, Yaşar Günay, Selahattin Adıgüzel, *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Tokat İl Yıllığı 1998*, s. 313.

¹⁴⁵ Barışık, Yayar, Şimşek, Kılınç, *a.g.e.*, s. 39.

Turizmi; Almus ilçesi Hubyar Köyü, Merkez Keçeçi Köyü, Niksar Melik Gazi Türbesi, Turhal İlçesi Yenisu Beldesi, Almus İlçesi Akarçay Kasabası Mihrap Yatırı, Almus İlçesi Armutalan Köyü Hamzattal yatırı, Almus Serince Köyü İmam Gazi Yatırı, Almus Görümlü Beldesi Kulhimmet Türbesi’nde yapılmaktadır. Kamp Karavan Turizmi Niksar Çamiçi’nde yapılmaktadır. Şenlikler-Festivaller; Geleneksel Hıdırellez Şenlikleri, Kiraz Festivali, Çilek Şenliği, Niksar Çamiçi Yayla Şenlikleri, Cihet Kasabası Yayla Şenlikleri, Su festivali, Büşürüm El Sanatları ve Yayla Şenlikleri, Kuyucak Köyü Gurbetten Sılaya Hasret Şenlikleri, Kuyucak Kültür ve El Sanatları Şenlikleri, Baydarlı Kültür ve Dayanışma Şenliği, Hasanşeyhi Anama ve Kültür Şenlikleri, Vişne Festivali, Topçam şenlikleri, Hüseyin Akbaş Karakucak Güreş ve Şenlikleri, Gökçeli Üzüm ve Yaprak Festivali ve çeşitli şenlikler yer almaktadır”...¹⁴⁶

¹⁴⁶ Serap Barış, “21. Yüzyılda Tokat’ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. VII, sayı: 1, 2019 s. 119.

BÖLÜM 3

3.DİMES'İN KURUCUSU MUSTAFA VASFİ DİREN VE DİMES'İN TARİHÇESİ

3.1. Mustafa Vasfi Diren'in Hayatı

3.1.1. Ailesi ve Çocukluğu

Diren ailesinin bilinen soyu Fazlımlıoğlu Mehmet Ağa ile başlamaktadır. İsmail Ağa, Mehmet Ağa'nın oğlu ve Ali Rıza Diren'in de büyük babasıdır. Sivas'ın şehir merkezinde yaşayan İsmail Ağa, bölgenin eşrafından olup gerek Sivas'ta gerekse Tokat'ta sözü geçen, hatırı sayılır bir insandı. İsmail Ağa Sivas'tan Tokat'a gelip yerleştiyse de ailenin geri kalanı burada yaşamaya devam ederek Soyadı Kanunu'ndan sonra Demirkollar soyadını aldı.

Ömer Ağa, Tokat'a yerleştikten sonra burada çiftçilik ve ticaretle uğraştı ve işini oğlu Ali Rıza Bey'e devretti. Mustafa Vasfi Diren'in babası olan Ali Rıza Bey, İsmail Ağa'nın beş çocuğundan biriydi ve 1882 yılında Tokat'ta doğmuştu.¹⁴⁷

Mustafa Vasfi Bey günümüzdeki adı Büyükbağlar olan ve Tokat merkez ilçenin sınırları içinde bulunan Endiz köyüne yerleşti. Kendisi okuma-yazma bilen tahsilli biri olduğu için vergi tahsilâtı görevi ile meşgul olduğundan tarım ve hayvancılıkla ilgili konularda devletin belirlediği vergileri toplardı. Ali Rıza Diren evlilik çağına geldiğinde Sivas'tan Tokat'a göç eden ve Çerkes kökenli bir aile olan Pabuççuoğulları'nın kızı Sabire Hanım ile evlendi. Bu aile Tokat'ta bağcılık ile uğraşmaktaydı. Ali Rıza Bey'in söz konusu evlilikten üçü erkek ve biri kız olmak üzere dört çocukları oldu. Ali Rıza Bey'in Tokat'ın Endiz köyünde 70 dönümlük bir arazisi vardı. Buna karşın bir müddet sonra ailesi genişlediği için evini Tokat'a Çayhamamı Mahallesi'nde bir eve taşıdı.¹⁴⁸

Milli Mücadele yıllarında Ali Rıza Bey, Kuvayımillîye'nin Tokat'taki önde gelen isimlerinden biriydi. Mustafa Kemal Paşa, Tokat'ta Kuvayımillîye'yi destekleyen aileleri ziyaret ettiğinde bugünkü Atatürk Evi'nde eşi Latife Hanım ile kalmış ve burada Ali Rıza Bey ile de görüşmüştü.

¹⁴⁷Haşim Akman, *Rüzgarını Kendi Yaratan Adam: Mustafa Vasfi Diren*, 1. Baskı, Dimes,Yayınları, İstanbul 2013, s. 16-17.

¹⁴⁸Akman, *a.g.e*, s. 14.

Soyadı Kanunu kabul edildikten sonra Ali Rıza Bey, Milli Mücadele yıllarındaki direnişe atfen “Diren” soyadını aldı. Ayrıca ilk oğluna Milli Mücadele’nin bölgedeki önemli isimlerinden olan ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde dört dönem Tokat milletvekilliği yapan Mustafa Vasfi [Süsoy] Bey’in ismini verdi.¹⁴⁹

Mustafa Vasfi Diren’in kardeşleri de tıpkı kendisi gibi girişimciydi. Onun iki erkek kardeşinden biri olan Nuri Diren, görme engelli olmasına rağmen Tokat’ın ilk kitabevi olan “Diren Kitabevi”ni açtı. En küçük erkek kardeşi olan Necati Diren ise, *Tozanlı* gazetesini yayımladığı gibi Tokat’ın ilk tiyatro grubunu da kurdu. Tokat’ta tiyatro sahnesine çıkacak kadın oyuncu bulamayınca eşi “Cengiz Han’ın Bisikleti” adlı oyunda oynadı. O dönemin koşulları içinde oldukça entelektüel olduğu anlaşılan Necati Diren genç sayılabilecek bir yaşta, otuz beş yaşındayken verem yüzünden vefat etti. Bilindiği üzere o dönemde Anadolu’da verem en fazla ölüme sebep olan hastalıklardan biriydi ve Mustafa Vasfi Diren’in kız kardeşi Sabahat Diren de henüz on yedi yaşındayken bu hastalığa yenik düşmüştü. Ali Rıza Diren’in eşi Sabire Hanım 1945 yılında kendisi ise 1947 yılında 65 yaşında vefat etti.¹⁵⁰

Vasfi Diren, 1921; eşi Mevhibe Diren ise 1924 yılında doğdu. Mustafa Vasfi ve Mevhibe Diren’in evliliklerinden sekiz çocuk doğdu. Bunlardan en büyüğü Orhan Ziya 1947, Ali Rıza 1948, Sabire Meral 1950, Nihal 1952, Enver 1954, Sabahat 1956, Nuriye Nevin 1958, Erol 1963 yıllarında dünyaya geldi.¹⁵¹

Oldukça ileri görüşlü ve eğitime önem veren bir kişiliğe sahip olan Vasfi Diren çocuklarının iyi bir eğitim alması için çaba harcadı ve bu amacına ulaştı. Nitekim çocuklarından en büyüğü olan Orhan Bey’i Fransa’ya bağcılık ve şarapçılık tahsiline 4 yıl eğitim alması için gönderdi. Kendisi orada akademik kariyer yaptı. İkinci oğlu Ali Rıza Diren ise Almanya’da 1969-1973 yılları arasında İçecek Teknolojisi Meslek Yüksek Okulunda okudu. Orada meyve suyu ve alkollü içecekler üzerine tahsil yaptı. Sabire Meral Diren ise Ankara da İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisini bitirdi. Nihal Diren ise, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Gıda Bölümünden mezun oldu. En küçük çocuğu Erol Diren de Yıldız Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Makine

¹⁴⁹Mustafa Vasfi (Süsoy) Bey için bkz. Salih Cenk, *Birinci Meclis’te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 65-77.

¹⁵⁰ Akman, *a.g.e.*, s. 18-21.

¹⁵¹ Akman, *a.g.e.*, s. 258,259.

Mühendisliği'nden mezun oldu. Dolayısıyla Vasfî Diren, çocuklarına yaptığı işle ilgili istediği gibi farklı disiplinlerde eğitim aldırmaı başarmıştı.¹⁵²

3.1.2. Eğitim Hayatı

1921 yılında Tokat'ta dünyaya gelen Vasfî Diren, ilköğrenimine 1929-1930 Tokat Yeşilirmak Cumhuriyet İlkokulunda 256 öğrenci numarasıyla başladı ve adı geçen okuldan 1934 yılında “pekiyi” dereceyle bitirdi. Tatillerde, babasının yanında evin en büyük oğlu olarak Endiz köyündeki tarlalarında çalıştı. Böylece daha küçük bir çocukken çiftçilikle tanışmış oldu. 1934'te Tokat Ortaokuluna başladı. Matematik, Fen ve Türkçe derslerinde çok başarılıydı. 1937-1938 eğitim-öğretim yılında sınıfta kaldı ve söz konusu okuldan tasdikname ile ayrıldı.¹⁵³ Oğlu Orhan Ziya Diren'in belirttiği kadarıyla bu okuldan ayrılmasının sebebi bir öğretmenin ona “kafayı takmasıydı”. Daha sonra Kadıköy Ortaokuluna kayıt yaptıran Vasfî Diren, bu okulu birincilikle bitirdi. Yakınlarının telkini ve ziraata olan ilgisi nedeniyle Bursa Ziraat Mektebine kayıt yaptırdı.¹⁵⁴ Bu okulda da başarı gösteren Vasfî Diren, 22 yaşındayken 1943 yılında mezun oldu.¹⁵⁵ Mustafa Vasfî Diren'in Ziraat Mektebi defterine, mezun olduğu gün not düştüğü “Bugün derslere son verdik, hayırlısıyla şu imtihanları da atlatırsak memleketimize hayırlı bir eleman olarak hayata atılmış olacağız.” sözleri¹⁵⁶ aslında onun gelecek planları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

3.1.3. İş Yaşamı ve Kişiliği

Bursa Ziraat Mektebinden mezun olduktan sonra askerlik için 65. Nakliye Hazırlık Okulunda silahaltına alınan Vasfî Diren, daha sonra Ankara Yedek Subay Okuluna girdi. 1944 yılında Motorlu Nakliye Sınıfından asteğmen rütbesi ile subay oldu. Sonrasında ise 68. Nakliye Tabur Karargâh Komutanlığına atandı. 28 Mart 1946'da mezun olduğunda Mevhibe Hanımla evlendi. 28 Mayıs 1946'da Amasya'da Toprak Bürosu'nda aday memur oldu. 28 Ocak 1947 tarihinde asil memur olarak çalışmaya başladı.¹⁵⁷

¹⁵² Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

¹⁵³ Akman, *a.g.e.*, s.22-23-24-25-.26-27-28-29.

¹⁵⁴ Akman, *a.g.e.*, s.28-29.

¹⁵⁵ Akman, *a.g.e.*, 36,38.

¹⁵⁶ <https://gossipdergi.com/dimes/> (Erişim Tarihi: 04.02.2020)

¹⁵⁷ Akman, *a.g.e.*, 36,38.

Vasfi Diren'in çalışkanlığı Demokrat Parti Amasya Milletvekili Faruk Çöl'ün dikkatini çekti ve Çöl, Diren'e sebzeçilik ve meyvecilik alanında ortaklık teklif etti. Bunun üzerine görevinden istifa ederek Kılçak Çiftliği'nde çalıştıysa da bu kısa sürdü ve memuriyet hayatına geri döndü. Eşini ve çocuklarını alıp Sinop'un Ayvancık ilçesine tarım öğretmeni olarak 1949 yılında atandı. 1955 yılında Diren Matbaasını kurarak başına kardeşi Necati Diren'i getirdi. Bir müddet Teknik Ziraat Mühendisliği'nde çalıştıktan sonra Yalova'da Nurova Çiftliği'nin sahipleri Nuri Dağdelen ve Ortakları kendilerine turfanda meyve ve sebzeden anlayan ziraat mühendisi lazım olunca Vasfi Diren bu görevi kabul etti ve iki yıl Yalova da çalıştıktan sonra Tokat'a döndü.¹⁵⁸

Tokat'a döndüğünde 37 yaşında olan Mustafa Vasfi Diren, hayalindeki işi yapmaya, yani şarap üretmeye karar verdi. Çay Mahallesi'nin Çayhamamı Sokağı'ndaki 13 numaralı evinde ilk şarap üretimini gerçekleştirdi. Belediyeden ruhsat alıp esnaf vergi karnesi çıkartarak resmi olarak bu işe başlangıç tarihi ise 23 Eylül 1958 tarihiydi.¹⁵⁹ Şarap üretimiyle de yetinmeyen Mustafa Vasfi Diren, 1963 yılında Diren Meyve Suları A.Ş.'yi (DİMES) kurarak bir aile şirketi haline getirdi.¹⁶⁰ 1964'te Türkiye'nin ilk meyve suyu üreticisi olan DİMES Tokat'taki ilk modern üretim tesisini hizmete soktu.¹⁶¹

Pek çok alanda Tokat'ın öncü işadamlarından olan Mustafa Vasfi Diren, iş yaşamının yanı sıra siyasetle de ilgilenmişti. O, CHP'li kimliğiyle tanınmaktaydı ve bu partiden Tokat Belediye Meclis Üyeliğine de aday olmuştu.¹⁶² Daha önce de belirtildiği üzere eğitime büyük önem veren ve üretimde tamamen modern bilimsel yöntemlerin takip edilmesi gerektiğini düşünen Mustafa Vasfi Diren, çocuklarının eğitimine de büyük önem vermiş ve onların kurduğu aile şirketini en iyi şekilde idare edecek eğitimi almalarını sağlamıştı. Nitekim Vasfi Diren, kendisine arkadaşlarının sorduğu; *“Bu kadar fabrikalar kuruyorsun, bu işlerin altından nasıl kalkacaksın?”* Sorularına verdiği cevapta *“Büyük oğluma sen şarapçı olacaksın, diğer oğluma sen meyve suyu işlerini öğreneceksin. Büyük kızım Meral sen ekonomi oku, küçük kızım sen de gıda mühendisi ol dedim ki böylelikle ben elemanlarımı kendim yetiştirdim”* demiştir.¹⁶³

¹⁵⁸ Akman, a.g.e, s. 40-44.

¹⁵⁹ Akman, a.g.e, s. 64-66.

¹⁶⁰ Eyüp Karagüllü, “Türkiye'nin İkinci Büyük Meyve Suyu Üreticisi Dimes Aile Şirketine Dönüşmek İstiyor”, *Forbes*, S.8, Ağustos 2019, s.18.

¹⁶¹ http://www.superbrandsturkey.com/2012/2012_dimes.pdf (Erişim Tarihi: 01.02.2020)

¹⁶² “Diren Şarapları Manisa Sergisine Katılıyor”, *Sabah Postası*, 24 Ağustos 1963/ 23 Nisan 1963, s.2.

¹⁶³ Akman, a.g.e., s. 89,90,91,92,94,95,96.

Mustafa Vasfi Diren'i tanıyanlar onu, sosyal, "kelimenin tam anlamıyla milliyetçi, devletini, milletini her şeyin üstünde tutan örnek bir insan" olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁴ Diren, geçirdiği bir trafik kazası neticesinde 7 Eylül 1987'de 66 yaşındayken hayatını kaybetti.¹⁶⁵ Mustafa Vasfi Diren hayattayken yakın çevresi tarafından saygı gören, pek çok yönü takdirle karşılanan bir kişiydi. Nitekim DİMES A.Ş. tarafından tutulan "Anı Defteri" saygı ve övgü ifadeleriyle doludur. Örneğin Prof. Dr. Kenan Mortan anı defterine yazdığı 21.03.1987 tarihli notunda: "Türkiye'de 'zekanın ve gelirin zekatını veren bir örneksiniz" diye yazarken¹⁶⁶ yine Prof. Dr. Tamer Müftüoğlu ise "Heyecanınız, memleket sevginiz beni çok etkiledi" diye yazmaktaydı.¹⁶⁷

3.2. DİMES'in Kuruluşu ve Tarihçesi

DİMES'in kuruluşunun ilk adımları 1958 yılında atılmış olsa da, fikri altyapısı Mustafa Vasfi Diren henüz Bursa Ziraat Mektebinde öğrenciyken atılmıştır. Zira o daha öğrencilik yıllarında Tokat'ta yetişen üzümlerin şarap üretiminde kullanılabileceği kanaatindedir. Arkeolojik kazılar bağcılık ve şarap yetiştiriciliğinin neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir. Günümüzde de bağcılık ve şarapçılık gıda üretimi ekonomisi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Tokat ili ise çok eski tarihlerden beri önemli bağcılık alanlarından biridir. 230-1000 metre rakım aralığında bağcılık başarılı bir şekilde yapılmaktadır.¹⁶⁸ Tokat yöresine özgü şaraplık üzümler vardır bunlardan özellikle "narince", Türkiye'nin üstün nitelikli şaraplık beyaz üzümlerindendir.¹⁶⁹ Söz konusu üzümlerin potansiyelinin farkında olan Mustafa Vasfi Diren söz konusu üzüm türünden ilk olarak şarap üretimine 1958 yılında Tokat'ın Çay Mahallesi'ndeki evinin bodrumunda başladı. Başlangıçta 18 bin lira sermaye ile işe başlayan Diren, bu parayı da borç almıştı. Yani işletmesini başlangıçta kendi ailesinin öz sermayesiyle ve hiçbir devlet desteği ya da banka kredisi almadan kurdu. Paraya sıkıştığı kimi zamanlarda ise tefecilerden borç aldı.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Sami Yaman ile yapılan 16.03.2020 tarihli mülakat.

¹⁶⁵ Akman, a.g.e., s.147-148.

¹⁶⁶ *Vasfi Diren Anı Defteri*, Prof. Dr. Kenan Mortan 21 Mart 1987.

¹⁶⁷ *Vasfi Diren Anı Defteri*, Prof. Dr. Tamer Müftüoğlu, 21 Mart 1987.

¹⁶⁸ Tuba Bekar, "Tokat Merkezde Yetiştirilen Bazı Şaraplık Üzüm Çeşitlerinin Fenolojik Gelişme Evreleri", *Türkiye Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(2), 2017, s. 73-74.

¹⁶⁹ Zeliha Kaya, "Şarap Üretimi ve Kalite", *Aydın Gastronomy*, 1(2), 2017, s. 21.

¹⁷⁰ Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

Mustafa Vasfi Diren'den çok önceleri de Tokat'ta üzümün suyunu sıkmak suretiyle şarap imal etme geleneği vardı. Hem Ermeniler hem de Türkler bu yolla şarap üretmekteydi. Bununla birlikte gerek çürüyen üzüm posasının kokusu ve gerekse dini gerekçelerle komşuları başlangıçta mahalle arasında şarap üretimini hoş karşılamamışlardı. Lakin zamanla Tokat'ta hem üzümün değerlendirilmesi ve hem de sanayiye dayalı bir iş kolu kurulması nedeniyle Vasfi Diren Tokatlılardan büyük destek gördü.¹⁷¹

Günümüzde Diren Holdingin Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı olan ve DİMES'in kuruluşuna büyük katkı sağlayan, aynı zamanda da Mustafa Vasfi Bey'in oğlu olan Ali Rıza Diren DİMES'in kuruluş gayesini şu şekilde açıklamaktadır:

“Bulunduğu bölgede Tokat'ta tarımın kalkınması, gelişmesini sağlamak için tarıma dayalı gıda sanayinin kurulmuş olması gerekiyordu. Çünkü işlenen meyveler tarıma dayalı sanayi yokken sezonunda yemeklik olarak satılıyordu. Satılmayanlar da çöpe dökülüyordu. Onların uzun süreli bir şekilde saklama imkânı yoktu. Biz bu meyve suyu sektörünü başlatarak bölgede üretilen mahsulün (ürünün) tamamını alıp işleyerek dayanıklı hale getirdik. Ve bütün bir yıl boyunca Türkiye'nin değişik bölgelerinde satışa sunduk. Tarımın gelişmesi için mutlaka bu tarıma dayalı sanayinin gelişmesi gerektiğinden babam bu yola çıkmıştır. Bu inancın ışığında da hem meyve suyu başlangıcından şaraba başladık. Bizim Tokat bölgesi bağcılık bakımından çok zengin bir bölge olduğu için bu üzümlerin tamamını değerlendirme imkânı yoktu. Çok büyük miktarda üzüm üretiliyordu. Tokat Erbaa kazalar dahil. Bunların pekmez tarhana yapılıyordu. Sofralık olarak satılıyordu. Geri kalan kısmı da israf olup gidiyordu. Onun gelişmesi için zaten Atatürk zamanında Tokat'ta bir tekel Şarap Fabrikası kurulmuştur. 700-800 ton civarında üretim oluyordu. O da yetmiyordu. Babam ilk başta şaraptan başladı. Temel sermaye koyabilecek en kolay iş şarap olduğu için. Bölgede ham madde bol olduğu için. Şarap Fabrikasını kurduk ve şaraba başlayarak bu güne kadar taşıdık bu

¹⁷¹ Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat; Akman, a.g.e, s. 57-61.

*çalışmamızı. Babamın sağlığında kapasitemiz 1500 tondur. Şimdi 2000-2500 ton civarında bir kapasite oluşturduk. O bölgede üretilen üzümün büyük bir kısmını da Tokat'tan alıp onları değerlendiriyoruz. Katma değer yaratıyoruz... ”.*¹⁷²

Belediyeden 23 Eylül 1958 tarihinde üretim ruhsatı alıp¹⁷³ ilk yıl 25 ton üzümü işleyerek 15 ton şarap üretti. Yeterli sermayesi olmadığı için başlangıçta büyük bir işletme kuramayan Diren, Tokat şehir merkezinde, Behzat Caddesi'nde Dörtal Şarap Evi'ni açarak ürettiği ve “Dörtal” ismini verdiği şarabı burada satmaya başladı. Bu sayede Diren Şarapçılık ilk şarap markası olarak Dörtal ismi ile şöhret kazandı. Söz konusu şarabın satışından elde ettiği kârla 1958 yılında evinin bahçesinde 60 ton kapasiteli bir şarap fabrikasının temelini atarak¹⁷⁴ bundan sadece bir yıl sonra ise şarap üretim kapasitesi iki katına çıkarıldı.¹⁷⁵ Şarap üretim kapasitesi önce 15 tona çıkarılmış, 1953'te Almanya'dan getirilen modern üretim makineleri sayesinde ise ciddi bir sıçrama yapılarak 200 tonluk üretim sağlanmaya başlamış 1972'de bu rakam 1600 ton olmuştur.

176

Vasfi Diren ürettiği şaraplarda hijyene ve kaliteye önem vermektedir. Bu nedenle o dönemde Tokat'ta şarap üretimindeki rakibi *Eda Şarapçılık* ürünlerini 5 kuruşluk üzümünden üretirken, Diren 20 kuruşluk üzümleri tercih etmekteydi.¹⁷⁷ Diren Şarapçılık ürettiği şaraplarının beğeni kazanması üzerine ürünlerinin sayısını 1960 yılında *Karmen*, *Dörtal*, *Vadi* olarak üçe çıkardı.¹⁷⁸

1963 yılına gelindiğinde artık Mustafa Vasfi Diren tanınmış bir şarap üreticisiydi. Nitekim Manisa Ticaret Odasının Türkiye şarapçılığını tanıtmak amacıyla hazırladığı sergi ve yarışmayı duyuran *Sabah Pastası* “tanınmış şarapçılarımızdan Vasfi Diren Diren Şarapları'yla yarışmaya katılmıştır¹⁷⁹ diye haber yapmıştır. Söz konusu yarışmada en iyi şarap dalında birinciliği Vasfi Diren'in *Dörtal* marka şarabı kazanırken onun ürettiği diğer şaraplar olan *Karmen* ve *Vadi* de farklı kategorilerde ödül

¹⁷² Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

¹⁷³ Akman, a.g.e, s. 64-66.

¹⁷⁴ Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

¹⁷⁵ “Tokat'ta Üçüncü Şarap İmalathanesinin de Temeli Dün Vali F. Kaftanoğlu Tarafından Atıldı”, *Tozanlı*, S.72, 22 Haziran 1959, s.2.

¹⁷⁶ *Yurt Ansiklopedisi, (Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını, Anadolu Yayıncılık A.Ş.), Cilt 10, s. 7115.*

¹⁷⁷ Akman, a.g.e, s. 64,66.

¹⁷⁸ Akman, a.g.e., s. 79-80.

¹⁷⁹ “Diren Şarapları Manisa Sergisine Katılıyor”, *Sabah Postası*, 24 Ağustos 1963/ 23 Nisan 1963, s. 104.

adlı.¹⁸⁰ Yine 1988 yılında Tekel Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen ve Yugoslavya, Yunanistan, Avusturya, İtalya, Almanya, Çekoslovakya ve İtalya'nın da katıldığı 2. Uluslararası Şarap Yarışması'nda DİMES'in ürettiği *Roze Seki* ödül kazanmıştı.¹⁸¹

Artık şarap üretimi konusunda rüştünü ispatlayan ve Diren Şaraplarını tanınmış bir marka haline getiren Mustafa Vasfi Diren, farklı alanlarda üretime yönelmeye karar verdi. Bir tarım şehri olan Tokat'ta dünyaya gelen ve çocukluğundan beri tarımla ilgilenen Vasfi Diren, Türkiye'de tarımın ancak tarıma dayalı sanayi ile gelişebileceğine inanmaktaydı. Tokat ise onun hayata geçirmeyi düşündüğü tarıma dayalı sanayi kuruluşları için yüksek potansiyele sahipti. O yıllarda Tokat'ta meyveler halde satışa çıkarılıyor ancak bölgenin nüfus yoğunluğu düşük olduğu için tüketim fazlası çöpe gidiyordu. Mustafa Vasfi Diren, Dörtal Şarapevi'nde müşterilere ikram etmek için hale gittiğinde çok fazla meyvenin heba olduğunu görüyordu. Bölgedeki çiftçi eğer malını satamazsa hayatını idame ettiremeyecekti.¹⁸²

Bu ise hem ilin hem de Türkiye'nin ekonomisi için ciddi kayba yol açıyordu. Bu nedenle Vasfi Diren Tokat'ta meyve suyu üretmeyi kafasına koyarak fizibilite çalışmalarına başladı. Meyve suyu üretimini yerinde tetkik ederek bu alandaki teknolojiyi Türkiye'ye getirmek isteyen Diren, oğlu Ali Rıza Diren'i 1963 yılında Almanya'ya gönderdi. Meyve suyu üretimi için gerekli makineler buradan temin edildi. Yine meyve sularının ambalajı için Almanya'dan getirilen cam şişelerin üretimi için Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasıyla anlaşmaya varıldı. Gerekli altyapı çalışmaları tamamlandıktan sonra 1963 yılında Tokat'ta Türkiye'nin ilk şişelenmiş pastörize taze meyve suyu satışa sunuldu.¹⁸³

Başlangıçta DİMES markasıyla üzüm, elma, vişne, şeftali, kayısı, karadut, portakal, kırmızı erik, kızılıçık, limon vb. gibi on dört farklı meyveden meyve suyu üretimi gerçekleştirildi. Bir müddet sonra buna kuşburnu da eklendi. Başlangıçta üretilen meyve sularının dağıtımı için at arabası kullanılıyor iken satışlar arttığı için motorlu taşıtlar kullanılmaya başlandı. Zamanla bu meyve sularının dağıtımı merkezle sınırlı

¹⁸⁰ Akman, *a.g.e.*, s. 71-77; Diren Şaraplarının aldığı ödüller için ayrıca bakınız: Yusuf Yakupoğlu vd. *Tokat İl Yıllığı- 1967*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1968, s. 47.

¹⁸¹ “Şarap Yarışması Sonuçlandı”, *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1988, s. 13.

¹⁸² *Yeni Efeler: Ege'den İnavasyon ve Girişimcilik Dersleri*, Ed: Melih Arat, Optimist Yayınları, İstanbul 2016, s.49.

¹⁸³ Akman, *a.g.e.*, s. 77-80.

kalmayıp Erbaa, Niksar, Turhal ve Taşova gibi ilçelere yayıldı. Bunu zamanla diğer iller de izledi. Bir yandan meyve suyu üretiminde kapasite artırımına gidilirken diğer yandan da Vadi, Dörtal, Karmen marka beyaz şaraplar katıldığı her yarışmadan ödüllerle dönüyorlardı. Diren Şarapları, yarı otomatik sisteme geçince Karmen'in kırmızı çeşidi de üretildi. Böylece kırmızı şarap üretimi de elde edilmiş oldu. Bunu için Vasfi Diren, Elazığ'dan boğazkere ve öküzgözü üzümlerini Tokat'a getirerek işlendikten sonra kırmızı Karmen'i üretti.¹⁸⁴

Diren Şarapları daha sonraki yıllarda adını sıkça duyurmaya ve pek çok başarı elde etmeye devam etti. Nitekim Diren Şarapları, 1966 yılında Manisa'da düzenlenen Türkiye Şarapçılık Müsabakası'nda üç gümüş ve bir altın madalya daha kazanmıştı. 1969 yılına gelindiğinde, *Concours Internation Des Vins A Budapest* yarışmasına 5 çeşit şarabıyla katılan Diren Şarapçılık 5 gümüş madalya 1970 yılında Tekirdağ'da düzenlenen Türkiye Şarapçılık Müsabakası'nda bir gümüş, bir bronz, iki altın madalya daha kazanmıştı.¹⁸⁵ Türkiye'nin ilk ve tek mahlep şarabını keşfettiler. İtalya'dan kurutulmuş kokulu otlar getirilerek yapılıyordu. 1962-1963 yıllarında Tokat'ın dağlarında doğal olarak yetişen mahlepten şarap yapılabileceği keşfedilerek mahlep şarabı üretimine başlandı.¹⁸⁶ Bugün de Türkiye'de mahlepten şarap üreten tek işletme DİMES'tir.¹⁸⁷ DİMES şarapları bir müddet sonra yurt dışına da satılmaya başlandı. 1980'li yıllarda DİMES'in ürettiği *Karmen* İngiliz basınına haber oldu ve Londra Kraliyet Sarayı'na giren ilk Türk şarabı unvanını kazandı.¹⁸⁸

Meyve sularında hiçbir koruyucu katkı maddesi kullanmayan DİMES, Kurucusu Mustafa Vasfi Diren'in "*Soframıza koymayacağımız meyveyi işlemeyiz ve kendi çocuğumuza içirmeyeceğimiz meyve suyunu üretmeyiz*" anlayışıyla kısa sürede sektörün en önemli üreticilerinden biri haline geldi.¹⁸⁹ Meyve suyu üretiminde ürün çeşitliliğini

¹⁸⁴ *Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat 1973 İl Yıllığı*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Ltd. Şirketi Matbaası OFSET Tesisleri, Ankara 1973, s. 328; Akman, a.g.e., s. 85-88.

¹⁸⁵ *Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat 1973 İl Yıllığı*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Ltd. Şirketi Matbaası OFSET Tesisleri, Ankara 1973, s. 328.

¹⁸⁶ Akman, a.g.e., s. 161-162-163.

¹⁸⁷ M. Darıcı, Z.D. Çelik, T. Cabanoğlu, "Mahlep Şarabının Aroma Maddelerinin Belirlenmesi", *Gıda*, 41 (2), 2006, s. 108.

¹⁸⁸ Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

¹⁸⁹ Muharrem Yılmaz, "Dimes'te Sitrik Asit Yok", *Gıda Teknolojisi and Technology in Turkey*, S.4, Nisan 2005, sayfa no yok.

de artıran karışık meyve nektarı da üretmeye başladı.¹⁹⁰ Vasfi Diren'in oğlu Ali Rıza Diren, DİMES meyve sularının daha ilk üretim aşamasında Almanya ziyareti sonrasında cam şişe yerine karton kutuda meyve sularının dağıtılmasının maliyet açısından daha iyi olacağını düşündü. Lakin gerekli depozito sağlanamadığı için bunu 1990'da gerçekleştirebildi.¹⁹¹ Bölgedeki domateslerden yararlanmak için salça üretilmeye başlandı. Büyük kapasitede salça üreten markalarla rekabet edilemedi. Bölgede de domates üretimi azalınca üretim serüveni iki üç yıl içinde bitti.¹⁹²

DİMES'in kurucusu Mustafa Vasfi Diren 1977'de yılında İzmir Kemalpaşa'dan 100 dönümlük bir arsa alarak buraya fabrika kurmak istedi.¹⁹³ Lakin Vasfi Diren ile arkadaş olan dönemin Tokat Valisi Recep Yazıcıoğlu onu bu fikrinden vazgeçirdi ve 1987'de Tokat'a modern bir fabrika yapıldı. Tokat'taki bu fabrikanın devreye girmesiyle meyve suyu üretiminde ve dolumu konusunda tam otomasyona sahip işletme kurulmuş oldu.¹⁹⁴ Bu sayede DİMES, 1992-1997 yılları arasında cirosunu 11 kat büyütürken Türkiye'nin en büyük meyve suyu üreticilerinden biri oldu. Gerek üretim ve gerekse ulaşım imkânlarının kısıtlılığı nedeniyle DİMES'in yöneticileri Tokat'ın dışında da yatırım yapma kararı alındı. Böylece DİMES'in İzmir Kemalpaşa'daki fabrikasının inşaatı 1999'da başladı ve bir yıl sonra tamamlandı. İzmir fabrikasının açılmış olması dış pazarlara erişimi kolaylaştırdı ve Balkan ülkelerinden Avrupa pazarına, Afrika ülkelerinden Ortadoğu'ya, Uzakdoğu'dan Amerika'ya kadar pek çok ülkeye ihracat yapılmaya başlandı. Söz konusu fabrika son sistem teknolojiyle ve daha büyük bir kapasiteyle üretim yaptığı gibi hem süt hem de meyve işleme tesisine sahiptir. 2007 yılında ise Aydın Sultanhisar'da yeni bir fabrika açılarak meyve işleme tesisleri bu yeni fabrikaya taşındı. Böylece DİMES fabrika sayısını biri Tokat'ta olmak üzere üçe çıkardı.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Ümit Ersoy, "Dimes'ten Yepyeni Bir Lezzet", *Gıda Teknolojisi and Technology in Turkey*, S.5, Eylül 2001, sayfa no yok.

¹⁹¹ Akman, a.g.e., s. 161-163.

¹⁹² Akman, a.g.e., s. 164-166.

¹⁹³ Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

¹⁹⁴ *Yeni Efeler...*, s.51; Akman, a.g.e., s. 164-165-166.

¹⁹⁵ Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

3.3.DİMES'in Şarap ve Meyve Suyu Üretimi Dışında Faaliyet Gösterdiği Diğer Alanlar

Tokat'ın yerel bir işletmesi olarak kurulan DİMES, haliyle hammadde ve pazar imkânlarını dikkate alarak daha çok Tokat ve çevresinde yetişen meyveleri meyve suyu ve şaraba dönüştürerek işe başladı. Bununla birlikte kısa süre içerisinde farklı alanlarda da faaliyet göstermeye başladı.

Mustafa Vasfi Diren, ülkenin tarıma dayalı sanayi ile kalkınabileceğine inanıyordu. DİMES, kurucusunun vizyonu doğrultusunda 1995'te Orta Karadeniz bölgesinde kaybolmaya yüz tutmuş süt hayvancılığının yeniden kalkındırılması ve köyden kente göçün önlenmesi amacıyla süt işleme ve dolum tesislerini yatırım programına aldı. Tokat'tan alabildikleri süt ancak 5 ton iken işletmenin kapasitesi 50 tondur. Geri kalan süt ise çevre illerden temin edilmekteydi. DİMES'in Tokat'ta süt üretmeye başlaması ve süt hayvancılığını desteklemesi sayesinde üretilen süt miktarı zamanla yüzlerce tona ulaştı.¹⁹⁶

2003 yılında mülkiyeti Tarım Bakanlığına ait olan Tokat'ın Turhal ilçesindeki 5415 dekarlık arazi üzerine kurulu Kazova Tarım İşletmesini hakim ortak konumunda, yüzde 25 Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) iştirakiyle “Kazova Vasfi Diren Tarım İşletmesi” adı altında 30 yıllığına kiralayarak bu alanda kamu ve özel sektör iş birliğini gerçekleştiren ilk kuruluş oldu. Kazova Vasfi Diren Tarım İşletmesinde yem bitkileri, suni tohumlama, damızlık süt sığırcılığı, veterinerlik ve çiftçi eğitim programlarının gerçekleştirilmesinin yanı sıra sertifikalı-aşılı meyve fidancılığı konusunda faaliyetler sürdürülmektedir.¹⁹⁷

Birçok alanda yeniliklere imza atan DİMES'in bu çalışmaları sadece üretim ve ürünlerle ilgili değildir. Üretim lojistiği bakımından dünyada öncülük yaptığı sistemler söz konusudur. Her konudaki verimlilik arayışları DİMES'i en yüksek verimliliği sağlayacak sistem ve makineleri tasarlamaya itmiş böylece kısa adı DİMAK olan Diren Makine ve Sanayi A.Ş. kurulmuştur. 1980'lerde kurulan bu şirket sayesinde DİMES bir

¹⁹⁶ *Yeni Efeler...*, s.59-61.

¹⁹⁷ *Yeni Efeler...*, s.62.

yandan kendi şarap ve meyve suyu üretiminde kullandığı makineleri tasarlayıp üretirken diğer yandan satışını da yaparak bundan kâr sağlamayı başarmıştır.¹⁹⁸

Gıda ve makine üretimi konusunda oldukça başarılı çalışmalar yürüten Mustafa Vasfi Diren ve DİMES kuruluş yıllarından itibaren Tokat'ın kalkınması ve Tokatlılara yeni istihdam sahaları oluşturulabilmek için de çaba harcadı. Bu doğrultuda Tokat'ın halıcılık için güçlü bir potansiyele sahip olduğunu düşünen Vasfi Diren halı dokuma kursları açarak onlarca dokuma tezgâhı kurdu.¹⁹⁹ Ayrıca 1987'de Tokat'ta ipekböcekçiliğini de başlattı.²⁰⁰

DİMES, yurt içindeki yatırımlarla da sınırlı kalmadı. Yurtdışındaki ilk tesis yatırımı olan DİMES Azerbaycan Fabrikası faaliyete geçerek, bölge ülkelerine sevkiyat başladı. Şirket, 2008 yılının temmuz ayında açıklanan İstanbul Sanayi Odası (İSO) verilerine göre, 500 sanayi devi sıralamasında 238. Sıraya yükseldi. Aynı yıl, Tüketici Diyalog Derneği tarafından hijyen ve kalite alanında Tüketici Ödülü'ne layık görüldü.²⁰¹

3.4. DİMES'in İdari Yapılanması: Aile Şirketinden Holdinge

Mustafa Vasfi Diren, 1958 yılında ilk olarak evinin bahçesinde şarap üretmeye başlamasından itibaren bir aile şirketi kurmayı hedeflemişti. Çocuklarının eğitimini de yaptığı ve yapmayı düşündüğü iş sahalarında almasını sağladı. Sekiz çocuğundan altısını üniversitede okutan Diren, onların mesleklerine de kendisi karar verdi. Nitekim oğlu Orhan'ı şarapçılık mühendisliği öğrenimi için Fransa'ya, diğer oğlu Ali Rıza'yı ise içecek teknolojilerinde uzmanlaşması için Almanya'ya gönderdi. Ayrıca büyük kızı Meral'e finans okumasını, küçük kızı Nihal'in de gıda mühendisi olmasını öğütledi.²⁰²

Mustafa Vasfi Diren, çocuklarını en başından itibaren şirketin hem çalışanı hem de yönetici olarak yetiştirmeye çalıştı. Bu doğrultuda henüz vefatından 6 yıl önce, henüz 60 yaşında iken işleri, o dönem 22 yaşında olan, oğlu Orhan Ziya Diren'e devretti. Şu anda yönetim kurulu üyesi olan Orhan Ziya Diren, 20 senenin sonunda başkanlığı en küçük kardeşi Erol Diren'e bıraktı. Hâlihazırda yönetim kurulu başkanı unvanını taşıyan

¹⁹⁸Yeni Efeler... , s.65.

¹⁹⁹ Mehmet Emin Ulu, *Alperenler Cenneti Tokat*, Acar Matbaacılık A.Ş., Grafik-Tasarım-Baskı, İstanbul 2004, s. 443-444.

²⁰⁰Vasfi Diren Anı Defteri, Prof. Dr. Tamer Müftüoğlu, 21 Mart 1987.

²⁰¹Akman, a.g.e., , s. 186-191-193-194.

²⁰²Eyyüp Karagüllü, a.g.m, s.20; Ümit Ersoy, "Bilimsel Şarapçılıktan, Her Türlü İçeceğe Kadar İddialıyız", *Gıda Teknolojisi Food Technology in Turkey*, S. .5, Eylül 2001, s. 48-50.

Erol Diren de 55 yaşında operasyonu yeğeni Ozan Diren'e devretti. Henüz 23 yaşındayken, 1997 yılında DİMES'in pazarlama ve satış şirketinin kuruluşunda rol alan Ozan Diren, 2011 yılından beri de DİMES'in genel müdürlüğünü üstlenmiştir.²⁰³

Yönetim kurulu üyesi ve üçüncü kardeş Orhan Ziya Diren de dâhil olmak üzere DİMES'de ikinci nesil hala işin içindedir. *“Genelde son ana kadar kurucu çalışıyor dolayısıyla bir sonraki nesil işe hiç hazırlanamıyor. İşler kucağına kalınca da şansı yaver giderse toparlıyor aksi takdirde şirket zora giriyor”* diye açıklıyor DİMES'in günümüzdeki CEO'su Ozan Diren bu yaklaşımı.²⁰⁴

DİMES'te 1990'ların ikinci yarısından itibaren İnci Holding ve Koç Grubu'ndan da profesyonel yardım alınarak kurumsallaşma çalışmaları başladı. Bu doğrultuda ailede her kesimi temsil eden üyelere oluşan bir komisyon kuruldu. Söz konusu komisyon aile içindeki problemlerin nasıl çözüleceğini ve yeni neslin şirkete nasıl uyum sağlayacağını maddeler halinde karar bağladı. Ayrıca kurumsallaşma çalışmaları doğrultusunda şirket içinde filen çalışan aile bireylerinin görev tanımları, yetki ve sorumluluk alanları tespit edildi.²⁰⁵

Aile şirketi olmanın sıkıntılarından bahseden Ozan Diren şirketin profesyonelleşme kararı aldığını belirterek bu süreci şu şekilde anlatmaktadır:

“1996 yılındaki yapıda 4 patron ve işçiler var, ara kademe hiç yok. Toplam kalite yönetiminin şirkete adapte edilmesi ile süreç başladı. Bir çalışanın başka bir çalışandan talimat alabilmesinin nasıl olacağını anlayamıyordu kimse, hiç böyle bir şey yaşanmamıştı Dimes'te... Ailenin entegrasyonu her aile şirketinde potansiyel sorun. Birçok aile şirketinin 3'üncü nesilde sıkıntıya girmesinde en önemli etken bu. Biz de bir araştırma yapmaya karar verdik.” Çıkan araştırma sonuçlarına göre aile şirketlerinin sadece yüzde 4.5'i 3'üncü nesilde ayakta kalabiliyor. “Bu şirket benim dönemimde batsın istemem açıkçası. Bu nedenle 13 yaşından büyük tüm aile bireylerine bir eğitim aldirmaya karar verdik” diyor Diren. Gelin, damat, çocuklar, yaklaşık

²⁰³ <https://www.dunya.com/sirketler/3uncu-kusak-dimese-gelen-teklifleri-bakmadan-reddediyor-haberi-237487> (Erişim Tarihi: 05.02.2020) ;Eyyüp Karagüllü, “a.g.m, s.20.

²⁰⁴ Eyyüp Karagüllü, “a.g.m, s.20;

²⁰⁵ *Yeni Efeler...* , s.64.

*50 kişi almış bu eğitimi ve bir aile anayasası hazırlanmış. Anayasanın maddelerinden biri, aileden bir kişinin en az 3 yıl ilişkili başka bir şirkette çalışması zorunluluğu. Temel felsefe hiçbir çalışanın hiçbir aile üyesine doğrudan rakip olmaması. “Aile bu temel kurallarda anlaşınca sonrası kolay oldu”.*²⁰⁶

Küçük bir aile işletmesi olarak kurulan DİMES A.Ş.’nin bünyesinde günümüzde altı şirket bulunmaktadır. Bunlar: DİMES Gıda, Kazova Vasfi Diren Tarım İşletmesi, Nobel Pazarlama A.Ş., Cihan Nakliyat ve Diren Makine A.Ş. (DİMAK)’dır.²⁰⁷ Daha önce hisselerinin tamamı aile üyelerine ait olan DİMES, 2000 yılında halka açılarak hisselerinin yüzde onunu satışa çıkarmıştır.²⁰⁸

²⁰⁶ <https://www.dunya.com/sirketler/3uncu-kusak-dimese-gelen-teklifleri-bakmadan-reddediyor-haberi-237487> (Erişim Tarihi: 05.02.2020)

²⁰⁷ Hamdi Ertürk, “Türkiye’nin İlk Meyve Suyu Üreticisi Ülkemizin Medar-ı İftiharı DİMES A.Ş., Tokat, 4 Ocak 2018, s.2.

²⁰⁸ “Dimes Gıda Halka Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 2000, s. 12; “Dimes Meyve Suları Borsaya Hazırlanıyor”, *Milliyet*, 1 Ağustos 2000, s.8.

BÖLÜM 4

4.DİMES'İN TOKAT VE ÜLKE EKONOMİSİNE KATKILARI

4.1.DİMES'in Tokat ve Ülke Ekonomisine Katkısı

Tarımın bütün toplumlar için en hayati ekonomik faaliyet alanı olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, insanların en temel sorunu olan beslenme ihtiyacını doğrudan karşılayan sektör olması; ikincisi ise, çağımızda her toplum için zorunlu bir amaç haline gelen ekonomik kalkınmayı sürükleyici kaynakları sağlamasıdır. Diğer taraftan tarım sektörü, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına bağlı olarak en önemli döviz kaynağını oluşturması, gıda maddeleri ithaline gidebilecek dövizlerden tasarruf sağlaması, önemli bir istihdam alanı teşkil etmesi gibi sebeplerden dolayı hayati öneme sahip ekonomik bir sektördür.²⁰⁹ Bu doğrultuda erken Cumhuriyet yıllarında da tarım daima sanayi ile birlikte düşünülmüş kurulan büyük sanayi işletmelerinde ham maddesi ülke içerisinde yetişen ürünlerin işlenmesi esas alınmıştır. Anadolu'nun farklı şehirlerine inşa edilen şeker, un, tütün ve basma fabrikaları bu anlayışın örnekleri olarak kabul edilebilir. Devletçi ekonominin benimsendiği dönemde devlet teşebbüsüyle gerçekleştirilen bu büyük tarıma dayalı sanayi işletmeleri daha sonra özel teşebbüs tarafından yapılacak olanlar için de örnek teşkil etmiştir. Nitekim Mustafa Vasfi Diren de kurduğu ve birçok alanda ilklere imza atan tarıma dayalı sanayi işletmelerinde Mustafa Kemal Atatürk döneminde yapılanları örnek aldığını belirtmiştir.

Doğduğu toprakların yani Tokat'ın tarıma dayalı sanayi üretimi açısından potansiyelinin farkında olan Mustafa Vasfi Diren'in ilk olarak 1958'de kurduğu Diren Şarapları'ndan vefatına kadar kurduğu bütün işletmelerle hem Tokat, hem de ülke tarım ve ekonomisine büyük katkı sağlamıştır. Onun vefatından sonra İzmir ve Aydın'a da fabrikalar kuran ve şirketin başına geçen çocukları ve torunları ise DİMES'i önce faaliyet gösterdiği alanlarda piyasanın önde gelen üreticilerinden birine dönüştürmüş daha sonra da bir dünya markası haline getirmiştir.

Mustafa Vasfi Diren'in oğlu ve DİMES Yönetim Kurulu Üyesi Ali Rıza Diren DİMES'in Tokat'ın ve ülkenin tarım ve ekonomisine katkısını şu sözlerle özetlemektedir:

²⁰⁹ Cahit Aydemir, Murat Pıçak, "Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri", *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.10, 2008, S.130.

“... Öncelikle hem Tokat tarımına büyük katkı sağlıyoruz hem de ülke tarımına. Bir yandan istihdam yaratırken diğer yandan da kendi öz kaynaklarımızla üretim yapıyoruz. Bağcılığın gelişmesine katkı sağlıyoruz. Meyveciliğin gelişmesine katkı sağlıyoruz. Turhal’da Kazova Tarım İşletmesi var. Orayı devletle ortak çalıştırıyoruz. Orda meyve fidanı üretiyoruz. Süt hayvancılığı yapıyoruz. Oraya örnek bir tarım işletmesi kurduk. Hem meyvecilik tarımı hem yem üretimi hem hayvancılık açılarından da bölgeye örnek bir tesis yaratmış olduk. Köylerin daha modern bir tarım yapması için. Daha verimli randımanlı işler yapması için. Aynı zamanda örnek çalışma gösteriyoruz.”²¹⁰

Yukarıda DİMES’in şarap ve meyve suyu üretimi ve bunun tarihçesine detaylı yer verildiği için söz konusu üretim burada tekrarlamamın gerekli olmadığı kanaatindeyiz. Bununla birlikte DİMES’in 2000’li yılların başından itibaren yurtdışına ihracat yapması 1980’lerden beri cari açık sorunu yaşayan Türkiye ekonomisi için oldukça önemlidir. Zira bu ihracat neticesinde ülkeye ciddi bir döviz girdisi sağlanmaktadır. Türkiye’nin meyve suyu ihracatı 1970 yılında 6 ton gibi sembolik bir miktarla başlamış, gelişen meyve suyu pazarıyla beraber 2000’li yılların başından 2008 yılına kadar olan dönemde değer olarak istikrarlı büyümesini sürdürerek 160 Milyon dolara ulaşmıştır.²¹¹ DİMES’in ilk olduğu gibi öncülük de ettiği meyve suyu sanayisinin önünde çok büyük ihracat potansiyeli yatmaktadır. Türkiye’deki meyve suyu üreticileri, uluslararası ticarete rekabet edebilmelerinin önünde yer alan yapısal ve girdi maliyetleri gibi birçok engelle mücadele etmektedir. Ancak buna rağmen, 2008-2009 ekonomik kriz dönemi dışında, 2000’li yılların başından itibaren ihracatını sürekli arttırmıştır. Meyve suyu sanayi her zaman dış ticaret fazlası vermektedir ve ilerideki dönemde de dış ticaret dengesinin ihracat lehine gelişmesi beklenmektedir. Son beş yıllık dönemde Türkiye

²¹⁰ Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

²¹¹ https://www.meyed.org.tr/files/bilgi_merkezi/sektorel_veriler/meyve_suyu_sektoru_raporu_2011.pdf
(Erişim Tarihi: 08.04.2020)

meyve suyu sanayinin dış ticaret fazlası % 88 oranında artarak 150,5 milyon dolara ulaşmıştır.²¹² Bunda ise en büyük pay şüphesiz DİMES'indir.

Pazarlama işini kendi bünyesinde 1997'de kurduğu Nobel Pazarlama A.Ş. üzerinden yürüten DİMES, 2000 yılında birkaç ülkeye 200 bin dolar değerinde meyve suyu ihraç edebilmişken 2012 yılına gelindiğinde "Made in Turkey" damgalı meyve suyu ihracatının yüzde 65'ini gerçekleştirmiştir. DİMES, yine 1917 yılında 112 ülkeye kendi markasıyla 30 milyon liralık ürün ihraç etmiş ve iç ve dış pazarlarda toplamda 395 milyon liralık ciro yapmıştır. İhracat bölgeleri olarak 112 ülkeye (Avrupa Etnik Pazarı, Avrupa Ulusal Pazarı); Amerika Bölgesi; Afrika Bölgesi (Kuzey Afrika, Batı Afrika, Doğu Afrika); Körfez ve Ortadoğu Bölgesi; Yakındoğu Bölgesi; Uzakdoğu ve Denizaşırı Ülkeler, Rusya- Kafkas-Orta Asya Bölgeleri ve Serbest Bölgeler olmak üzere sekize ayıran DİMES, ihracat alanında gösterdiği başarılarla 2004 yılında "İhracatın Yıldızı" ödülünü almıştır.²¹³

Türkiye'de her yıl yüzde 90'ı aşan oranda ihracat fazlası veren Meyve suyu sektörü, yaklaşık 1 milyon tarım emekçisine doğrudan istihdam sağlamaktadır. Hammaddesi yerli olan ve ithalatı yok denecek kadar düşük olan söz konusu sektöre destek olmayı önceliği olarak belirleyen DİMES, bu bağlamda üretime, Ar-Ge'ye ve pazarlamaya sürekli olarak yatırım yaparak başarılı bir rol model sunmaktadır.²¹⁴

DİMES sadece gıda ürünleriyle değil aynı zamanda ürettiği gıda sektörü makineleriyle de ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. DİMES 1964'te meyve sularını Almanya'dan ithal ettiği makinelerle gerçekleştirmekteydi. Bu şirket açısından maliyetli olduğu gibi yurtdışına döviz çıkışına da sebep olmaktaydı. Bu doğrultuda kendi makinelerini kendisi üretmek isteyen DİMES, 2000'li yıllarda İzmir Organize Sanayi Bölgesi'nde kendi makine şirketi olan Diren Makine Ar-Ge Şirketini (DİMAK) kurdu. Söz konusu şirket günümüzde ambarlama ve ambar yönetim sistemleri, gıda imalat makineleri, gıda proses yardımcı ekipmanları ve lojistik operasyon makine ve ekipmanları alanlarında faaliyet göstermektedir. Söz konusu şirket DİMES'in ihtiyaç duyduğu makine ve ekipmanları ürettiği gibi aynı alanda faaliyet gösteren diğer

²¹² https://www.meyed.org.tr/files/bilgi_merkezi/sektorel_veriler/meyve_suyu_sektoru_raporu_2011.pdf
(Erişim Tarihi: 08.04.2020)

²¹³ Ertürk, a.g.m. , s.2.

²¹⁴ <https://www.dunya.com/kose-yazisi/yerli-ve-milli-meyve-suyu-pazari-bir-milyon-tarim-iscisine-istihdam-sagliyor/424712>

firmaların da ihtiyaçlarını karşılamaktadır.²¹⁵ Bu sayede özellikle meyve suyu üretimi ve ambalajlanmasında yüzde yüze yakın milli kaynaklar kullanılabilmektedir.

İlk olarak tamamıyla kendi sermayesi olan 18 bin lira gibi az bir sermaye ile 1958’de şarap üretimine başlayan Mustafa Vasfi Diren, 1963’te üretmeye başladığı DİMES meyve suları ile de bir ilki başarmıştı. Yukarıda da belirtildiği üzere Diren’in meyve suyu üretimine başlamasında belirleyici olan Tokatlı meyve üreticilerinin ürünlerinin önemli bir kısmının heba olmasıydı. Bu doğrultuda DİMES’in kurulmasıyla tonlarca meyve çöpe gitmekten kurtarılacak Tokat ve ülke ekonomisine yüksek katma değerle kazandırıldı.

1963 yılında şarap ve meyve suyu üretimi yapan Vasfi Diren’in Tokat’ın iktisadi açıdan kalkındırılabilmesi için kendine öncelikli iki hedef belirlemişti. Bunlar halıcılık ve ipek böcekçiliği idi. Bu doğrultuda 1963 yılında hali tezgâhları satın alarak Diren Şarapları Halıcılık Kursu’nu açtı. Bunun için Kayseri’den yün iplikler de getirerek işin başına kızı Nihal Diren’i geçirdi. Başlangıçta 18 işçi kız söz konusu tezgâhlarda halı dokumaya başladı. Diren’in halı dokumacılığı yoluyla hem kadınlar için istihdam oluşturma hem de Tokat ekonomisine girdi sağlama projesi dönemin Tokat Valisi Yusuf Yakupoğlu’nun da dikkatini çekti ve böylece Halıcılık Okulu açıldı. Tokat’ta gerek ilçelerde ve gerekse köylerde 40 bin halı tezgâhı kuruldu. Bilhassa kırsalda oluşturulan bu yeni istihdam sahası köyden kente göçün azaltılmasına da katkı sağladı.²¹⁶

Vasfi Diren, Diren Şarapları Halıcılık Kursu başarılı olunca ipek böcekçiliği için dut yapraklarıyla ipek böceği yetiştirmeye başladı. 1984-1989 yılları arasında Tokat Valisi olan Recep Yazıcıoğlu’nun da bu projeyi desteklemesiyle kısa sürede önemli gelişmeler sağlandı. Fakat Vali Yazıcıoğlu’nun Aydın’a atanmasının ardından yeni valinin projeye sahip çıkmaması nedeniyle istenilen başarı elde edilemedi.²¹⁷

4.2. DİMES’in İstihdam’a Katkısı

İşgücü piyasalarının önemli göstergelerinden biri olan istihdam, dar anlamda, emek faktörünün üretim sürecine dahil edilmesi iken geniş anlamda, tüm üretim

²¹⁵ <http://www.direnmakina.com.tr/hakkimizda.aspx> (Erişim Tarihi: 03.04.2020);
http://www.usiad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=490:dmes-genel-mueduerue-ozan-dren-ekonominin-geliimi-cin-tuerk-tarm-desteklenmeli (Erişim Tarihi: 03.04.2020)

²¹⁶ Akman, *a.g.e.*, s. 138-139.

²¹⁷ *A.g.e.*, s. 139.

faktörlerinin üretim sürecine katılması anlamına gelmektedir. Çalışanlar açısından, herhangi bir işte ücret, maaş vb. karşılığı işgücünün o işverenin işine tahsis edilmesi; işverenler açısından ise bir bedel karşılığı çalışana çalışma imkânı sağlanması istihdam olgusuna işaret etmektedir. Kısaca, istihdam ve işsizlik, aynı gerçeğin iki farklı fakat birbirini tamamlayan ayrılmaz parçalarıdır.²¹⁸ Tarımsal üretim yöntemlerindeki gelişmeler, sonuçta tarım nüfusunun gelirini ve işgücü verimliliğini artırmaktadır. Tarım kesimindeki nüfusun gelirinin artması sanayi ürünlerine ek talep meydana getirmektedir. Ayrıca tarımsal faaliyetlerde modern üretim yöntemleri kullanıldıkça artan işgücü verimliliği tarımsal istihdamı azaltmaktadır. Bundan dolayı, tarım sektöründe oluşan gizli işsizlik sanayi kesimine ucuz işgücü olarak dönmektedir. Tarımsal gelişmeler sanayi ürünlerine olan talebi artırırken, aynı zamanda sanayi sektörüne yönelik hammadde arzını artırmaktadır. Sanayi sektörü, bir taraftan tarımsal ürünleri girdi olarak kullanırken, diğer taraftan da tarım sektörüne girdi sağlamaktadır. Görülüyor ki, tarım ve sanayi sektörlerini rakip olarak değil, birbirlerini tamamlayıcı ve destekleyici sektörler olarak ele almak gerekir.²¹⁹

Türkiye, 1960’lardan beri hemen her dönem görülen yüksek işsizlik oranlarıyla mücadele etmek zorunda kalan bir ülkedir. Özellikle 1980’lerden sonra, küreselleşme ve teknolojik ilerleme nedeniyle artmaya başlayan işsizlik, 1990’larda evrensel ölçülere göre yüksek sayılan düzeylere ulaşmıştır. 2001 kriziyle birlikte, işsizlik daha da derinleşmiştir.²²⁰ Hem sosyal hem de ekonomik olarak ciddi bir sorun olan işsizlikten Tokat da nasibini almıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Tokat’ta Turhal Şeker Fabrikası ve merkezdeki TEKEL Sigara Fabrikası gibi devlet işletmeleri kurulsa da bunlar Tokat’ın işsizlik sorununa çare olmamıştır. Bir tarım şehri olan Tokat’ta köyden kente göçün arttığı 1950’lerden sonra işsizlik daha da artmıştır. Çocukluğu ve gençliği babasına ait olan tarlalarda çalışmakla geçen Mustafa Vasfi Diren, Tokat’ın ancak tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi yoluyla kalkındırılabilceğini düşünerek en başından itibaren yatırımlarını bu alana yöneltmiştir.²²¹

²¹⁸ Sema Ay, “Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yönetim ve Ekonomi*, C.9, S.2, 2012, s. 322.

²¹⁹ Cahit Aydemir, Murat Pıçak, “Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri”, *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.10, 2008, S.130-131.

²²⁰ Ay, a.g.m., s.322.

²²¹ Orhan Ziya Diren ile yapılan 01.05.2020 tarihli mülakat; Ali Rıza Diren ile yapılan 20.03.2020 tarihli mülakat.

Bir evin bahçesinde ve tamamen ailenin öz sermayesiyle 1958’de kurulan Diren Şarapları’nın üretiminde başlangıçta sadece bir işçi çalıştırılmış, iş gücünün geri kalanını aile bireyleri sağlamıştır. İki yıl sonra işçi sayısı 10-11’e çıkmış, daha sonra 1963’te DİMES meyve sularını da üretmeye başlayan Diren, işçi sayısını 30-40 kişiye çıkarmıştır. Bununla birlikte bu yıllarda Mustafa Vasfi Diren’nin açtığı halıcılık kursları sayesinde onlarca kadın iş yaşamına katılarak aile ekonomisine katkı sağlayabilecekleri bir zanaat öğrenmişlerdir.²²²

DİMES’te 1975 yılına gelinceye kadar üretim tamamen kas gücüyle yapılmış otomasyona ancak bu yılda geçilebilmiştir. DİMES’te üretim kapasitesi arttıkça istihdam edilen işçi sayısı da arttı. Bu doğrultuda 1980’de 45’e, 1986’da ise 57’ye çıktı. İstihdam açısından asıl ivmelenme ise 1987’de Tokat’ta modern üretim ve şişeleme tesisinin açılmasıyla yaşandı ve 1990’da istihdam edilen işçi sayısı 100’ün üzerine çıktı.²²³

2000 yılında İzmir’de açılan DİMES’in yeni fabrikasında 60 kişi istihdam edilirken Tokat’taki fabrikada söz konusu tarihte 200 kişi çalışmaktaydı.²²⁴ Aydın’daki fabrikanın da açılmasıyla istihdam edilen kişi sayısı günümüzde 800-900’e meyve sezonlarında ise 1000-1200’e çıkmaktadır. Bunlardan yaklaşık 80-100 kadarı ise “beyaz yakalı” olarak tarif edilen ve çoğu mühendis olan üniversite mezunlarıdır.²²⁵ Bunların yanı sıra Kazova Vasfi Diren Tarım İşletmesinde de 60 kişi istihdam edildiği gibi yılda 250 bin bağ fidanı üretilerek bölge ve ülke çiftçisine dağıtılmaktadır.

Doğrudan istihdam personelin yanı sıra DİMES, günümüzde yaklaşık 60 bin civarında meyve ve süt üreticisi aileye bir şekilde ödeme yapmaktadır. Her ailenin ortalama dört kişiden oluştuğu kabul edilirse DİMES’in, 250 bin kişinin hayatına doğrudan katkı bulunduğunu söylemek abartılı olmaz.²²⁶

²²² “Dimes Gıda Halka Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 2000, s. 12.

²²³ “Dimes Gıda Halka Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 2000, s. 12.

²²⁴ “Dimes Gıda Halka Açılıyor”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 2000, s. 12.

²²⁵ Orhan Ziya Diren ile yapılan 01.05.2020 tarihli mülakat.

²²⁶ Ertürk, *a.g.m.*, s.2.

SONUÇ

Hammadde olarak tarım ürünlerini kullanıp işledikten sonra mamul madde üreten sanayi dalı olarak tanımlanan tarıma dayalı sanayi, tarım ile sanayi sektörünün karşılıklı etkileşiminin gerçekleştiği ve bütünleşmesinin gerekli olduğu bir sanayi dalıdır. Bilhassa Türkiye gibi yüksek tarımsal potansiyele sahip olup aynı zamanda ivedilikle sanayileşmek isteyen ülkeler için bu sektör hayati öneme sahiptir. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra hükümetler, bu sanayi dalının geliştirilmesine önem vermişler ve birçok işletmeyi ülke ekonomisine kazandırmışlardır. Özellikle nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda yaşadığı Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) son derece gerçekçi bir yaklaşımla, tarıma dayalı sanayi politikası oluşturulmuş ve böylece acil kalkınma süreci başlatılmıştır. Bu sayede başta dokuma ve şeker sanayi olmak üzere, tarımla ilişkili yatırımlar yoluyla ekonomi giderek büyümüş ve ülkenin bu alanlardaki dışa bağımlılığı asgari seviyeye indirilmiştir. Lakin daha sonraki dönemlerde kamunun tarıma dayalı sanayi alanında gerçekleştirdiği yatırımlar nispeten azalmaya başladıysa da özel sektörde ciddi atılımlar gerçekleşmiştir. Bu atılımlardan biri de DİMES (Dimes Gıda Sanayi Anonim Şirketi)'in kurulmasıdır.

Oldukça ileri görüşlü ve eğitime önem veren bir kişiliğe sahip olan Mustafa Vasfi Diren, doğduğu toprakların yani Tokat'ın, tarıma dayalı sanayi üretimi açısından potansiyelinin farkındaydı. Çocukluğundan itibaren tarımla iç içe olan ve Bursa Ziraat Mektebini bitiren Diren, Tokat'ın ancak ham maddesi Tokat'ta yetişen tarım ürünlerinin işlenmesiyle mümkün olacağını düşünüyordu. Bu nedenle işe Tokat'ta üretilen üzümlerden evinin bodrumunda şarap üretmekle başladı. Onun 1958'de tamamen kendi öz sermayesiyle kurduğu Diren Şarapları kısa sürede Türkiye'nin en önemli şarap markalarından biri haline geldi.

Tokat'taki üretim fazlası meyveleri de değerlendirmek isteyen Mustafa Vasfi Diren, 1963 yılında Türkiye'de ilk defa meyve suyu üretimini gerçekleştirerek, daha sonradan ihracatı yüz milyonlarca dolara ulaşacak bir sektör için de öncülük etmiş oldu. Vasfi Diren, kurduğu DİMES'le yalnızca meyve suyu ve şarap üretimiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda Tokat'ta ipek böcekçiliği ve halıcılığın da gelişmesi için büyük çaba harcadı.

Birçok alanda yeniliklere imza atan DİMES'in bu çalışmaları sadece tarımsal üretim ve ürünlerle ilgili değildi. Her konudaki verimlilik arayışları DİMES'i en yüksek verimliliği sağlayacak sistem ve makineleri tasarlamaya itmiş böylece kısa adı DİMAK olan Diren Makine ve Sanayi A.Ş. kuruldu. 1980'lerde kurulan söz konusu şirket sayesinde DİMES bir yandan kendi şarap ve meyve suyu üretiminde kullandığı makineleri tasarlayıp üretirken diğer yandan satışını da yaparak bundan da kâr sağlamayı başardı.

Tokat'ın yerel bir işletmesi olarak kurulan DİMES, haliyle hammadde ve pazar olanaklarını dikkate alarak daha çok Tokat ve çevresinde yetişen meyveleri meyve suyu ve şaraba dönüştürerek işe başlamıştı. Başlangıçta küçük sermayeli bir aile şirketi olan DİMES zaman geçtikçe günün koşullarına uygun bir şekilde üretim alanlarını genişletti. Bu doğrultuda bir yandan ürün çeşitliği artırılırken diğer yandan diğer yandan İzmir ve Aydın'a yeni fabrikalar kuruldu. Küçük bir aile şirketi olarak kurulan DİMES, kurucusunun ve onun halefi olan ikinci ve üçüncü kuşak "Direnler"in çağın gereklerini iyi okuyabilen ülke toprakları ve insanların üretim potansiyelini en iyi şekilde değerlendirerek alanlarında yalnızca Türkiye'nin değil dünyanın da en önemli kuruluşlarından biri haline geldi.

Başlangıcından günümüze kadar geçirdiği her safhasıyla bir başarı öyküsü sayılabilecek DİMES, bir yandan doğrudan istihdam ettiği yüzlerce çalışanına iş imkânı sağlarken diğer yandan da ürünlerini satın alarak değerlendirdiği ve ücretsiz olarak meyve fidanı dağıtarak modern zirai üretimle ilgili eğitim verdiği on binlerce Anadolu köylüsünün hayatına dokunmayı başardı.

Mustafa Vasfi Diren'in hayatı ve DİMES'in tarihi incelendiğinde, Türkiye'nin tarım potansiyelinin iyi bir şekilde değerlendirilmesi durumunda tarıma dayalı sanayi sektörünün, ülke nüfusunun beslenmesine katkı sağlayacağı, milli gelir ve istihdam ile ihracata doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlayacağı görülecektir.

KAYNAKÇA

1.DİMES Arşivi

2.Araştırma ve İnceleme Eserler

“ Dimes 110 Ülkeye İhracat Yapıyor”, *Hürriyet*,15 Nisan 2016.

“20 kilo çürükten 11.5 kilo sağlam meyveye denk konsantre çıkar”, *Hürriyet*, 1 Şubat 2015.

“Daha Fazla İhracat”, *Hürriyet*, 07. Eylül. 2016.

“Duyuru 1987 Uluslararası Şarap Yarışması Sonuçları” , *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1987.

“Dimes Sütle Büyüyecek”, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 2005.

“*Dimes’in Temeli Evinin Bodrumunda Atıldı*”, *Milliyet*, 29 Ekim 2006.

“Hedef 10 bin çocuk”, *Hürriyet*, 07. Eylül. 2016.

“Şarap üretimi 2 milyon litre”, *Hürriyet*, 1 Şubat 2015.

“Şarap Yarışması Sonuçlandı”, *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1988.

“Tek yerli kalana kadar satmayız”, *Hürriyet*, 1 Şubat 2015.

“Tokat’ta Bağcılık Tarihe Karışıyor”, *Cumhuriyet Tarım*, 13 Eylül 2005.

“Tokat’ta Başladı Şimdi Yurtdışını Hedefliyor”, *Hürriyet*, 07. Eylül. 2016.

“Yurtdışında Yatırım”, *Hürriyet*,07. Eylül. 2016.

AÇIKEL, Ali, “Tokat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Araştırma Merkezi, C. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2012, ss. 219- 227.

AÇIKEL, Ali, SAĞIRLI, Abdurrahman, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları Vakfiyeler*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, C.I, Tokat 2005.

AKMAN, Haşim, *Rüzgarını Kendi Yaratan Adam: Mustafa Vasfi Diren*, Dimes, 1. Baskı, İstanbul 2013.

AKYILDIZ, Hüseyin, EROĞLU, Ömer, “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. IX, S. 1, ss. 43-62.

Ali Özçağlar, *Coğrafyaya Giriş*, Ümit Ofset Matbaacılık, İstanbul 2014.

- APAYDIN, İbrahim, “Türkiye’de Tarımın Sanayi ile Entegrasyonu Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *1. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 5-7 Eylül 2012. ss. 1060-1066.
- AY, Sema, “Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yönetim ve Ekonomi*, C.9, S.2, 2012.
- AYDEMİR, Cahit, PIÇAK Murat, “Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerini Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2008, ss. 129-147.
- AYDEMİR, Cahit, PIÇAK, Murat, “Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri”, *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 10, 129-147 (2008) , ss. 129-247.
- BARIŞ, Serap, “21. Yüzyılda Tokat’ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. VII, S. 1, 2019, ss. 111-124.
- BARIŞIK, Salih vd., *Tokat İlinde İç Göç ve Nedenleri Tokat Ekonomisi, Türkiye’de İç Göç Süreci, Tokat İli İç Göç Analizi, Göçü Azaltacağı Düşünülen Öneriler*, Kitapana Basım Yayın Dağıtım Bilişim, 1. Basım, İzmir 2016.
- BEKAR, Tuba, “Tokat Merkezde Yetiştirilen Bazı Şaraplık Üzüm Çeşitlerinin Fenolojik Gelişme Evreleri”, *Türkiye Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(2), 2017.
- BEŞİRLİ, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, 1.Baskı, Tokat 2005.
- BULUŞ, Abdulkadir, KABAKLARLI Esra, “1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. X, S. 19, 2010, s. 1-22.
- BULUT, Mehmet, “1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş”, *Bilig*, S. 26, Bahar 2003, ss. 77-101.
- CANKAYA, Mete, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sanayi, Bilim ve Teknoloji Yayıncılığı Örneği: Fen ve San’at Mecmuası”, *Erdem (İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi)*, S.74, Haziran 2018, ss. 5-34.

- CENGİZ Ekiz, SOMEL, Ali, “Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi”, *A.Ü. SBF Mülkiye Dergisi*, C. XXXI, S. 256, Ocak 2005, ss. 97-136.
- CENK, Salih, Birinci Meclis’te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- ÇOBAN, Asım, “Tarıma Dayalı Sanayinin Beşeri ve Ekonomik Bakımdan Hızlı Değişim Sürecine Etkileri Üzerine Bir Örnek: Suluova”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.XXIII, S. 2, 2003, ss. 71-87.
- DARICI, M.,ÇELİK., Z.D., CABANOĞLU, T., “Mahlep Şarabının Aroma Maddelerinin Belirlenmesi”, *Gıda*, 41 (2), 2006.
- DEMİR, Saniye, OĞUZ İrfan, CİBRA Ömer Faruk, “Tokat İlindeki Uzun Yıllar Yağış Parametrelerinin Cligen Yağış Modeli İle Değerlendirilmesi”, *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, S. 3, 2018, ss. 319-328.
- DEMİRBAŞ, Nevin, TOSUN, Duygu, “Türkiye’de Tarımın Sanayi İle Entegrasyonu (Ortaya Çıkan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri), *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 2, 2005, ss. 27-34.
- DEMİRDÖĞEN, Alper, OLHAN, Emine, “Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, C. XXIII, S.1, 2017, ss. 1-12.
- DOĞAN Zeki vd , “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Dergisi*, S.8, 2005, s.5. Erol ÖZGÜÇ, Nazmiye, Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân, Çantay Kitabevi, İstanbul 1997, ss. 473-474.
- DOĞAN Zeki, ARSLAN Seçkin, BERKMAN Ayberk Nuri, “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi Ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S. 1, ss. 29-41.
- DOĞAN, Mesut, “Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 28, Temmuz 2013, ss. 211-231.

- Dokap Bölgesi Tarımsal Üretim ve Tarımsal Sanayi Yatırım Potansiyeli Araştırma Projesi, Dokap Bölgesi Tarımsal Üretim ve Tarıma Dayalı Sanayi Envanteri, Mart 2019.
- EERTÜRK, Hamdi, “Türkiyenin İlk Meyve Suyu Üreticisi Ülkemizin Medar-ı İftiharı DEMES A.Ş., Tokat, 4 Ocak 2018.
- EMİROĞLU, Atiye, KOÇYİĞİT, Nezahat, KESİCİ, Senem, “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 8, 2012, ss. 73-92.
- ERDEM, Ekrem, “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri Ve Zaafiyetleri “, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 48, Temmuz-Aralık 2016, ss. 17-44.
- ERSOY, Ümit, “Bilimsel şarapçılıktan, her türlü içeceğe kadar iddialıyız”, Gıda Teknolojisi Food Technology in Turkey, S.5, Eylül 2001.
- ERSOY, Ümit, “Dimes’ten yepyeni bir lezzet”, Gıda Teknolojisi Food Technology in Turkey, S.5, Eylül 2001.
- EZER, Feyzullah, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XX, S. 1, 2010, ss. 427-442.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, “Tokat”, İslam Ansiklopedisi, C. XII, MEB Yayınları, İstanbul 1979.
- GÜRDERE, Metin 20.yüzyılda Tokat II. Cilt Bir Şehrin ve İnsanlarının Hikayesi Sosyal Hayat, Es Form Ofset, Tokat 2017.
- HANİLÇE, Murat, *1812-1813 Tarihli (16 Numaralı) Tokat Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- KARAGÜLLÜ, Eyüp, “Türkiye’nin İkinci Büyük Meyve Suyu Üreticisi Dimes Aile Şirketine Dönüşmek İstiyor”, Forbes, S.8, Ağustos 2019.
- KARAGÜLLÜ, Eyyüp, “Türkiye’nin İkinci Büyük Meyve Suyu Üreticisi Dimes, İçecek Şirketine Dönüşmek İstiyor”, Forbes, S.8, Ağustos 2019.

- KARAMAN, Sedat, “Tokat ili Toprak ve Su Kaynaklarının Tarımsal Açından Değerlendirilmesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. XXIII, S. 1, 2006, ss. 37-44.
- KARATAŞ, Neslihan, “Ege Bölgesi’nde Sanayi Gelişim Süreci ve Mekansal Yansımaları-İzmir Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.11, Yıl 9, Aralık 2006, ss. 191-210.
- KAYA, Kasım vd., “Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı İle Karşılaştırılması”, *Kamu-İş*, C. XIV, S. 1, 2015, ss. 63-98.
- KAYA, Zeliha, “Şarap Üretimi ve Kalite”, *Aydın Gastronomy*, 1(2), 2017.
- KIZILASLAN, Nuray, TETİK, Funda, “Tarımsal Kobi’lerin Kalkınmadaki Rolü (Tokat Merkez ve Niksar İlçeleri Örneği)”, *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, S.2, 2013, ss. 73-90.
- KIZILASLAN, Nuray, ÜNAL, Tayfur, “Tokat İlinin Ekoturizm/Kırsal Turizm Potansiyeli ve SWOT Analizi”, *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, S.9, 2014, ss. 45-61.
- KOÇTÜRK, Murat, GÖLALAN, Meryem, “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, C. XLV, S. 2, 2010, s.48-65.
- KURT, Mustafa vd, “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, *OTAM*, S. 40, Güz 2016, ss. 245-277.
- KURT, Mustafa, ÇAKIR, Baki, DEMİR, Kemal, “Türkiye’de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C. XLV, 2016, ss. 154-165.
- MAKAL, Ahmet, “Türkiye’de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. LVI, S. 3, ss. 103-140.
- Milliyet, “Dimes Meyve Suları Borsaya Hazırlanıyor”, 1 Ağustos 2000.
- MÜFTÜOĞLU, Tamer, Vasfi Diren Anı Defteri, 21 Mart 1987.

- ORTAKÇI, Altuğ, “Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kültür ve Kültürün Korunması Üzerine Bir İnceleme”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, yıl: 10, Aralık 2017, ss. 1725-1758.
- ÖZER, İsmail, *Türkiye Şehir Tarihi Araştırmaları: Tokat (1923-1950)*, Gece Kitaplığı, Birinci Basım, Ankara 2016.
- ÖZTÜRK, Necdet “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyeti’nin Yeniden Tesisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 221-275.
- ÖZTÜRK, Serdar, YILDIRMAZ, Fatih, “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, 2009, ss. 145-165.
- PANCAR, Emine, “Demokrat Parti Döneminde Elazığ’da Ekonomik ve Sosyal Hayat (1954-1957)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. X, S. 23, 2013, ss. 215-237.
- SAÇLI, Yurdakul, *Türkiye’de Tarım İstatistikleri Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2009.
- SERTEL, Savaş, SANYÜREK, Bora, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Verdor Raporu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IX, S. 42, Şubat 2016, ss. 767.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVIII, S. 46, 2009, ss. 53-69.
- SUNGUR, Zahide, “Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, S.14, 2015, ss. 1-24.
- ŞAHİN, Metehan, ŞİMŞEK, Türker, “17-19. Yüzyıllarda Tokat’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Türk İdare Dergisi*, S. 486, 2018, ss. 297-318.
- ŞENER, Sefer, “Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IX, S. 3, 2007, ss. 56-90.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Tokat İli Yaş Meyve ve Sebze Sektörü Rekabet Analizi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tokat 2011.

T.C. Tokat Valiliği Milli Eğitim Gençlik ve Spor Müdürlüğü, M.E G.S.B Tanıtım Rehberi, Hizmete Özel, Mart 1988.

Tokat İl Yıllığı- 1967.

Tokat İl Yıllığı 1973.

Tokat İl Yıllığı 1998.

TEKİN, Gürkan, “Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 42, Kasım 2008.

TOPUZ, Hüseyin, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. XII, S. 3, 2007, ss. 367-380.

TUNA, Yusuf, “Tokat İli’nin Ekonomik Gelişmesinde Sanayi Sektörünün Yeri ve Önemi”, Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesi, Seminer, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Tokat, 1998.

Türkçe Sözlük, C.II, TDK Yayını, Ankara 1988.

ULU, Mehmet Emin, Alperenler Cenneti Tokat, Acar Matbaacılık A.Ş., Grafik-Tasarım-Baskı, İstanbul 2004.

ÜNAL, Çiğdem, Şehir Coğrafyası Açısından Tokat, Aktif Yayınevi, 1. Baskı, Erzurum 2004.

VURAL, İstiklal Yaşar, “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, Nisan 2008, ss. 77-114.

YALÇINTAŞ, Murat, “Üniversite-Sanayi-Devlet İşbirliğinin Ülke Ekonomilerine Etkileri: Teknopark İstanbul Örneği”, *Finansal Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi*, C. V, S. 10, Ocak 2014, ss. 83-106.

YAVİ, Ersal, Tokat, Tokat Otelcilik Turizm A.Ş, Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul 1986.

YAYAR, Rüştü, DEMİR, Yusuf, “Bölgesel Kalkınma ve Yatırım Teşvikleri: Tokat İlinde Bir Uygulama”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.39, Ocak Haziran 2012 ss. 119-146.

Yeni Efeler: Ege’den İnnavasyon ve Girişimcilik Dersleri, Ed: Melih Arat, Optimist Yayınları, İstanbul 2016.

YILMAZ, Muharrem, “Dimes’te Sitrik Asit Yok”, *Gıda Teknolojisi Food Technology in Turkey*, S.4, Nisan 2005.

YİĞİT, Ali Ata ,“Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası 1923-1938”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (2), 2012, s.315.

YİĞİT, Ali Ata, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. XIII, S. 2, 2012, ss. 315-326.

Yurt Ansiklopedisi,(Türkiye, İl İl: Dünyü, Bugünü, Yarını, Anadolu Yayıncılık A.Ş.), C. X.

TEZLER

ABACI, Nurcan, *1812 Tarihli Şer’iye Siciline Göre 19. Yüzyılın Başında Tokat Şehrinin Sosyo-Ekonomik Durumu*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1994.

AKBOĞA, Nihat, *Kuraklığın Tokat İli Merkez İlçedeki Yem Bitkileri Üretimi Ve Koyun Yetiştiriciliği Yapan İşletmeler Üzerindeki Etkileri*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2016.

AKDEVE, Erdal, *Sanayi Kümelerinde Yenilik, İşletmelerarası İlişkiler ve Yakınlıklar Organize Sanayi Bölgelerinde Uygulama: Ankara 1. Organize Sanayi Bölgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

AKTAŞ, Esat, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009.

- AKYÜZ, Özlem, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Geçmişten Günümüze Tokat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- ALPAT, H. Ahmet, *Organize Sanayi Bölgeleri ve Tokat Organize Sanayi Bölgesi Uygulaması*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Mayıs 2000.
- ARPA, Davut, *Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde Organize Sanayi Bölgeleri Ve OSB Uygulaması*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2014.
- ARTUKOĞLU, M. Metin, *Tarımsal Kredinin Tarım Sektörünün Gelişmesindeki Önemi ve Manisa Merkez İlçe Tarım İşletmelerinde Tarımsal Kredi Kullanımının Analizi*, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Bornova 1993.
- AYDEMİR, Refik, *Adalet Partisi’nin Tarım Politikaları (1961-1980)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018.
- BALLI, Ergül, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Tarım Politikaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.
- BERKSUN, Emre, *Sanayide Endüstri 4.0 Süreçleri: Çorum Sanayisinde Bir Uygulama*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018.
- ÇAKAN, Sinan, *Tokat’taki Osmanlı Dönemi Dini Yapılarında Yer Alan Süslemeler*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2019.
- ÇİTİL, Mücahit, *Türkiye’nin Sanayileşme Perspektifinde 1960-1980 Arasında Uygulanan İthal İkameci Sanayileşme Politikalarının Yeri*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2016.
- DOĞAN, Hasan Gökhan, *Türkiye Tarım Havzaları Üretim Ve Destekleme Modeli Kapsamında Yeşilirmak Tarım Havzasında Yetiştirilen Tarım Ürünlerinin Arz*

Duyarlılıkları, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2014.

DURAN, Serap, *Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006.

EKMEKÇİ, Nurullah, *Sanayi İşletmelerinde Üretim Planlaması Ve Doğrusal Programlama İle Bir Sanayi İşletmesinde Optimizasyon Uygulaması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2015.

GÖRAL, Sümeyra, *Tokat Müzesi'ndeki Grek ve Roma Dönemi Altın Takıları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.

KARAASLAN, Burak, *XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Devleti'nde Sanayileşme Gayretleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017.

KARABIYIK, E. D., *Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası Kapsamında Türkiye'nin Uyum ve Ortak Tarım Politikasının Türk Tarım Sektörünün Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

KAYA, Engin, *27 Mayıs 1960 Darbesinde Basın*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

KAYA, Zekeriya, *Tokat'ta Zanaatlar ve Meslekler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 1990.

KELEŞ, Adem, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.

KESKİN, Yahya Mustafa, *XX. Yüzyılda Tokat'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1999.

- KILINÇ, Mehmet Fatih, *Tokat'ın Milli Mücadele'ye Katkıları*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2018.
- KILLI, Mustafa, *Tarım İşletmelerinde Tarımsal Faaliyet Standardı Çerçevesinde Maliyet Hesaplaması: Bir Tarım İşletmesinde Örnek Uygulama*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014.
- KİLCİ, Mehmet, *Tokat İli Niksar İlçesi Ceviz Üretim Ve Pazarlama Yapısı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2015.
- KUŞ, Bünyamin, *Organize Sanayi Bölgelerinin Kentleşme Süreci İçindeki Yeri Ve Önemi: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi Örneği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2016
- KÜÇÜKDEMİRKOL, Oğuzhan, *II. Dünya Savaşı Ertesi Değişen Sanayi Politikaları Ve 1951 Sanayi Kongresi*, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- KÜZECİ, Uğur, *Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikalarının Dış Ticaret Üzerine Etkileri*, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011.
- ÖKSÜZ, Derya Yakıcı, *Türkiye'de Sanayileşme Sürecinde Savunma Sanayinin Rolü*, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak 2018.
- ÖKSÜZAŞIKLI, Fatoş, *Cumhuriyet'in İlanından Üçüncü Planlı Döneme Kadar Türk Tarım Politikalarının Tokat İli Örneğinde Değerlendirilmesi*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2019.
- ÖZEN, Kerem, *İmalat Sanayisi'nde Ar-Ge Harcamaları'nın Ücrete Etkisi: Türk İmalat Sanayi Örneği*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2017.

- ÖZENLİ, Betül, *Balıca Mağarası Tabiat Parkı Ve Çevresinin (Akdağ Pazar/Tokat) Bitki Biyoçeşitliliği İle Toprak İlişkilerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri Ve Uzaktan Algı Teknikleri Kullanılarak Araştırılması*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2015.
- ÖZKAÇAR, Kemal, *Tarımda Globalgap Uygulamaları ve Bu Uygulamaların Türkiye Tarımı ve Tarım Ürünleri Dışsatımı Açısından Değerlendirilmesi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2011.
- ÖZKURT, Cem, *Endüstri 4.0 Perspektifinden Türkiye’de İmalat Sanayinin Durumu: Sakarya İmalat Sanayi Üzerine Bir Anket Çalışması*, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2016.
- ÖZTÜRK, Mehmet, *Tek Parti Dönemi Tarım Politikalarında Devletçilik (1923-1945)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- ŞAHİNKUŞU, Ayşe Feyza, *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türk Sanayinin Gelişimi İçin Yapılan Çalışmalar: 1930 Sanayi Kongresi Ve Sonrası*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- TUNALI, Çiğdem Börke, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Sanayi Politikalarının Sanayi Sektörü Üzerindeki Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- TUNÇ, Uğurgül, *Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim, Sanat Ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- USLU, Serhat, *Tarih Öncesi Çağlarda Tokat’ın Tarihi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014.
- YILMAZ, Duygu, *Demokrat Parti’nin Tarım Politikasının Aydın Ölçeğinde Değerlendirilmesi (1950-1955)*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2012.

YURTOĞLU, Nadir, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları Ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet
Sabah Postası
Tozanlı
Tokat

Kaynak Kişiler

Ali Rıza Diren, DİMES A.Ş. Yönetim Kurulu Üyesi, 1952 Doğumlu.

Orhan Ziya Diren, DİMES A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı/22-23. Dönemler Tokat Milletvekili, 03.05.1948 Doğumlu.

Sami Yaman, Emekli Öğretmen, 25.01.1948 Doğumlu.

İnternet Kaynakları

<https://www.dunya.com/sirketler/3uncu-kusak-dimese-gelen-teklifleri-bakmadan-reddediyor-haberi-237487> (Erişim Tarihi: 05.02.2020)

https://www.meyed.org.tr/files/bilgi_merkezi/sektorel_veriler/meyve_suyu_sektoru_raporu_2011.pdf (Erişim Tarihi: 08.04.2020)

https://www.meyed.org.tr/files/bilgi_merkezi/sektorel_veriler/meyve_suyu_sektoru_raporu_2011.pdf (Erişim Tarihi: 08.04.2020)

<https://www.dunya.com/kose-yazisi/yerli-ve-milli-meyve-suyu-pazari-bir-milyon-tarim-iscisine-istihdam-sagliyor/424712> (Erişim Tarihi: 08.04.2020)

<http://www.direnmakina.com.tr/hakkimizda.aspx> (Erişim Tarihi: 03.04.2020);
http://www.usiad.net/index.php?option=com_content&view=article&id=490:dm-es-genel-mueduerue-ozan-dren-ekonominin-geliimi-cin-tuerk-tarm-desteklenmeli
(Erişim Tarihi: 03.04.2020)

<http://www.isghaftasi.gov.tr/sunumlar/23.pdf> (Erişim Tarihi: 24.05.2020)

<https://www.dunya.com/sirketler/3uncu-kusak-dimese-gelen-teklifleri-bakmadan-reddediyor-haberi-237487> (Erişim Tarihi: 05.02.2020)

http://www.superbrandsturkey.com/2012/2012_dimes.pdf (Erişim Tarihi: 01.02.2020)

<https://gossipdergi.com/dimes/> (Erişim Tarihi: 04.02.2020)

<http://www.tokattso.org.tr/?pnum=59&pt=Tokat+Ekonomisi> (Erişim Tarihi: 03.02.2020)

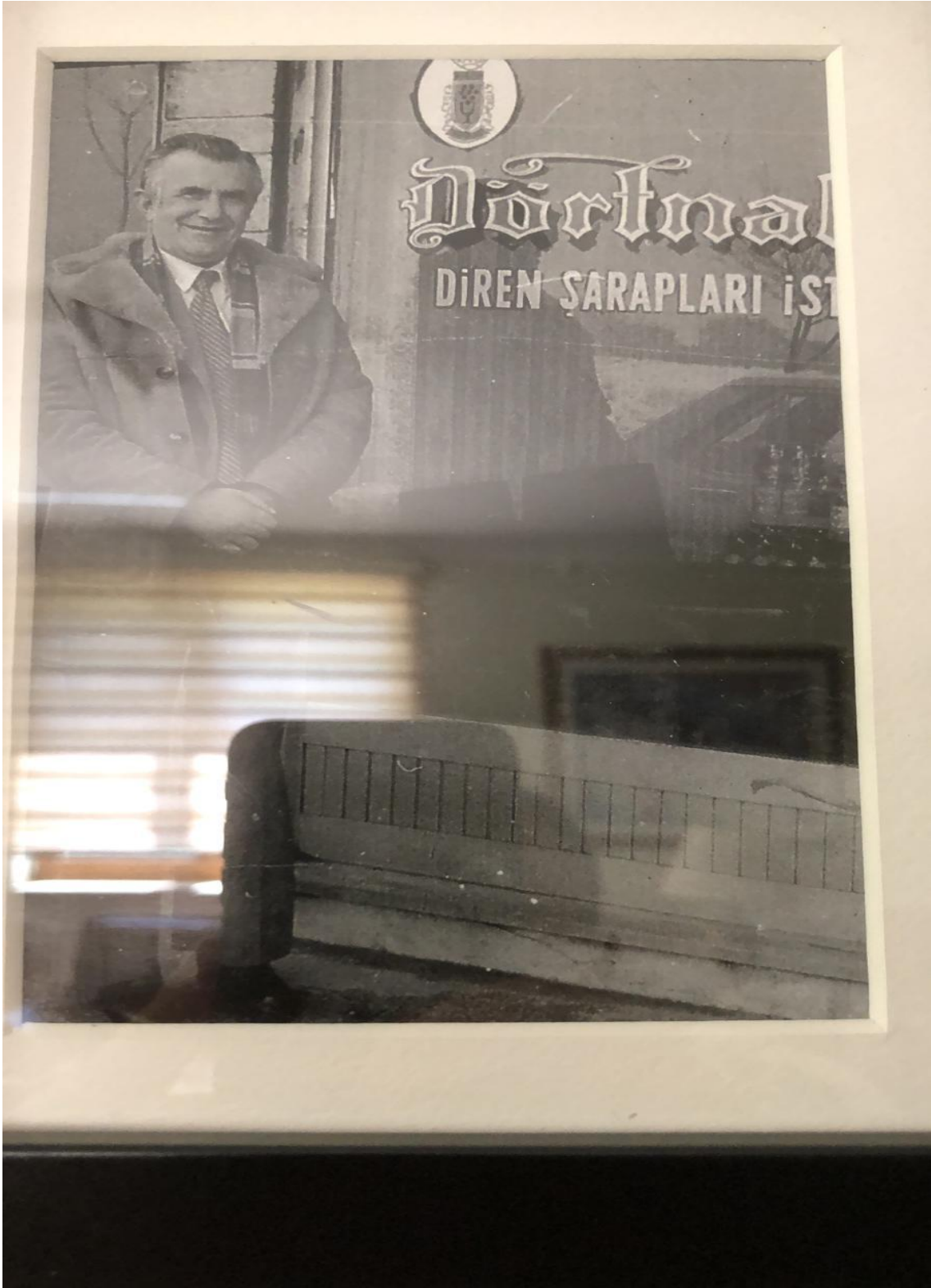
EKLER

Ek 1: DİMES'in Kuruluşunun İlk Yıllarında Şarap Üretimi

Kaynak: Dimes Arşivi

Ek: 2 Diren Dörtal Şaraplarına Dair Bir Görsel

Kaynak: Dimes Arşivi

Ek:3 1960'larda DİMES'te Şarap Üretimine Dair Bir Fotoğraf

Kaynak: Dimes Arşivi

Ek: 4 DİMES'in İlk Fabrikasında Meyve Suyu Üretimine Dair Bir Fotoğraf

Kaynak: Dimes Arşivi

Ek: 5 DİMES Şaraplarının Şişeleme Ünitesinden Bir Fotoğraf

Kaynak: Dimes Arşivi

Ek: 6 Cumhuriyet Gazetesinde DİMES'e Dair Bir Haber

DİMES OKUR İLE SKORA GİDECEK

Türkiye'nin önde gelen meyve suyu markalarından Dimes'in yeni reklam yıldızı Mehmet Okur oldu. Dimes Pazarlama Yöneticisi Seren Tümoz'un katılımıyla düzenlenen basın toplantısıyla 2010 yılı hedeflerini açıkladı. Dimes yeni

reklam yüzü Mehmet Okur ile kendi markasının içselleştirilmesini hedefliyor. 23 çeşit ürün yelpazesine sahip Dimes, 60 ülkeye yaptığı ihracatı 2010 yılında 100'e çıkarmayı hedeflerken 2007 yılında 170 milyon dolar ciro öngörüyor.

Kaynak: Cumhuriyet 15 Haziran 2007

Ek: 7 DİMES'in Süt Üretimine Başlayacağına Dair Bir Gazete Haberi

Dimes sütle büyüyecek

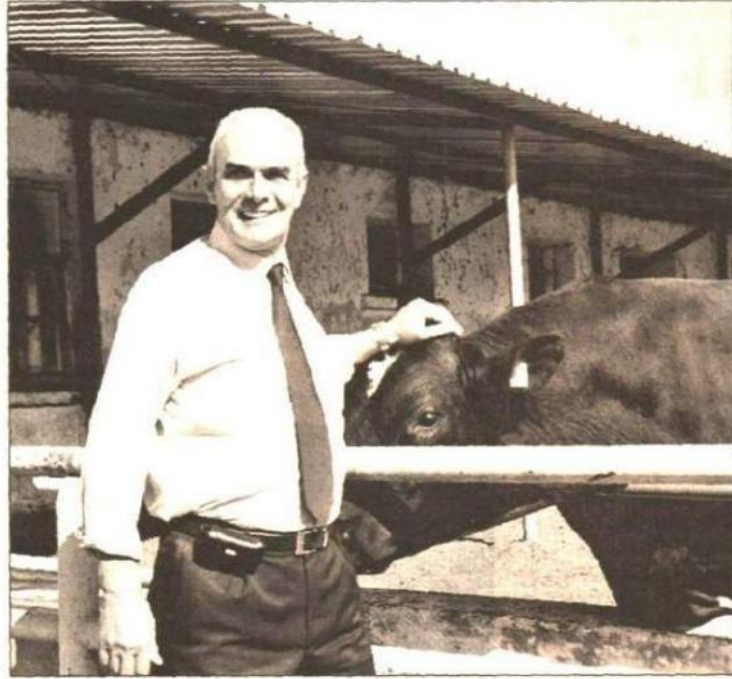
► Dimes Yönetim Kurulu Başkanı Ali Rıza Diren, yeni yatırımlarla 80 bin ton süt ve süt ürünü üretimlerini arttıracaklarını söyledi.

MURAT GÜLDEREN

TOKAT - Meyve suyu sektörünün önde gelen markalarından Dimes, Tokat'ta yaptığı yeni yatırımlarla süt ve süt ürünlerinde de genişlemeyi hedefliyor. Dimes Yönetim Kurulu Başkanı **Ali Rıza Diren**, 2006 yılından itibaren süt pazarına daha da ağırlık vereceklerini belirterek "Dimes olarak yılda 80 bin ton süt ve süt ürünleri üretiyoruz. Yapacağımız yeni yatırımlarla bu üretim miktarı her geçen gün artacak. Önümüzdeki birkaç yıl içinde meyve suyunda olduğu gibi sütte de lider firma olacağız" dedi.

Dimes'in Türkiye'de en çok satan meşrubat üreticisi olduğunu ancak marka olarak pek fazla bilinmediğini söyleyen Diren, "Özellikle son iki yılda markalaşma çalışmalarını hızlandırıp televizyon reklamlarına ağırlık verdik. 2006 yılında ise markalaşma bütçesi olarak 2 milyon dolarlık pay ayırdık" dedi.

Türkiye meyve suyu pazarının yüzde 25'ine hakim olan Dimes, başta Avrupa ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri olmak üzere toplam 50 ülkeye ihracat yapıyor. Dimes Yönetim Kurulu Başkanı Ali Rıza Diren, en fazla ihracat yaptıkları ülkelerin başında Azerbaycan ve İngiltere'nin geldiğini kaydederek yakın zamanda pazarda önemli pay sahibi olan Çin'e karşı Azerbaycan'da 15 milyon dolarlık dolun ve paketleme tesisi kuracaklarının altını çizdi. 2010 yılına kadar olan süreci Dimes'in atılım yılı olarak belirlediklerini, bu sü-

Hedef 100 milyon dolar ciro

İzmir ve Tokat'taki toplam 75 bin metrekarelik üretim tesislerinde yıllık 200 bin ton üretim yaptıklarını anlatan Diren, yıl sonu itibarıyla 100 milyon dolarlık ciro hedeflediklerini söyledi. Ürünlerinin yüzde 100 doğal olduğunu kaydeden Diren, Tarım Bakanlığı'na ait Tokat Kazova Tarım İşletmesi'ni 30 yıllığına kiralandıklarını hatırlatarak "Burayı aldığımızda çok kötü durumdaydı. Topraktan verim alamıyorduk. Yaptığımız 7 trilyonluk yatırım ve disiplinli çalışmayla üç yıl gibi kısa bir sürede yüksek verim elde edeceğiz" dedi.

reçte yabancı bir ortakla yola devam edebileceklerini de vurgulayan Diren, özellikle markalaşma yatırımlarından sonra yurtiçi ve yurtdışından ortaklık teklifleri aldıklarını kaydetti.

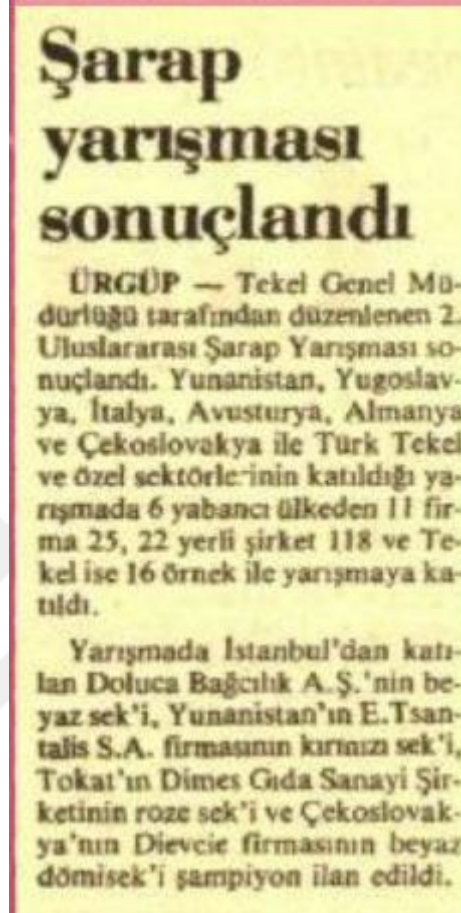
'Ürün gamını genişleteceğiz'

Ali Rıza Diren, 14 çeşit meyve suyu ürettiklerini ve değişen damak zevkine uygun yeni ürünleri de portföylerine

ekleyeceklerini belirterek yakın zamanda peynir, yoğurt, meyveli yoğurt ve et entegre tesisi kuracaklarını ifade etti.

Tokat Kazova'daki Vasfi Diren Tarım İşletmeleri'nde 1400 baş sağmal hayvan ile yılda 80 bin ton süt üretimi yapıldığını dile getiren Diren, reçel ve marmelat üretimi için de çalışmalarının devam ettiğini söyledi.

Kaynak: Cumhuriyet, 12 Eylül 2005.

Ek: 8 DİREN Şaraplarının Yarışmada Aldığı Ödüle Dair Bir Gazete Haberi

Kaynak: Cumhuriyet, 16 Ekim 1988.

Ek: 9 DİMES Hisselerinin Halka Arzına Dair Bir Gazete Haberi

Şirket, Tokat ve İzmir'deki fabrikalarında üretim yapıyor.

Dimes Gıda halka açılıyor

Ekonomi Servisi - Meyve suyu üretimi alanında faaliyet gösteren Dimes, yüzde 10 hissesini halka açıyor. Şirketin hisseleri kasım ayında borsada işlem görmeye başlayacak.

Tokat ve İzmir'deki fabrikalarında üretimi sürdüren Dimes'in, tekstil sektörüne de yatırımlar yapacağı belirtilirken bu alanda 400 kişinin istihdam edileceği bir fabrika kurmayı planladığı bildirildi.

Tokat'ta 200, İzmir'de 60 kişiyi istihdam eden firma, İzmir fabrikasında kurulacak ek tesisle istihdam ettiği kişi sayısını 200'e çıkarmayı planlıyor. İzmir'de gelecek yıl yapılması planlanan ek tesisle şirketin buradaki yatırımı toplam 20 milyon doları bulacak.

Pazar payı yüzde 13

Meyve suyu pazarında yüzde 13, süt ve süt ürünleri piyasasın-

da ise yüzde 6'lık payı olan Dimes'in ürün yelpazesini giderek genişlettiğini ifade eden Dimes Yönetim Kurulu Başkanı Ziya Diren, "Piyasadaki meyve sularının denetlenememesi nedeniyle kaliteye önem verilmiyor. Sağlık açısından çok önemli olan bu konuda tüketiciyi koruma derneklerinden ilgi bekliyoruz" dedi. Diren, Türkiye'de kişi başına yılda 4.5 litre tüketildiğini ifade etti.

Kaynak: Cumhuriyet, 19 Ekim 2000.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Nazlı Sedef ÖZSOY

Doğum Yeri Ve Yılı : Tokat/Niksar 14.02.1991

Eğitim Durumu : Yüksek Lisans

Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat

Fakültesi, Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tarih ABD,

Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı (Okuyor)

Yabancı Dili : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri : ...

İş Deneyimi : ...

İletişim : 0543 498 90 12

E-Posta Adresi : nazliozsoysedef@hotmail.com